

Arbeidsverdeling, normatieve integratie en typen van afwijkend gedrag

Citation for published version (APA):

Drop, M. J. (1979). *Arbeidsverdeling, normatieve integratie en typen van afwijkend gedrag*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Rijksuniversiteit Limburg. <https://doi.org/10.26481/dis.19790406md>

Document status and date:

Published: 01/01/1979

DOI:

[10.26481/dis.19790406md](https://doi.org/10.26481/dis.19790406md)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

ARBEIDSVERDELING, NORMATIEVE INTEGRATIE
EN TYPEN VAN AFWIIKEND GEORAG

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor in de sociale wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Limburg, op gezag van de Rector Magnificus Dr. W.H.F.W. Wijnen, hoogleraar in de faculteit der geneeskunde, volgens besluit van het College van Dekanen in het openbaar te verdedigen op vrijdag 6 april 1979, des namiddags om 16.00 uur precies, in de aula der universiteit

door

MARIA JOHANNA DROP

geboren te 's-Gravenhage in 1935

Promotor: Prof.Dr. H. Philipsen

Coreferenten: Prof.Dr. C.E. Vervoort

Prof.Dr. M.A.J. Romme

Het onderzoek werd uitgevoerd op het Nederlands Instituut
voor Preventieve Geneeskunde/TNO

*Aan de nagedachtenis van
Wies Drop-Meijer
Aan Elselien*

Manuscript: Mevr. L. Royen-Warnars

Tekeningen: Mevr. E.J. Deutekom

Fotografie en omslag: G. van Rooy

Druk: B. Meerstad

INHOUDSOPGAVE

	pag.
INLEIDING	11
DEEL I OPZET, RESULTATEN EN ONTWIKKELING VAN HET GEMEENTEKENMERKENONDERZOEK	14
HOOFDSTUK 1 ANALYSENIVEAU EN PROBLEEMSTELLINGEN VAN HET ONDERZOEK	14
1.1 De aanvankelijke doelstelling van het onderzoek	14
1.2 De keuze van het analyiseniveau: de gemeente als eenheid van onderzoek	17
1.3 De keuze van de welzijns- en gezondheidsindika- toren	20
1.4 De probleemstelling en de fasering van het onder- zoek	22
HOOFDSTUK 2 SAMENVATTING VAN DE RESULTATEN VAN DE EERSTE ONDERZOEKSFASE	24
2.1 De selectie van de onderzoekspopulatie	24
2.2 De selectie van de gedragsvariabelen	26
2.3 De betrouwbaarheid en geldigheid van de gedrags- variabelen	29
2.4 Dimensies in het afwijkend en ziektegedrag	35
HOOFDSTUK 3 UITGANGSPUNTEN EN RESULTATEN VAN DE TWEDE ONDERZOEKSFASE	43
3.1 Het verkennend karakter van het onderzoek	43
3.2 Samenvatting van literatuur over theorie en onderzoek naar aard en oorzaken van afwijkend en ziektegedrag	45
3.3 Samenvatting van literatuur over ecologisch onderzoek naar voorkomen en spreiding van afwijkend en ziektegedrag	49
3.4 Kenmerken van gemeenten en hun onderlinge samenhangen	53
3.5 Relaties tussen de dimensies in de gemeente- kenmerken en de onderscheiden gedragsfactoren	62

	pag.
DEEL II SOCIALE BEHEERSING EN TYPEN VAN AFWIJKEND GEDRAG - ONTWIKKELING EN TOETSING VAN EEN THEORETISCH MODEL	68
HOOFDSTUK 4 INLEIDING IN HET THEMA - UITGANGSPUNTEN VAN HET MODEL	68
4.1 Uitgangspunten van het model	68
4.2 Relevante aspecten van het sociale beheersings- systeem	69
4.3 De bindingskracht van het normatieve systeem	71
4.4 Kerkelijke gezindte, criminaliteit en sociale beheersing: een illustratieve relatie	73
4.4.1 De criminaliteit van Nederlandse rooms-katho- lieken	74
4.4.2 Overeenkomsten met thema's uit de sociologische literatuur	85
HOOFDSTUK 5 ONTWIKKELING VAN HET THEORETISCHE MODEL	90
5.1 Sociale beheersing en de variabiliteit van het gedrag - de theorie van Durkheim	90
5.1.1 Normatieve integratie en de invariabiliteit van het gedrag	90
5.1.2 De gevolgen van de arbeidsverdeling	91
5.1.3 Funktionale interdependentie en de variabili- teit van het gedrag	93
5.2 Het Durkheimiaanse model van Webb	95
5.3 Evaluatie van Webb's onderzoek -konsekwenties voor het sociale beheersingsmodel	97
5.3.1 Het operationele systeem van Webb	97
5.3.2 Het ontwikkelingspeil van de samenleving als konditie voor het model	99
5.3.3 Uitbreiding en wijziging van Webb's conceptuele model	100
5.3.4 Webb's operationalisering van de criterium- variabelen	105
5.4 De concepten variabiliteit en invariabiliteit van het gedrag	108

	pag.
HOOFDSTUK 6 FORMULERING VAN HET THEORETISCHE MODEL - SAMENVATTING EN PROPOSITIES	110
6.1 Samenvatting	110
6.2 De proposities	112
HOOFDSTUK 7 OPERATIONALISERING VAN HET MODEL - INDIKATOREN EN HYPOTHESEN	118
7.1 De keuze van de indicatoren	118
7.2 De hypothesen	124
7.3 De toetsingsprocedure	127
HOOFDSTUK 8 TOETSING VAN HET MODEL I: DE RELATIES TUSSEN DE ONAFHANKELIJKE VARIABELEN VAN HET MODEL	129
8.1 Resultaten hypothese 1	129
8.2 Resultaten hypothesen 2, 3, 4 en 5	130
8.3 Resultaten hypothesen 6 en 7	133
8.4 Resultaten hypothesen 8 en 9	135
HOOFDSTUK 9 TOETSING VAN HET MODEL II: DE RELATIES TUSSEN DE ONAFHANKELIJKE EN DE AFHANKE- LIJKE VARIABELEN	138
9.1 Resultaten hypothese 10	141
9.2 Resultaten hypothese 11	143
9.3 Resultaten hypothese 12	144
9.4 Resultaten hypothesen 13 en 14	146
HOOFDSTUK 10 SAMENVATTING EN KONKLUSIES: ARBEIDS- VERDELING, NORMATIEVE INTEGRATIE EN TYPEN VAN AFWIJKEND GEDRAG	152
10.1 Samenvatting van de onderzoeksuitkomsten	152
10.2 Bespreking van de onderzoeksuitkomsten	156
10.2.1 Bespreking van de toetsingsresultaten voor de onafhankelijke variabelen	157
10.2.2 Bespreking van de toetsingsresultaten voor de afhankelijke variabelen	162
10.2.3 Bespreking van de niet-voorspelde resultaten	165
10.3 Evaluatie en konklusies: naar een algemene theorie over de relatie tussen eigenschappen van de sociale beheersing en typen van afwijk- kend gedrag	168

	pag.
HOOFDSTUK 11 SUGGESTIES VOOR DE VERDERE TOETSING EN ONTWIKKELING VAN DE THEORIE	174
11.1 Herhaalde toetsing van het model	174
11.2 Ontwikkeling van de theorie: funktionele interdependentie en de invariabiliteit van het gedrag	179
11.2.1 Durkheim's toekomstvisie als aanknopings- punt voor de verdere ontwikkeling van de theorie	180
11.2.2 Uitgangspunten en veronderstellingen voor de nadere uitwerking van de theorie	182
NOTEN	191
SUMMARY	203
BIJLAGEN	I - IX
LITERATUUR	i
DANKWOORD	xii
CURRICULUM VITAE	xiv

BIJLAGEN

Lijst van onderzoeksgemeenten, ingedeeld naar urbanisatiecategorie, met vermelding van provincie	I
Lijst van variabelen	II 1-11
Resultaten orthogonale componentenanalyse, uitgevoerd op de correlatiematrix van 30 gedragsvariabelen voor 176 Nederlandse gemeenten	III
Rangordening gemeenten van hoge naar lage factorscores, ingedeeld in kwartielen: Vluchtgedrag, Agressief gedrag en Vatbaarheid	IV 1-6
Spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorieën van variabelen betreffende de fysiek-morfologische, socioeconomische, economische, sociokulturele en demografische kenmerken en de voorzieningen van de gemeenten (tabellen 1 t/m 6)	V 1-4
Resultaten orthogonale componentenanalyse, uitgevoerd op 67 kenmerken van 176 gemeenten: Principale componenten en Varimax rotatie	VI 1-2
Rangordening gemeenten van hoge naar lage factorscores, ingedeeld in kwartielen: Welstand - stedelijkheid, Stagnerende groei - vergrijzing, Godsdienst, Onderwijsfaciliteiten, Stedelijkheid - voorzieningende-privatie en Industrie	VII 1-12
Nulde-orde correlaties en vierde-orde partiële correlaties tussen de onafhankelijke variabelen van het operationele model	VIII
Nulde-orde correlaties van de onafhankelijke variabelen met de afhankelijke variabelen van het operationele model	IX

INLEIDING

In deze studie worden in hoofdzaak de resultaten beschreven van de toetsing van een theoretisch model, waarin het voorkomen en de spreiding van verschillende vormen van afwijkend gedrag in verband worden gebracht met bepaalde eigenschappen van het maatschappelijk systeem van sociale beheersing. Zowel de rapportage van deze studie als het model hebben een tamelijk lange voorgeschiedenis.

Het model werd ontwikkeld in de loop van een onderzoek, dat oorspronkelijk vanuit een geheel andere doelstelling werd ondernomen. Dit onderzoek, bekend onder de aanduiding 'Kenmerken van gemeenten en verschillen in ziekte- en afwijkend gedrag' werd in de periode van 1969 tot en met 1972 uitgevoerd op het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde/TNO.

De rapportage van de uitkomsten werd op het N.I.P.G./TNO begonnen en met enkele jaren onderbreking tenslotte aan de Rijksuniversiteit Limburg in de vorm van dit proefschrift voltooid.

De aanvankelijke doelstelling van het onderzoek had betrekking op de vraag naar de samenhang tussen welzijn en gezondheid en de hoedanigheden van de fysieke, sociaaleconomische en kulturele omgeving. Daarbij werden welzijn en gezondheid niet opgevat als eigenschappen van individuen, maar als maatschappelijke verschijnselen met eigen oorzaken en spreidingspatronen.

In de oorspronkelijke onderzoeksopzet werd gekozen voor een ecologische benadering, dat wil zeggen, dat de vraagstelling niet werd onderzocht op individuen, maar op boven-individuele eenheden, i.c. gemeenten.

Behalve op een persoonlijke belangstelling voor de mogelijkheden en onmogelijkheden van een analyse op secundaire, statistische gegevens, berustte de keuze van deze benadering op de overweging, dat hoewel er vaak en veel gesproken wordt over 'de' morbiditeit, 'de' echtscheiding, 'de' criminaliteit e.d., onderzoek naar deze verschijnselen als zodanig relatief schaars is. Voorkomen en spreiding zijn dikwijls wel bekend, maar veelal ontbreekt informatie over de samenhang daarvan met maatschappelijke factoren en ontwikkelingen. Een dergelijke gedachtengang kwam ook naar voren in de zgn. 'social indicator' literatuur van de eind zestiger jaren,

begin zeventiger jaren.

Deze literatuur weerspiegelde de in die periode snelgroeiende, vooral vanuit de beleidsbehoeften van de overheid gestimuleerde, belangstelling voor de ontwikkeling en toepassing van indicatoren: gedurende langere perioden voor verschillende sectoren van de samenleving geregistreerde gegevens.

In analogie met de economische gegevens zouden deze indicatoren ontwikkeld moeten worden ten behoeve van onderzoek en beleid op sociaal en cultureel gebied, waaronder met name ook de gezondheid, het welzijn van de bevolking, de kwaliteit van het bestaan.

Deze doelstellingen van de zgn. 'social indicator movement', alsook de uiteenlopende meningen daarover komen duidelijk tot uiting in een aantal speciaalnummers van de The Annals of the American Academy of Political and Social Science (vol. 371 en 373, 1967) en van Management Science (vol. 16, no. 12, 1970). Deze en dergelijke literatuur speelde een belangrijke rol bij de keuze van zowel het onderwerp en de vraagstelling als het analyseniveau van het onderzoek. De keuze van de gemeente als de eenheid van analyse, alsook de selectie van de 176 Nederlandse gemeenten waarop het onderzoek werd uitgevoerd, berustte vooral op praktische overwegingen.

Ditzelfde gold voor de indicatoren van welzijn en gezondheid of liever van de afwezigheid daarvan -voor de verschillende vormen van ziekte- en afwijkend gedrag was de beschikbaarheid van gemeentelijke gegevens een belangrijk selectiekriterium.

Voor verreweg de meeste gemeentekennmerken was ten tijde van het onderzoek -en tot voor kort nog steeds- de 13e Algemene Volkstelling van 31 mei 1960 de meest recente bron van gegevens. Daarom werden ook de gegevens voor de gedragsvariabelen verzameld voor de jaren rond 1960. Omdat spoedig bleek dat de verzameling van de gegevens voor de gedragsvariabelen over die periode nogal wat problemen zou opleveren werd besloten de eerste fase van het onderzoek daartoe te beperken. In deze eerste fase werden ook de onderlinge samenhangen van de gedragsvariabelen onderzocht. Over de uitkomsten van deze analyse werd eerder verslag gedaan in een interim-rapport (Drop, 1971). Omdat deze resultaten echter van belang zijn voor de toetsing van het later ontwikkelde theoretische model zullen ze hier opnieuw, kort samengevat, worden weergegeven.

Voorafgegaan door een uitvoerige literatuurstudie werden in de tweede fase van het onderzoek de gegevens verzameld voor een tamelijk groot aantal gemeentekennmerken die verondersteld werden op enigerlei wijze verband te houden met de eerder geconstateerde verschillen in frekwentie van afwijkend en ziektegedrag.

De geëxtraheerde factoren bleken, zij het in wisselende mate, inderdaad te correleren met de onderscheiden gedragsdimensies. De interpretatie van deze correlaties werd echter bemoeilijkt door het ontbreken van een theoretisch kader.

Eerder werden in de literatuur verschillende, meer of minder, geslaagde pogingen tot de ontwikkeling van een theoretisch interpretatiekader voor de differentiële spreiding van afwijkend gedrag aangetroffen. Daarbij werd, vooral ten aanzien van agressieve criminaliteit en zelfmoord relatief veel aandacht besteed aan het begrip sociale integratie, veelal onder verwijzing naar Durkheim's theoretische beschouwingen over de zelfmoord.

In enkele studies werd evenwel een poging ondernomen tot de operationalisering en toetsing van de theorie van Durkheim over de ontwikkeling van de arbeidsverdeling en de daarmee gepaard gaande verschijnselen.

Deze studies inspireerden tot een derde en laatste fase van het onderzoek waarin het in dit verslag beschreven theoretische model over de arbeidsverdeling, normatieve integratie en typen van afwijkend gedrag werd ontwikkeld en getoetst.

I OPZET, RESULTATEN EN ONTWIKKELING VAN HET GEMEENTEKENMERKEN ONDERZOEK.

1 ANALYSENIVEAU EN PROBLEEMSTELLINGEN VAN HET ONDERZOEK

1.1 De aanvankelijke doelstelling van het onderzoek

Het theoretisch model, waarop dit verslag in hoofdzaak betrekking heeft, resulteerde uit een onderzoek, dat oorspronkelijk vanuit een andere doelstelling werd ondernomen.

De aanvankelijke doelstelling kan, kort samengevat, worden omschreven als een poging inzicht te verkrijgen in welzijn en gezondheid als maatschappelijke verschijnselen, in hun relatie met andere sociale verschijnselen, op een niveau, waarop beleidsinstanties met deze problemen te maken hebben en waarop ze zelf veelal opereren. Vanuit deze doelstelling werd het onderzoek verricht op boven-individuele eenheden, in de sociale ecologie aangeduid met het verzamelbegrip 'community'. Een 'community' (regio, stad, dorp, buurt, woning) wordt in het algemeen beschouwd als te zijn opgebouwd uit een aantal mensen, een bepaald grondgebied, waarop deze mensen verblijven en een reeks van activiteiten van deze mensen op dat grondgebied.

Voor deze struktuurelementen van de 'community' worden doorgaans de begrippen populatie, habitat en voorzieningen gebruikt (Nelissen, 1972).

In deze terminologie gesproken ging het bij de opzet van het onderzoek dus om samenhangen van welzijn en gezondheid als eigenschappen van de populatie met andere, in dit verband van belang te achten kenmerken van de populatie, de habitat en de voorzieningen van een aantal 'communities'. De analyse en interpretaties van dergelijke samenhangen blijken nogal eens tot problemen en misverstanden aanleiding te geven.

Het lijkt daarom van belang nu reeds wat dieper op deze problematiek in te gaan, dit ook omdat, zoals later nog zal worden besproken, de beslissing om af te zien van de oorspronkelijke doelstelling en opzet van het onderzoek voor een belangrijk deel werd ingegeven door de moeilijkheden ondervonden bij de interpretatie van de betekenis van de gevonden correlaties.

Bedoelde problemen en misverstanden betreffen de 'fout van het verkeerde niveau' ('fallacy of the wrong level')

en meer specifiek de 'ecological fallacy', waarbij samenhangen tussen eigenschappen van boven-individuele eenheden ('ecological correlations') ten onrechte worden vertaald in samenhangen tussen eigenschappen van individuen ('individual correlations'). (Galtung, 1969)

In een veel geciteerd artikel toont Robinson (1950) mathematisch aan, dat ecologische correlaties niet op geldige wijze verwisseld kunnen worden met individuele correlaties, daarbij al doende het gebruik van ecologische correlaties afwijzend.

Menzel (1950) stelt echter in zijn kommentaar, daarin bijgevallen door Goodman (1953) en Duncan en Davis (1953), dat, hoe juist de konklusie omtrent de ongeldigheid van de vervanging van individuele door ecologische correlaties ook moge zijn, daarmee nog niet is gezegd, dat ecologische correlaties als zodanig geen betekenis zouden hebben. Ecologische correlaties tussen verschijnselen bezitten geldigheid niet alleen in geval de desbetreffende verschijnselen zijn te beschouwen als functies van gemeenschappelijke, niet in de individuen als zodanig, maar in interindividuele verschillen en relaties ('properties of areas as such') gelegen oorzaken, maar ook indien er sprake is van een meer direkt oorzakelijk verband tussen de verschijnselen: hoewel uit een ecologische correlatie tussen het percentage joden en het percentage antisemieten van een populatie inderdaad niet mag worden gekonkludeerd dat joden antisemieten zijn, wordt met deze correlatie toch wel een betekenisvolle relatie aangegeven.¹⁾

Nu is het hier aangeduide misverstand niet onbegrijpelijk. In de eerste plaats worden de kenmerken van de struktuurelementen van de 'community', met name die van de populatie, veelal gemeten met behulp van de per 'community' gesommeerde eigenschappen of gedragingen van individuen. In de tweede plaats maken de eigenschappen van de struktuurelementen niet alleen deel uit van een op 'community' niveau samenhangend complex, maar zijn ze via tussenliggende sociale, psychologische en fysiologische mechanismen, ook van invloed op houding en gedrag van de individuele leden van de 'community' populatie.

Ook in dit onderzoek werden welzijn en gezondheid, evenals andere kenmerken van de populatie, geoperationaliseerd met behulp van gesommeerde gedragingen en kenmerken van individuen en kan de onderzochte relatie tussen sociokulturele omgeving enerzijds en welzijn/gezondheid anderzijds in termen van verklaringsniveaus worden gezien als te behoren tot zowel een horizontaal als een vertikaal causaal complex. Waar de afhankelijke variabele in dit onderzoek bestaat uit eigenschappen van de populatie -gemeten met de gesommeerde gedragingen van individuen- speelt vrijwel onvermijdelijk ook dit 'vertikale' complex een rol en wel in de min of meer impliciete veronderstelling, die aan de keuze van de andere, in dit verband van belang te achten kenmerken van de 'community' ten grondslag ligt.

Hiermee wordt bedoeld dat de keuze van de in het onderzoek te betrekken kenmerken van de populatie, habitat en voor-zieningen van een 'community' werd gebaseerd op de veronderstelling, dat hoedanigheden van de omgeving, waarvan bekend is dan wel vermoed kan worden, dat zij welzijn en gezondheid van het individu (kunnen) beïnvloeden, op 'community'-niveau een samenhang zullen vertonen met de indicatoren voor het welzijn en de gezondheid van de populatie. In concreto wil dit zeggen, dat 'communities', gekenmerkt door relatief ongunstige woon-, werk- en leefomstandigheden (bv. woningnood, werkeloosheid, sociokulturele deprivatie), werden verondersteld ook relatief hoge cijfers voor mortaliteit, geestesziekte, zelfmoord e.d. te zullen vertonen. Hoewel bij de keuze van de onafhankelijke variabelen overwegingen betreffende de (vermoedelijke) relaties binnen het 'vertikale' complex (omgeving - individu) mede een rol speelden, konden strikt genomen de resultaten van het onderzoek uitsluitend informatie verschaffen over de relaties binnen het 'horizontale' complex, namelijk over de samenhangen tussen kenmerken van de strukturelementen van de onderzochte 'communities'.

De vraag of de ecologische correlaties mogen worden vertaald in analoge individuele correlaties, met andere woorden, of samenhangen, zoals hiervoor aangegeven zo mogen worden ge-

interpreteerd als zouden bv. woningzoekenden zich kenmerken door een hoge sterfte, werkelozen geestesziek worden dan wel sociaalkultureel gedepriveerde personen zelfmoord plegen, kan alleen worden beantwoord door onderzoek waarbij ook metingen op individueel niveau worden verricht.

1.2 De keuze van het analyseniveau: de gemeente als eenheid van onderzoek

Wat betreft de concrete inhoud van het hiervoor genoemde begrip 'communities' deden zich in principe vier mogelijkheden voor: provincies, economisch-geografische gebieden, gemeenten en buurten.

De keuze van de gemeente berust op de combinatie van twee praktische criteria: de beschikbaarheid van de gegevens en de omvang van de onderzoekspopulatie.

- De door diverse instanties verzamelde en geregistreerde gemeentelijke gegevens vormen een naar verhouding gemakkelijk toegankelijke bron van redelijk bruikbaar secundair materiaal.
- Met name de gegevens op het gebied van welzijn en gezondheid worden niet of nauwelijks per economisch-geografisch gebied geregistreerd en zouden moeten worden verkregen middels optellingen van de desbetreffende gemeentelijke cijfers wat in feite betekent, dat ze voor alle (1993) gemeenten zouden moeten worden verzameld. Wat betreft de buurten zijn -op enkele uitzonderingen na- de welzijns- en gezondheidsgegevens in het geheel niet beschikbaar.
- Het aantal gemeenten -1993 per 31 mei 1960- waarborgde ook na toepassing van selectiekriteria ter homogenisering van de onderzoekspopulatie, een voor de statistische analyse bevredigende omvang van deze populatie. Hoewel de provincies wat betreft de beschikbaarheid van geregistreerde gegevens, waarschijnlijk de minste moeilijkheden zouden hebben gegeven, zijn ze op grond van hun geringe aantal buiten beschouwing gelaten.

Uit het bovenstaande volgt, dat de gemeente als de 'community' en daarmee dus als de meeteenheid van het onderzoek is gekozen: welzijn en gezondheid, alsook de andere kenmerken van de gemeenten worden gemeten met behulp van geregistreerde gemeentelijke gegevens. Er is dus afgezien van de mogelijkheid om met de survey-methode steekproeven uit de bevolking van een aantal gemeenten te onderzoeken -deels

vanwege de daaraan verbonden praktische problemen (selectie van de bij het onderzoek te betrekken gemeenten, zeer grote aantal te houden interviews), deels ook op grond van meer methodologische en theoretische bezwaren, verband houdend met de operationalisering van de variabelen.

Galtung (1969) wijst erop, dat in principe de operationalisering van kenmerken van onder- of bovenliggende niveaus tot variabelen op het niveau, waarop het onderzoek betrekking heeft, de sociologische analyse kan verrijken -het biedt de mogelijkheid verschillende niveaus in de analyse te betrekken. In feite gebeurt dit in alle sociologisch onderzoek, dat het individu als de eenheid van analyse heeft en waarin de invloed van de omgeving, de sociale structuur op het individueel gedrag wordt onderzocht. Daarin worden namelijk de kenmerken van de sociale structuren, waarin het individu is opgenomen, op individueel niveau geoperationaliseerd met voor anderen waarneembare en bekende kenmerken van het individu, zoals geslacht, leeftijd, beroep, godsdienst e.d. -in de terminologie van Galtung de 'permanent public variables' of ook wel 'background variables'.

Omgekeerd kunnen deze 'permanent public' kenmerken van individuen tot analytische variabelen (=gesommeerde eigenschappen van individuen) worden getransformeerd en als zodanig op boven-individueel niveau de kenmerken van grotere sociale eenheden indiceren, bv. percentage mannen, bejaarden, handarbeiders, rooms-katholieken e.d.. Echter, niet alle omgevings- of structuurkenmerken laten zich in geaggregeerde kenmerken van individuen vertalen. Zo is het uiteraard niet goed mogelijk kenmerken van de habitat en van de voorzieningen op het gebied van onderwijs, recreatie, gezondheidszorg e.d., de diversiteit van de economische structuur, de sociokulturele homogeniteit, de bevolkingsgroei en -dichtheid etc. uitsluitend met behulp van eigenschappen van individuen te meten. Zelfs indien deze en dergelijke eigenschappen van de gemeente op een bevredigende wijze in enquetevragen zouden kunnen worden omgezet, dan nog zouden ze voor een groot deel gemeten worden als herinneringen, percepties van de onder-vraagde individuen, dat wil zeggen, met behulp van wat Galtung noemt 'temporal private' variabelen. Pogingen, om met behulp van dergelijk vaak weinig stabiele psychologische kenmerken van individuen, de eigenschappen

van structuren te indiceren, worden terecht als 'psychologisch reduktionisme' gekritiseerd.

Duncan en Schnore (1959) wijzen erop, dat de -in de sociologie zo belangrijke- 'behavioral approach' zich veelal bezighoudt met structuren en organisaties, zoals die door individuen worden gepercipieerd en dat veel minder aandacht wordt besteed aan de konkrete fysieke omgeving of de objectieve kenmerken van de structuren en organisaties.

Etzioni en Lehman (1967) noemen de reduktionistische theorieën van vele onderzoekers, volgens welke eigenschappen van boven-individuele eenheden tot psychologische dan wel micro-sociologische categorieën kunnen worden teruggebracht, als één van de redenen waarom in sociologisch onderzoek (ten onrechte) zo weinig gebruik wordt gemaakt van globale variabelen (= eigenschappen van boven-individuele sociale eenheden).

De keuze van de gemeente als de meesteenheid van het onderzoek maakte het mogelijk niet alleen de analytische (dat wil zeggen populatie) kenmerken, maar ook de globale (dat wil zeggen habitat en voorzieningen) kenmerken van de gemeenten bij het onderzoek te betrekken.

Het gebruik van door andere instanties verzameld en bewerkt materiaal is overigens niet zonder problemen.

Afgezien van de onmogelijkheid van een direkte controle op de betrouwbaarheid en geldigheid van de gegevens (waarover later meer) betekent het wat betreft de keuze van de variabelen een afhankelijkheid van de beschikbaarheid van de gegevens, zowel naar de vorm waarin, als naar de periode waarover ze beschikbaar zijn.

Aangezien het onderzoek voor een belangrijk deel van zijn gegevens was aangewezen op resultaten van de 13e Algemene Volkstelling van 31 mei 1960, zijn de jaren rond 1960 gekozen als de periode, waarop het onderzoek betrekking heeft. Om de door toevallige, met dit onderzoek in ieder geval niet meetbare, factoren veroorzaakte fluktuaties in de frekwenties zoveel mogelijk uit te schakelen, zijn de verschillende gezondheids- en welzijnsindicatoren berekend als gemiddelden over een periode van vijf jaren, namelijk van 1958 - 1962. Voor de meer konstant te achten sociale, kulturele en economische kenmerken van de gemeenten, werd gebruik gemaakt van gegevens uit 1960. Ook de selectie van de onderzoekspopulatie is op gegevens uit dat jaar gebaseerd.

In in dit onderzoek worden gegevens transversaal en voor eenzelfde periode gemeten. Dit betekent dat gewaakt moet worden tegen wat kan worden genoemd de 'fallacy of the time lag', een probleem dat zich ongeacht het niveau van analyse, voordoet in elk transversaal onderzoek waarin niet uitdrukkelijk wordt uitgegaan van de gelijktijdigheid in het voorkomen van de gerelateerde verschijnselen.

Deze fout wordt begaan in het geval op grond van samenhangen tussen transversaal gemeten gegevens uitspraken over het causale of procesmatige karakter van de relaties worden gedaan.

Ook indien enerzijds de hypothesen over de relaties werden gebaseerd op een vooronderstelde causaliteit of althans een tijdsvolgorde van de verschijnselen en anderzijds de hypothesen door de transversaal gemeten gegevens worden bevestigd dan nog kan aan de resultaten geen bewijs voor de veronderstelde causaliteit of procesmatigheid van de relaties worden ontleend.

1.3 De keuze van de welzijns- en gezondheidsindicatoren

Zoals al eerder gezegd, zijn welzijn en gezondheid, als eigenschappen van de populatie van een gemeente, moeilijk anders dan met analytische variabelen te meten, dat wil zeggen met per gemeente gesommeerde objectieve eigenschappen van individuen.

In concreto betekent dit, dat de verschijnselen welzijn en gezondheid werden geïndiceerd met de gemeentelijke frekventies van een aantal individuele gedragsvormen.

Het gemis aan algemeen geaccepteerde en preciese definities van welzijn en gezondheid anders dan in termen van de afwezigheid van onwelzijn en ziekte, sluit de mogelijkheid uit deze verschijnselen positief te indiceren. Dit geldt zeker in geval er gebruik gemaakt wordt van geregistreerde gegevens, zelfs al zouden er in principe positieve indicatoren zijn aan te wijzen dan nog worden daarover in feite geen gegevens geregistreerd.

Dit brengt met zich mee dat welzijn en gezondheid noodzakelijkerwijs in negatieve zin, namelijk als de afwezigheid ervan, moesten worden gemeten, in concreto met de per gemeente gesommeerde frekventies van geregistreerd individueel afwijkend en ziektegedrag.

Ofschoon met deze globale omschrijving natuurlijk wel een domein van mogelijke indicatoren min of meer is afgebakend

is het -gezien de vage grenzen tussen normaal en afwijkend, tussen gezond en ziek- nog niet onmiddellijk evident wat nu in feite onder afwijkend en ziektegedrag moet worden verstaan. Kort samengevat kan worden gezegd, dat in de meest gangbare definitie van afwijkend gedrag als normoverschrijdend gedrag, de benoeming van gedrag als deviant in feite afhankelijk wordt gesteld van niet alleen de handeling zelf, maar ook van de norm, die wordt overschreden en van de sociale beheersingsmechanismen, waardoor normen en sankties worden toegepast. Ten aanzien van afwijkend gedrag moet daarom, behalve met de 'behavior producing processes' (Kitsuse en Cicourel, 1963), ook rekening worden gehouden met de processen, waardoor normen en gedragsregels tot stand komen (Akers, 1968) en met de rol van wat Erikson (1962) de 'social audience' noemt bij de bepaling welke handelingen al dan niet als afwijkend zullen worden beoordeeld.

Wat betreft dit laatste maken Kitsuse en Cicourel het voor dit onderzoek belangrijke onderscheid tussen afwijkend gedrag en het als afwijkend geregistreerde gedrag. Zij wijzen erop, dat met betrekking tot de frekwenties van het geregistreerde afwijkende gedrag rekening moet worden gehouden met de factoren, die op deze registratie van invloed zijn, de 'rates producing processes'.

Ditzelfde geldt voor het ziektegedrag, welk begrip als een operationele omschrijving kan worden gebruikt voor het onderscheid tussen ziek en gezond: iemand is ziek, indien hij zich ziek gedraagt.

Inzoverre dit ziektegedrag kontakten met medische instanties inhoudt, zijn de eigenschappen, normen en behandelingscapaciteiten van deze instanties mede bepalend voor de behandeling en daarmee dus voor de kans op de registratie van dit ziektegedrag.

Deze konklusie was natuurlijk voor dit onderzoek niet zonder betekenis.

In de eerste plaats kan worden gesteld, dat indicatoren voor de in negatieve zin gemeten gezondheids- en welzijnstoestand van de gemeentebevolking zich noodzakelijkerwijs beperkten tot de gemeentelijke frekwenties van geregistreerd ziektegedrag, alsook van die gedragingen, waarover in de samenleving consensus bestaat aangaande hun normoverschrijdend karakter en die daarbij maatschappelijk dusdanig als een probleem worden beschouwd, dat specifieke instanties ter behandeling, correctie of registratie in het leven zijn geroepen. In de

tweede plaats zou met betrekking tot de gemeentelijke frequenties van het geregistreerde ziekte- en afwijkend gedrag rekening moeten worden gehouden met een mogelijke beïnvloeding door de eigenschappen en activiteiten van de onderscheiden registrerende instanties.

1.4 De probleemstelling en de fasering van het onderzoek

Met de gemeente als de eenheid van analyse en de omschrijving van de welzijns- en gezondheidsindicatoren als de gemeentelijke frequenties van bepaalde vormen van geregistreerd ziekte- en afwijkend gedrag kon de doelstelling van het onderzoek worden gekoncretiseerd in de volgende, voor empirisch onderzoek beter toegankelijke probleemstellingen:

1. is het mogelijk verschillende dimensies in de op gemeenteniveau gemeten gedragsvormen te onderscheiden,
2. vertonen sociale, kulturele, economische kenmerken van gemeenten een samenhang met de frequenties, waarin verschillende vormen van geregistreerd ziekte- en afwijkend gedrag zich in de gemeenten voordoen,
3. kunnen de tussen de gemeenten bestaande verschillen in het voorkomen van ziekte- en afwijkend gedrag uit deze samenhangen worden verklaard.

Vanwege zijn omvang, vooral wat betreft de verzameling en verwerking van de gegevens, werd besloten het onderzoek in fasen uit te voeren.

Bij een eerste oriëntatie bleek al spoedig, dat de verzameling van de gegevens betreffende het ziekte- en afwijkend gedrag waarschijnlijk de grootste problemen zou opleveren. Daarom werd eerst nagegaan of voor een voldoende aantal gedragsvariabelen gegevens konden worden verkregen, waarop de voortzetting van het onderzoek zou kunnen worden gebaseerd.

Daarbij werd tevens aandacht besteed aan de vraag of en in welke mate de gemeentelijke frequenties van de verschillende vormen van geregistreerd ziekte- en afwijkend gedrag worden beïnvloed door eigenschappen van de registrerende instanties.

De resultaten hiervan werden weergegeven in het eerder genoemde interim-rapport, alsook in een tweetal artikelen (Drop, 1970; Drop, 1972).

Dit eindrapport betreft de laatste fase en daarmee de centrale probleemstelling van het onderzoek: de samenhang

tussen kenmerken van gemeenten en de frekwenties van afwijkend en ziektegedrag. Omdat, zoals eerder werd opgemerkt, bij de toetsing van het in deze laatste fase ontwikkelde model gebruik wordt gemaakt van de resultaten van de eerste fasen van het onderzoek, wordt in het volgend hoofdstuk een korte samenvatting van deze uitkomsten gegeven.

2 SAMENVATTING VAN DE RESULTATEN VAN DE EERSTE ONDERZOEKSFASE

2.1 De selectie van de onderzoekspopulatie

In dit onderzoek ging het niet om een voor alle Nederlandse gemeenten geldende beschrijving van het voorkomen van ziekten en afwijkend gedrag, maar om het vaststellen van relaties tussen gemeentekennmerken en de frekwenties van een aantal deviante gedragsvormen. In dat geval vormt bij de bepaling van de onderzoekspopulatie de specificering van de condities, waaronder de gevonden samenhangen gelden, een belangrijker uitgangspunt dan het streven naar representativiteit (Philipsen, 1969a).

De gemeenten in dit onderzoek vormen dan ook geen representatieve steekproef uit alle in 1960 bestaande gemeenten, maar een nauwkeurig omschreven subuniversum daarvan.

De criteria ter selectie van dit subuniversum hebben in hoofdzaak betrekking op de grootte en op de geografische homogeniteit van de gemeenten.

Wat betreft de grootte -gemeten naar inwonertal- werden buiten beschouwing gelaten alle gemeenten met minder dan 5000 inwoners en de vier gemeenten met meer dan 200.000 inwoners (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht). De gemeenten met minder dan 5000 inwoners werden niet opgenomen vanwege de te verwachten zeer geringe aantallen, zo niet de volledige afwezigheid, van bepaalde vormen van afwijkend gedrag. De vier grote steden werden buiten beschouwing gelaten vanwege:

- de aantrekkingskracht die grote steden in het algemeen op zich non-conformistisch of afwijkend gedragende personen plegen uit te oefenen, welk selectieproces de frekwenties van het afwijkend gedrag in een niet vast te stellen mate kan beïnvloeden;
- het zeer specifieke karakter van met name de havensteden Amsterdam en Rotterdam, en van Den Haag als 'ambtenarenstad';
- de grote mate van heterogeniteit van deze gemeenten, welke zich nauwelijks nog zinvol in een enkel cijfer laat uitdrukken.

Nu geldt dit laatste bezwaar -zij het dan misschien in mindere mate- in principe voor elke gemeente.

Eén van de mogelijkheden dit probleem enigszins te onder-
vangen is, gemeenten te kiezen, die in bepaalde opzichten

een zekere homogeniteit vertonen. Dit heeft evenwel het bezwaar, dat de bij een dergelijke homogenisering toegepaste criteria niet meer als variabelen in het onderzoek kunnen worden opgenomen. Bovendien was het in een explorerend onderzoek als dit niet goed mogelijk vooraf te bepalen, welke criteria in verband met de doelstelling de interessantste onderzoekspopulatie zouden opleveren.

Daarom werd afgezien van een homogenisering van het sub-universum naar een of meer sociale, kulturele of economische, voor het onderzoek vermoedelijk relevante, kenmerken van de gemeenten. In plaats daarvan is als tweede selectiekriterium gekozen de geografische homogeniteit van de gemeente, dat wil zeggen, de mate van ruimtelijke concentratie dan wel spreiding van de gemeentebevolking.

Dit betekent, dat van de per 31 mei 1960 bestaande 443 gemeenten tussen de 5000 en 200.000 inwoners buiten beschouwing zijn gebleven:

- de 42 zogenaamde heterogeen samengestelde gemeenten volgens de omschrijving van het C.B.S.¹⁾,
- de 197 gemeenten met naast de hoofdwoonkern één of meer woonkernen met 1000 of meer inwoners en/of met woonkernen van minder dan 1000 inwoners, voorzover zich in deze woonkernen tesamen meer dan 30% van de totale gemeentebevolking bevindt ²⁾,
- de 17 gemeenten, waarvan de bevolking voor meer dan 5% bestaat uit vaste bewoners van inrichtingen, tehuizen, internaten e.d. ³⁾, dit ter vermijding van oneigenlijk hoge frekwenties van afwijkend of ziektegedrag,
- de gemeente Tudderen, wegens wisselend Nederlands - Duitse nationaliteit.

De toepassing van deze criteria resulteerde in een onderzoekspopulatie van 176 gemeenten, welke tesamen 17.7% van alle Nederlandse gemeenten op 31 mei 1960 en 29% van de totale Nederlandse bevolking op die datum omvatte.

(Bijlage I bevat een naar urbanisatiegraad ingedeelde alfabetische lijst van deze gemeenten)

In tabel 1 wordt de verdeling van zowel het totaal aantal Nederlandse gemeenten als de bij het onderzoek betrokken gemeenten, weergegeven naar de drie urbanisatiehoofdcategorieën volgens de C.B.S.urbanisatiegraadtypologie, te weten de plattelandsgemeenten, de verstedelijkte plattelandsgemeenten en de stedelijke gemeenten.

Tabel 1: Verdeling van het totaal aantal Nederlandse gemeenten in 1960 en van de 176 onderzoeksgemeenten over de drie urbanisatiegraadcategorieën.

Urbanisatie- hoofdcategorieën	Totaal aantal Neder- landse gemeenten		Onderzoeksgemeenten	
	abs.	%	abs.	%
Plattelandsgemeenten	612	61.6	44	25.0
Verstedelijkte plattelandsgemeenten	264	26.6	62	35.2
Stedelijke gemeenten	117	11.7	70	39.8
Totaal aantal gemeenten	993	100.0	176	100.0

Hoewel, zoals te verwachten was, vooral de plattelandsgemeenten door de selectiekriteria werden getroffen, zijn toch voldoende (zij het dan niet als representatief te beschouwen) plattelandsgemeenten bij het onderzoek betrokken om de urbanisatiegraad van de gemeente als variabele in het onderzoek te kunnen opnemen en de samenhang tussen gemeentekkenmerken en deviante gedragsvormen voor elk van de drie urbanisatiehoofdcategorieën afzonderlijk te kunnen onderzoeken.

2.2 De selectie van de gedragsvariabelen

Zoals gezegd werden in dit onderzoek ter indicering van welzijn en gezondheid van de populatie in principe die vormen van afwijkend en ziektegedrag opgenomen, die op de een of andere wijze objekt van bemoeienis, zorg en daarmee, van registratie zijn.

In feite zijn daarvan opgenomen de gedragsvariabelen waarvoor bruikbare gegevens, dat wil zeggen frekwenties per jaar, per gemeente over de periode 1958 - 1962, beschikbaar waren. Wat betreft dit praktische criterium verliep de verzameling van de gegevens niet zonder moeite en teleurstellingen.

Door de verbrokkelde en verzuilde structuur van de Nederlandse gezondheids- en welzijnszorg vereiste het een soms moeilijk speurwerk te achterhalen waar welke gegevens te vinden waren. Daarbij bleken niet alle gewenste gegevens beschikbaar te zijn, terwijl lang niet alle beschikbare gegevens ook bruikbaar waren, hetzij omdat ze niet compleet, dat wil zeggen voor alle gemeenten geregistreerd waren, hetzij omdat ze niet vergelijkbaar, dat wil zeggen voor alle gemeenten op dezelfde wijze geregistreerd waren.

Hoewel deze problemen voor een deel te maken hadden met de onderzoeksperiode 1958-1962 en er sindsdien op het gebied van de registratie verschillende activiteiten zijn ondernomen, maakten de opgedane ervaringen wel duidelijk, dat er wat betreft de bruikbaarheid, vergelijkbaarheid en bereikbaarheid van de geregistreerde gegevens nog wel het een en ander te doen viel (Drop, 1973). Blijkens publikaties van het Sociaal Cultureel Planbureau lopen de ontwikkelingen nog steeds achter bij de toenemende behoeften op dit punt (Mootz en Nauta, 1977).

Uiteindelijk bleken voor 36 gedragsvariabelen vergelijkbare geregistreerde gegevens voor alle onderzoeksgemeenten beschikbaar te zijn. ⁴⁾

De wijze, waarop de in absolute aantallen verzamelde gegevens van deze gedragsvariabelen tot verhoudingscijfers werden omgerekend en de bronnen, waaraan de gegevens werden ontleend, zijn weergegeven in bijlage II.

Tabel 2 geeft een statistische beschrijving van de frequentieverdelingen van deze variabelen met behulp van de spreidingsbreedte, de mediaan, het gemiddelde en de standaarddeviatie.

Deze waarden werden berekend voor de op 'uitbijters' gekorrigeerde frequentieverdelingen.

Omdat het merendeel van deze verdelingen zich kenmerkte door een, meestal naar rechts verlopende, scheefheid werden ze getransformeerd tot indelingen in klassen met gelijke intervallen, waarbij de extreme waarden in open klassen werden samengenomen.

De verdere analyse werd op de gescoorde klasse-indelingen met een voor alle variabelen zoveel mogelijk gelijk aantal klassen (variërend van 8 tot 10) uitgevoerd.

Tabel 2: Spreiding en centrale tendentie van 36 gedragsvariabelen

Gedragsvariabelen	sprei- dings- breedte	mediaan	gemiddelde	standaard- deviatie
Niet uitgebrachte stemmen	6.4	3.9	4.2	1.6
Ongeldige en blanco stemmen	3.2	2.1	2.2	0.8
Migratiecijfer	46.9	44.2	45.3	11.6
Emigratiecijfer	9.42	3.15	3.50	2.23
Echtscheidingscijfer	2.95	0.93	1.08	0.81
Scheidingen van tafel en bed	0.70	0.18	0.22	0.20
Jeugdcriminaliteitscijfer	24.8	6.3	8.1	5.7
Index jeugdcriminaliteit	31.8	20.0	20.6	8.1
Onherroepelijke veroordelingen en seponeringen misdrijven	6.86	3.96	4.25	1.63
Vermogensmisdrijven	3.13	1.71	1.82	0.78
Agressieve misdrijven	5.05	1.69	1.95	1.10
Sexuele misdrijven	0.90	0.37	0.41	0.23
Index agressieve misdrijven	46.7	46.1	45.4	12.0
Zelfmoordcijfer	1.71	0.68	0.67	0.45
Alcoholische patiënten Medische Consultatie Bureaus*)	6.72	2.48	2.94	1.85
Asyleringscoëfficiënt psychiatrische inrichtingen	14.04	6.45	7.03	3.73
Schizofrenie	2.76	0.79	0.96	0.83
Affectieve psychosen	2.78	0.68	0.89	0.86
Neurosen	2.13	0.59	0.68	0.67
Afgekeurden militaire dienst S5	5.99	2.21	2.42	1.41
Afgekeurden militaire dienst	17.3	20.6	20.7	4.0
Opnamecoëfficiënt A-ziekenhuizen	7.23	7.56	7.80	1.81
Besmettelijke ziekten	33.74	12.01	14.31	13.34
Salmonellosen	9.73	2.74	3.73	2.97
Dysenterie	4.81	0.57	1.21	1.46
Roodvonk	8.95	1.10	2.01	2.36
Hepatitis infectiosa	14.85	2.36	4.66	5.81
Huwelijksgeboortecijfer	136.9	149.4	156.8	33.8
Buitenechtelijk geboortecijfer	5.14	1.96	2.33	1.38
Sterftecijfer	4.41	7.48	7.62	0.85
Doodgeboortecijfer	17.3	14.8	15.6	4.1
Zuigelingensterftecijfer	20.2	16.1	16.1	4.4
Sterfte verkeersongevallen	3.64	1.51	1.68	0.82
Sterfte overige ongevallen	2.79	1.91	1.97	0.64
Sterfte kwaadaardige nieuwvormingen	2.48	2.32	2.31	0.53
Sterfte hartziekten	2.19	1.29	1.26	0.42

*) N= 149

uiteindelijke centrale registratie van de gegevens brengt dit vrijwel onvermijdelijk met zich mee, dat de kans op fouten, ambigüiteiten, inconsistenties groter geschat moet worden dan bij de gegevens uit de eerste categorie.

Gezien de operationele definitie die in het voorafgaande (§ 1.3) ten aanzien van afwijkend gedrag werd geformuleerd, werd voor de gedragsvariabelen uitgegaan van hun 'face validity' als indicatoren voor afwijkend en ziektegedrag in de onderzochte gemeenten.

De geldigheid van de gegevens wordt hier opgevat als de proportie door systematische meetfouten veroorzaakte variantie ofwel de systematische afwijking van de gevonden frekwentie ten opzichte van de werkelijke frekwentie ('true incidence') van een bepaald verschijnsel. Nu gaat het in dit onderzoek niet om het vaststellen van de feitelijke omvang van het afwijkend en ziektegedrag, maar om het vaststellen en verklaren van de gemeentelijke frekwentieverschillen van het deviante gedrag. Daarom vormt een eventuele afwijking van de gevonden frekwenties ten opzichte van de 'ware' frekwenties alleen een probleem, indien de systematische meetfout niet voor alle gemeenten dezelfde is. In dat geval wordt het namelijk de vraag wat de gemeentelijke frekwentieverschillen betekenen: verschillen in de frekwenties van het afwijkend en ziektegedrag of door de eigenschappen van het 'meetinstrument', veroorzaakte verschillen in 'registratiekansen' van de zich ziek of afwijkend gedragende individuen.

Deze 'registratiekansen' zijn, behalve van de aanwezigheid van de diverse instanties en van hun eerder genoemde eigenschappen mede afhankelijk van de eigenschappen van de individuen die hun kans op behandeling of gedragscorrectie beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld leeftijd, geslacht, ethnische groep, economische status, opleidingsniveau.

Op basis van een (ruw) geschatte invloed van deze factoren op de gevonden frekwenties kunnen de gedragsvariabelen met betrekking tot hun relatieve mate van geldigheid in drie categorieën worden ingedeeld.

Tot de eerste categorie behoren de gedragsvariabelen, waarvoor mag worden aangenomen dat de, door de gemeentelijke overheid op grond van wettelijke bepalingen, geregistreerde gegevens de 'true incidence' van de te meten verschijnselen nagenoeg volledig weergeven en dat ze dus meten wat ze bedoelen te meten.

De tweede categorie wordt gevormd door de gedragsvariabelen waarvan de gevonden frekwenties vermoedelijk afwijken van de 'ware' frekwenties, maar waarbij een systematische vertekening niet waarschijnlijk is te achten.

De derde categorie tenslotte omvat de gedragsvariabelen waarvoor de kans op een systematische vertekening ten opzichte van het gedrag dat zij bedoelen te meten of op systematische verschillen in betekenis tussen de gemeenten relatief hoger moet worden geschat.

Tabel 3: Globale verdeling van de gedragsvariabelen over de onderscheiden betrouwbaarheids- en geldigheidscategorieën.

<div style="text-align: center;"> <div>Betrouwbaar- heid</div> <div>Geldigheid</div> </div>	Betrouwbaarheid 1e categorie	Betrouwbaarheid 2e categorie
<div style="text-align: center;">Geldigheid 1e categorie</div>	<div style="text-align: right;">1.1</div> <div>Niet uitgebrachte stemmen</div> <div>Ongeldige en blanco stemmen</div> <div>Migratie- en emigratiecijfers</div> <div>Huwelijksgeboortecijfer</div> <div>Sterftecijfer</div> <div>Doodgeboortecijfer</div> <div>Zuigelingensterfte</div>	<div style="text-align: right;">2.1</div>
<div style="text-align: center;">Geldigheid 2e categorie</div>	<div style="text-align: right;">1.2</div>	<div style="text-align: right;">2.2</div> <div>Zelfmoordcijfer</div> <div>Cijfers van sterfte naar doods- oorzaken</div> <div>Besmettelijke ziekten</div>
<div style="text-align: center;">Geldigheid 3e categorie</div>	<div style="text-align: right;">1.3</div> <div>Echtscheidingscijfer</div> <div>Buitenechtelijk geboortecij- fer</div>	<div style="text-align: right;">2.3</div> <div>Criminaliteitscijfers</div> <div>Cijfers alcoholisme</div> <div>Opnamecoëfficiënt algemene zie- kenhuizen</div> <div>Opnamecijfers psychiatrische inrichtingen</div> <div>Afkeuringscijfers militaire dienst</div>

In tabel 3 wordt aangegeven tot welk van de onderscheiden betrouwbaarheids- en geldigheidscategorieën de gedragsvariabelen vermoedelijk moeten worden gerekend.

Anders dan de betrouwbaarheid is de geldigheid, zoals hier opgevat, tot op zekere hoogte te onderzoeken, namelijk voor zover het de invloed van de als gemeentekennmerken meetbare eigenschappen van de diverse 'cijfersproducerende' instanties betreft. Met name de variabelen vermeld in de rechterkolom van tabel 3 zijn vatbaar te achten voor de invloed van de zgn. 'rates producing processes' (§ 1.3).

Om de frekwenties van deze gedragsvariabelen op een dergelijke invloed te onderzoeken werden gegevens verzameld over de personeelssterkte, behandelingscapaciteit, afstand tot gemeente van een aantal behandelende en 'cijfersproducerende' instanties.

Ook van deze variabelen kenmerkten de frekwentieverdelingen zich door een positieve scheefheid, weshalve ze werden getransformeerd tot indelingen in gelijke intervallsklassen, waarbij de extreme waarden in open klassen werden bijeengevoegd.

Tabel 4 geeft de spreidingsbreedte en centrale tendentie van deze variabelen weer, alsook hun spreiding over de hoofdurbanisatiecategorieën, dit laatste middels de gemiddelde klassescore per urbanisatiecategorie.

Voor deze variabelen werd vervolgens hun relatie met een aantal gedragsvariabelen nagegaan.

Wat betreft de criminaliteit heeft Sellin (1951) erop gewezen dat de invloed van de activiteiten van de politie op de geregistreerde frekwenties mede bepaald wordt door de mate van 'reportability' (aanwezigheid van een persoonlijk slachtoffer, zichtbaarheid, ernst van de gevolgen van een misdrijf) van de verschillende typen misdrijven.

Dit bleek inderdaad uit de samenhangen tussen de politiesterkte van de gemeente en de gemeentelijke criminaliteitscijfers: de jeugdcriminaliteit en de vermogensmisdrijven -misdrijfcategorieën waarin een relatief groter aantal misdrijven met een geringe mate van 'reportability'-correleerden aanzienlijk hoger met de politiesterkte (respectievelijk .53 en .56) dan de seksuele misdrijven en de agressieve misdrijven -misdrijfcategorieën met een relatief groter aantal misdrijven met een hoge mate van 'reportability' (r is respectievelijk .15 en -.01).

Tabel 4: Variabelen betreffende de 'cijfersproducerende instanties' *) in de gemeenten; spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de urbanisatie-categorieën.

Omschrijving variabelen	Spreidings- breedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatie-categorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard- deviatie		A **)	B **)	C **)
Politiesterkte	26.1	10.2	10.9	3.6	9	2.8	3.7	6.0
Beschikbare ziekenhuisbeddagen	101.5	89.3	90.2	16.6	9	4.1	4.7	4.7
Huisartsendichtheid	10.6	4.3	4.6	1.8	8	2.7	3.3	4.1
Tandartsendichtheid	7.3	1.7	1.9	1.1	8	1.4	2.4	3.1
Wijkverpleegsters	5.4	2.6	2.7	0.6	8	4.4	4.5	4.1
Vroedvrouwen	16.6	2.6	3.5	3.1	10	2.0	4.0	3.0
Afstand gemeenten tot dichtst- bijzijnde psychiatrische in- richting***)	2.0	1.0	2.4	0.7	3	2.3	2.5	2.3

*) De wijze waarop deze in absolute aantallen verzamelde gegevens tot verhoudingscijfers werden omgerekend en de bronnen waaraan de gegevens werden ontleend, zijn weergegeven in bijlage II.

***) A, B en C staan voor respectievelijk de urbanisatie-categorieën plattelandsgemeenten (N= 44), verstedelijkte platelandsgemeenten (N= 62) en stedelijke gemeenten (N= 70).

****) De afstand van de gemeente tot de dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting met een klinisch centrum werd hemels-breed gemeten en in drie categorieën ingedeeld: 0 - 14 km (score 3), 15 - 29 km (score 2) en >30 km (score 1).

Deze relaties bleken voor een deel te verklaren uit een samenhang van de urbanisatiegraad van de gemeente met zowel de politiesterkte als de criminaliteitsvariabelen: de naar urbanisatiegraad gepartialiseerde correlaties van de jeugdcriminaliteit en vermogensmisdrijven met politiesterkte waren respectievelijk .23 en .24, die van de seksuele misdrijven en de agressieve misdrijven met politiesterkte beiden -.10.

Dit neemt niet weg, dat er in ieder geval voor wat betreft de jeugdcriminaliteit en de vermogensmisdrijven, sprake is van een (zwakke) beïnvloeding van de geregistreeerde, gemeentelijke frekwenties door de eigenschappen van de cijfersproducerende instantie, i.c. de politie.

Deze invloed werd ook nagegaan voor een aantal ziektegedragvariabelen, allereerst voor die ziektegedragvariabelen waarvoor is aan te nemen dat de geregistreeerde frekwenties niet systematisch zullen afwijken van de 'ware' frekwenties (de categorieën 1.1 en 2.2 uit tabel 3).

Voor deze variabelen ⁵⁾ werden de correlaties met de huisartsendichtheid, het aantal wijkverpleegsters, het aantal beschikbare ziekenhuisbeddagen (en voor de doodgeboorten ook met het aantal vroedvrouwen) berekend. Uit deze naar urbanisatiegraad gepartialiseerde correlaties bleek inderdaad niet of nauwelijks sprake te zijn van een samenhang tussen de frekwenties van deze gedragsvariabelen en de aanwezigheid en omvang van de genoemde gezondheidszorgvoorzieningen.

De ziektegedragvariabelen uit categorie 2.3 van tabel 3, waarvoor de kans op een systematische beïnvloeding van de geregistreeerde frekwenties groter moet worden geacht (opnamecijfers algemene en psychiatrische ziekenhuizen), vertoonden wel een samenhang met de aanwezigheid en omvang van de gemeentelijke 'cijfersproducerende' voorzieningen:

- de multiple correlatiecoëfficiënt van de huisartsendichtheid, de beschikbare ziekenhuisbeddagen en de afstand tot de dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting met de opnamecijfers van algemene ziekenhuizen bedroeg .57. Met de beschikbare ziekenhuisbeddagen als verreweg de belangrijkste variabele, verklaarden deze drie tesamen dus 33% van de variantie van de ziekenhuisopnamecijfers;
- de multiple correlatiecoëfficiënt voor de opnamecijfers van psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum

was .46, dat wil zeggen dat met de drie voorzieningen te samen 21% van de variantie van de psychiatrische opnamecijfers werd verklaard.

Volgens deze uitkomsten zijn de beide opnamecijfers niet zonder meer als indicatoren voor de lichamelijke en geestelijke gezondheidstoestand van de gemeentebevolking te beschouwen: voor een deel weerspiegelen de verschillen in opnamefrequenties tussen de gemeenten ook kwantitatieve verschillen in gemeentelijke medische voorzieningen. Daarmee zal bij de analyse van de samenhangen met de gemeentekennmerken dus rekening moeten worden gehouden.

2.4 Dimensies in het afwijkend en ziektegedrag

De vraagstelling van de eerste fase van het onderzoek betrof de relaties tussen de gedragsvariabelen.

Blijkens de literatuur is de onderlinge samenhang van de verschillende vormen van afwijkend en ziektegedrag als zodanig niet of nauwelijks onderzocht. Dit neemt niet weg, dat er wel aanwijzingen te vinden waren over mogelijke dimensies in deviant gedrag.

Op individueel niveau betroffen deze aanwijzingen vooral een verschil in objekt van agressieve gedragsreacties. Dit verschil komt bijvoorbeeld tot uiting in het onderscheid tussen extrapunitiviteit -op anderen gerichte agressie- en intropunitiviteit -op zichzelf gerichte agressie. (Rosenzweig, 1945; Rosenzweig, Fleming en Clarke, 1947; Selg en Lischke, 1966). Phillips en Rabinovitch (1958) constateerden bij de door hen onderzochte psychiatrische patienten verschillende typen van symptomatische gedragingen: 'avoidance of others', 'self-indulgence' en 'turning against others', alsook 'self-deprivation' en 'turning against the self'.

In zijn groepstherapeutische praktijk observeerde Bion (1961) behalve de 'pairing' en de 'dependency' ook de 'fight' en de 'flight' als onderscheiden reactiepatronen in geval van frustratie, waarbij de groep de groepstaak tracht te ontlopen, door hetzij de taak of elkaar te bevechten, hetzij er voor weg te vluchten. (Bennis en Shephard, 1964).

Uit onderzoek betreffende de politieke participatie bleek politieke vervreemding tot zowel een apathische reactie (niet gaan stemmen) als een meer agressieve reactie

('tegen' stemmen) te kunnen leiden (Thompson en Horton, 1960; McDill en Ridley, 1962).

Met betrekking tot het verschil in richting van de agressie is het interessant, dat Pokorny (1965) na vergelijking van de verschijnselen moord en zelfmoord naar een aantal karakteristieken van daad (tijdstip, plaats e.d.) en dader (leeftijd, geslacht e.d.) vaststelde, dat beide gedragsvormen in op één na (seks van de dader) alle karakteristieken van elkaar verschilden.

Dit onderscheid in reaktiewijze wordt empirisch en ook theoretisch in verband gebracht met een verschil in socioeconomische status. Alpert (1952) wijst erop, dat volgens levensverzekeringsgegevens over de periode 1942 - 1949 de kans op zelfmoord van personen uit de hogere sociale milieus tweemaal zo hoog is als voor personen uit de lagere sociale milieus, terwijl in de lagere sociaaleconomische groepen de kans op moord als doodsoorzaak driemaal zo hoog is als in de hogere milieus.

Zigler en Phillips (1960) constateerden dat de 'most socially effective' van de door hen onderzochte psychiatrische patienten (gemeten aan leeftijd, intelligentie, opleiding, beroep, werkgeschiedenis en burgerlijke staat) vooral symptomen vertoonden, die indikatief zijn voor 'self-deprivation' en 'turning against the self' en dat patienten met symptomen, indikatief voor 'turning against others' en 'avoidance of others' vooral tot het 'less socially effective' deel van de onderzoekspopulatie behoorden.

Henry en Short (1954) ontwikkelden een theorie over de relatie tussen de aan de socioeconomische status gebonden mate van 'external restraint' en de richting van de agressie. De agressie wordt vooral op anderen gericht (moord) in geval van een relatief hoge mate van 'external restraint' (lager sociaaleconomisch milieu) en op zichzelf gericht (zelfmoord) bij een relatief geringe mate van 'external restraint' (hogere sociaaleconomische milieus). Gold (1958) stelde evenwel dat de verklaring voor de milieuverschillen in agressievormen gezocht moet worden in de milieuverschillen in de socialisatie van de agressie, zoals die bijvoorbeeld tot uiting komen in de meer fysieke straffen in de lagere milieus en de meer psychologische straffen in de hogere milieus.

Hier ligt een aanknopingspunt met Merton's typologie van reaktiewijzen op de diskrepantie in de Amerikaanse samenleving tussen cultureel gewaardeerde doeleinden (bijvoorbeeld fi-

nancieel succes) en sociaal ongelijk verdeelde (wettige) middelen om deze doeleinden te bereiken (Merton, 1961). Hij onderscheidt als reaktiewijzen ondermeer de 'innovation' -nastreven van de doeleinden met gebruikmaking van onwettige middelen- en het 'ritualism' -na te streven doeleinden worden afgestemd op de beschikbare wettige middelen-, waarbij hij op grond van verschillen in de socialisatiepatronen de 'innovation' vooral in de lagere sociale milieus en het 'ritualism' vooral in de 'middle class' verwacht aan te treffen.

In enkele ecologische studies werd ook op boven-individueel niveau een onderscheid tussen op anderen gerichte en op zichzelf gerichte vormen van deviantie vastgesteld. Daarbij bleek evenwel dit onderscheid niet zozeer verband te houden met het socioeconomische niveau als wel met de mate van sociokulturele desintegratie en socioeconomische differentiatie.

Porterfield (1951/52, 1952) konstateerde voor zowel de census tracts van Fort Worth als de staten van Noord Amerika, dat sociokulturele desintegratie, verzwakking van het gedragsregulerend vermogen van het normen- en waardensysteem, gepaard gaan met enerzijds hogere frekwenties van zelfmoord, doch anderzijds lagere cijfers voor moord en criminaliteit. Quinney (1965) vond voor 48 landen een tegengestelde relatie van moord- en zelfmoordcijfers met de urbanisatie- en industrialisatiegraad: een hogere mate van urbanisatie en industrialisatie, en dus van socioeconomische differentiatie, ging samen met hogere zelfmoordcijfers en lagere moordcijfers.

Het onderzoek van Winslow (1970), uitgevoerd op 47 landen leverde vergelijkbare resultaten op: zijn industrialisatie-index correleerde positief met de cijfers voor zelfmoord en neurosen en negatief met de frekwenties voor moord en (gewelddadige) politieke incidenten.

Alles bijeen bood de genoemde literatuur voldoende grond om met betrekking tot de verzamelde vormen van afwijkend en ziektegedrag de aanwezigheid van tenminste twee dimensies te veronderstellen, welke zich laten beschrijven in termen van de tegenstellingen tegen anderen gericht, illegitiem en agressief-actief gedrag versus tegen zichzelf gericht, sociaal getolereerd en passief vluchtgedrag. Om deze dimensies vast te stellen werd voor de 176 gemeenten van het onderzoek een orthogonale componenten-analyse uitgevoerd op 30 gedragsvariabelen. 6)

Tabel 5: Resultaten van de orthogonale componenten-analyse, voor 176 Nederlandse gemeenten uitgevoerd op 30 gedragsvariabelen: rotatie van drie factoren *)

Variabelen	Faktor I	Faktor II	Faktor III
Echtscheidingscijfer	.88		
Huwelijksgeboortecijfer	-.70		
Emigratie	.64	(.24)	
Niet uitgebrachte stemmen	.64		
Migratie	.63		
Index agressieve misdrijven	-.63		(-.38)
Buitenechtelijk geboortecijfer	.62	(.31)	
Scheidingen tafel en bed	.56	(.36)	
Sterfte verkeersongevallen	-.52		(.20)
Schizofrenie	.49		
Neurosen	.44		
Affektieve psychosen	(.39)		
Afgekeurden militaire dienst- plicht	-.44	(.35)	(.20)
Vermogensmisdrijven	.44	.67	
Sexuele misdrijven		.68	
Salmonellosen		.66	(.31)
Agressieve misdrijven	(-.27)	.64	(-.37)
Ongeldige en blanco stemmen		.56	(-.24)
Opnamecoëfficiënt A-zieken- huizen	(.28)	.47	(-.27)
Dysenterie		.55	.47
Afgekeurden militaire dienst- plicht S5			.52
Sterfte ongevallen			-.49
Roodvonk	(.30)		.43
Hepatitis infectiosa			(.36)
Doodgeboortecijfer			(.36)
Zelfmoordcijfer	(.24)	(-.27)	
Jeugdcriminaliteitscijfer	(.29)	(.20)	(.31)
Zuigelingensterftecijfer			
Sterfte hartziekten	(.32)	(.33)	
Sterfte kwaadaardige nieuw- vormingen	(.20)	(.24)	

*) Bijlage III geeft de principale componenten en de geroteerde factoren van de componenten-analyse volledig weer.

Als best passende oplossing werd de in tabel 5 weergegeven rotatie (varimax) met drie componenten gekozen (welke in het vervolg in overeenstemming met het heersende spraakgebruik met de term 'factoren' zullen worden aangeduid).

Tesamen verklaarden deze drie geroteerde factoren 36.2% van de totale variantie; per afzonderlijke faktor waren deze percentages respectievelijk 18.2%, 11.3% en 6.7%.

Dit resultaat is niet onbevredigend, zeker indien rekening wordt gehouden met de wijze waarop de variabelen werden geselecteerd -niet de voorspelde gedragsdimensies, maar de beschikbaarheid van de gegevens vormden in feite het selectiekriterium.

Bij de benoeming van de factoren is uitgegaan van ladingen van .40 of hoger. In tabel 5 worden ook, zij het tussen haakjes, lagere faktorladingen tot .20 vermeld.

De eerste en tweede faktor vertonen duidelijk overeenstemming met de in de literatuur aangetroffen gedragsdimensies en laten zich goed in termen van de gestelde tegenstellingen beschrijven.

Voor faktor I geldt, dat nagenoeg alle hoogladende variabelen als legitieme, sociaal getolereerde -zij het in enkele gevallen aan sociale stigmatisering blootstaande (buiten-echtelijke geboorte, geestesziekte)- of niet-agressieve gedragswijzen kunnen worden gekarakteriseerd. Uitzonderingen hierop vormen het niet-stemmen en de vermogensmisdrijven. Het niet-stemmen, hoewel destijds formeel strafbaar volgens de kieswet, werd in het algemeen echter nauwelijks als wetsovertreding en zeker niet als misdaad ervaren.

De relatief hoge lading (.44) van de vermogensmisdrijven is waarschijnlijk toe te schrijven aan de tamelijk hoge, negatieve correlatie met de eveneens hoogladende index agressieve misdrijven (-.63), welke samenhang ($r = -.50$) het gevolg is van de wijze waarop deze index is berekend (zie bijlage II). Een aantal van de hoogladende variabelen kan worden gezien als indicatief voor een ontwijkende reactie: echtscheidingen en scheidingen van tafel en bed, emigratie, niet-stemmen, schizofrenie en neurosen. Met de laatstgenoemde variabelen zijn tevens enkele op zichzelf gerichte reacties gegeven. In dit verband zijn de lage ladingen van de zelfmoord op beide factoren (.24 op faktor I en -.27 op faktor II) wat onverwacht.

Hoewel de richting van de ladingen in overeenstemming is met de opvatting van zelfmoord als op zichzelf gericht ge-

drag, werd toch op grond van de geciteerde onderzoeksresultaten een hogere correlatie van de zelfmoord met de eerste faktor verwacht. Mogelijk dat hierbij de 'dubbelzinnige' aard (niet op anderen gericht, maar wel agressief) van de zelfmoord een rol speelt.

Door de negatieve ladingen van de sterfte door verkeersongevallen (met motorvoertuigen), blijkt onderzoek van Porterfield (1960) indicatief voor agressief gedrag, en van de index agressieve misdrijven wordt het niet-agressieve karakter van deze faktor aangegeven.

In overeenstemming met de literatuurgegevens vertegenwoordigt faktor II met de hoge, positieve ladingen van de kriminaliteitsvariabelen duidelijk de illegitieme en tegen anderen gerichte gedragsdimensie. Het agressieve karakter van deze dimensie komt tot uiting in de positief op deze faktor ladende agressieve misdrijven en de ongeldige en blanco stemmen. Laatstgenoemde correlatie houdt tesamen met de hoge positieve lading van de niet-uitgebrachte stemmen op faktor I een ondersteuning in van de hypothese van Thompson en Horton over de beide componenten (apathisch-agressief) van politieke vervreemding. Met de positieve ladingen van de variabelen salmonellosen, dysenterie en opnamecoëfficiënt ziekenhuizen blijkt deze faktor ook door een ziektegedragcomponent te worden gekenmerkt.

Naast hun dominerende karakteristieken werden deze factoren benoemd als respectievelijk 'vluchtgedrag' en 'agressief gedrag'.

Faktor III was moeilijker te benoemen. De bestudeerde literatuur bood weinig aanknopingspunten.

De faktor kenmerkt zich behalve door negatieve ladingen van de sterfte door ongevallen en de agressieve misdrijven, door positieve ladingen van de variabelen dysenterie, afgekeurden militaire dienstplicht op grond van de S5 kwalificatie en roodvonk.

Daarenboven blijken ook de variabelen salmonellosen, hepatitis infectiosa en doodgeboorte relatief hoog en positief met de faktor te correleren.

Naast een duidelijk niet-agressieve component, lijkt deze dimensie zich vooral te karakteriseren door ziekteverschijnselen, door infectieziekten, die vooral vroeger onder sociaal gedepriveerde omstandigheden voorkwamen. Opvallend is daarbij dat de indicatoren voor de 'moderne' ziekten -sterfte hartziekten, sterfte kwaadaardige nieuwvormingen- niet

of nauwelijks met deze faktor correleren (r is respectievelijk $-.11$ en $.05$). De hoogladende variabelen wekken de associatie aan onhygiënische leefwijze, aan verpaupering. Gelet op de aard van de ziektegedragvariabelen werd de door faktor III aangegeven dimensie benoemd als 'vatbaarheid'. Met deze resultaten kon de eerste probleemstelling van dit onderzoek bevestigend worden beantwoord: het blijkt inderdaad mogelijk verschillende dimensies in de op gemeenteniveau gemeten gedragsvormen te onderscheiden. Omdat in het vervolg van het onderzoek de gevonden gedragsdimensies als de afhankelijke variabelen worden beschouwd, moesten de factoren tot variabelen worden omgerekend. Bij de eerste bewerking werd voor elke faktor een index berekend middels optelling van de ongewogen klassenscores van de variabelen met een lading $\geq .40$ (Drop 1970, 1971). Deze werkwijze heeft echter het bezwaar te leiden tot onbedoelde correlaties tussen de factoren (Stouthard, 1973). Daarom werden de faktorscores opnieuw berekend volgens de methode van de kleinste kwadraten-schatters naar de definitie van Horst, door McDonald en Burr (1967) beschreven als Method I. Hiermee werd de statistische onafhankelijkheid van de factoren bewerkstelligd. (Wat betreft de rangordening van de gemeenten per dimensie geven beide procedures overigens in hoge mate overeenstemmende resultaten te zien: voor vluchtgedrag, agressief gedrag en vatbaarheid zijn de correlaties tussen faktorindex en faktorscores respectievelijk $.96$, $.94$ en $.80$).

De gemiddelde score en de spreiding zijn voor elk van de factoren respectievelijk 500 en 100; de spreidingsbreedte voor vluchtgedrag 270 - 719, voor agressief gedrag 328 - 780 en voor vatbaarheid 265 - 784. De scores van de gemeenten op elk van de drie factoren zijn, ingedeeld in kwartielen, weergegeven in bijlage IV.

De onderscheiden gedragsdimensies blijken geen voor het platteland of de stad typerende vormen van deviant gedrag weer te geven: de faktor vluchtgedrag en de faktor agressief gedrag correleren beide positief met de urbanisatiegraad (r is respectievelijk $.62$ en $.43$), de faktor vatbaarheid vertoont geen samenhang met de urbanisatiegraad (r is $-.02$).

Met deze gedragsdimensies kon de probleemstelling over de relatie tussen gemeentekennmerken en de frekwenties van geregistreerd afwijkend en ziektegedrag worden toegespitst

op de vraag of en in hoeverre verschillen tussen de gemeenten in scores op de gedragsdimensies gepaard gaan met verschillen in de sociale, economische, culturele kenmerken van de gemeenten. Met deze bijstelling van de onderzoeksvraag ging het dus niet meer om de relatie gemeentekennmerken en frekwenties van afwijkend en ziektegedrag, maar om de samenhang van gemeentekennmerken met typen van deviant gedrag.

3 UITGANGSPUNTEN EN RESULTATEN VAN DE TWEDE ONDERZOEKSFASE

3.1 Het verkennend karakter van het onderzoek

Het onderzoek werd ondernomen vanuit een tamelijk globale vooronderstelling over de invloed van eigenschappen van de populatie, habitat en voorzieningen van de gemeenten op het welzijn en de gezondheid van die populatie.

Daarmee was dit onderzoek in eerste instantie te typeren als een verkenning zowel van de aard van deze invloed als van de daarbij betrokken omgevingskenmerken.

Het explorerend karakter van het onderzoek had uiteraard gevolgen voor de selectie van de variabelen en de verzameling van de gegevens. In principe is met een verkennende opzet van een onderzoek bij de keuze van de variabelen een grote mate van willekeur gegeven.

Een manier om dit probleem van selectiewillekeur op te lossen bestaat uit de toepassing van de zgn. 'sleepnetmethode'. Daarmee wordt bedoeld de verzameling van zoveel mogelijk variabelen, in de hoop dat op die wijze ook de variabelen worden 'gevangen', die voor de vraagstelling van belang zullen blijken te zijn.

Deze werkwijze, door verschillende onderzoekers om verschillende redenen toegepast -Jonassen en Peres (1960), Schmid en Tagashira (1964), Hadden en Borgatta (1965), Sweetser (1965), Janson (1968), Munson (1968)- met al dan niet de beschikbaarheid van de gegevens als grensstellend criterium (Moser en Scott, 1961) wordt door Rogers en Messinger (1967) tot principieel uitgangspunt verheven.

Zich baserend op het onloochenbare feit, dat de menselijke omgeving op zich, alsook het netwerk van relaties van de mens met zijn omgeving zeer complexe gehelen vormen, bepleiten zij ten aanzien van de relatie omgeving-gezondheid een holistische benadering. Daarmee bedoelen zij, dat de mens en zijn omgeving als een interacterend geheel moeten worden beschouwd, zodanig dat tevoren geen onderscheid gemaakt wordt tussen afhankelijke en onafhankelijke variabelen, noch het aantal te onderzoeken aspecten a priori wordt beperkt. Met als doel de bruikbaarheid te onderzoeken van de factoranalyse als techniek ter identificatie van variabelen die behoren tot 'associational systems' in een holistische benadering van de relatie omgeving-gezondheid, voegden de auteurs de daad bij het woord en verzamelden voor 48 staten van Noord-Amerika gegevens over het jaar 1960 voor 372 variabelen.

Op grond van onderlinge correlaties en vervolgens een enigszins willekeurige selectie, waarbij de auteurs voorkeur vertoonden voor demografische variabelen, die duidelijk met verschillende sterftecijfers correleerden, werden deze 372 variabelen tot 87 gereduceerd. De resultaten van de daarop uitgevoerde faktoranalyse geven vooral het bestaan van een 'survival-centered associational system' aan, wat niet zo verwonderlijk is gezien de 'bias' in de (toch nog) toegepaste selectie van de variabelen: 30 van de 87 variabelen betreffen sterftecijfers en de verwachte levensduur!

Rogers en Messinger onderkennen deze 'bias' wel, maar vinden deze niet zo bezwaarlijk, omdat in een cumulatieve serie van dergelijke analyses steeds nieuwe variabelen kunnen worden toegevoegd, zodat het totale proces uiteindelijk een toenemend dichte benadering van een holistisch model van de relaties van de mens met zijn omgeving zal opleveren. Afgezien van de vraag of deze 'de-werkelijkheid-spreek-voor-zichzelf' opvatting uiteindelijk tot bruikbare resultaten zal leiden, is de hier aanbevolen procedure voor dit onderzoek, waarin trouwens wel degelijk onderscheid wordt gemaakt tussen onafhankelijke (gemeentekenen) en afhankelijke variabelen (ziekte- en afwijkend gedrag), duidelijk te omslachtig en tijdrovend. Het gebrek aan enig criterium maakt het bovendien moeilijk te bepalen bij welk resultaat van deze empirische werkwijze de dichtst mogelijke 'benadering van het holistische model' is bereikt. Daarnaast levert deze methode geen ordenend principe op, aan de hand waarvan de nieuw toe te voegen variabelen kunnen worden gekozen. Deze selectie blijft daarmee tot het eind van de procedure een kwestie van willekeur, die alleen wordt beperkt door het aantal reeds verwerkte variabelen.

Dit voorbeeld van een tot principe verheven selectiewillekeur is dus niet nagevolgd.

Hoewel vanwege het exploratieve karakter van het onderzoek een empirische werkwijze en een zekere mate van willekeur bij de selectie van de variabelen niet geheel waren te vermijden, is er toch naar gestreefd het 'sleepnet', om bij de eerder gebruikte terminologie te blijven, verstandig uit te werpen en deze willekeur zoveel mogelijk te beperken.

Behalve op overwegingen van het gezond verstand, berustte de keuze van de gemeentekenen, die in verband met de vraagstelling van belang konden worden geacht, op aanwijzingen die daarover in de literatuur te vinden waren.

Gezien de vraagstelling en het analyiseniveau van het onderzoek kon uit verschillende bronnen worden geput:

- literatuur over theorie en onderzoek van afwijkend en ziektegedrag.
- literatuur over ecologisch onderzoek naar het voorkomen, de spreiding en de correlaties van frekwenties van afwijkend en ziektegedrag.

Alles bijeen bleek dit een dusdanig mer à boire aan literatuur te vormen, dat zowel bij de bestudering als bij de rapportage ervan, een streven naar volledigheid als een tamelijk futiele bezigheid moest worden beschouwd.

In de volgende paragrafen worden in vogelvlucht de belangrijkste theoretische benaderingen en resultaten van onderzoek over oorzaken en spreiding van afwijkend en ziektegedrag aangegeven en samengevat.

3.2 Samenvatting van literatuur over theorie en onderzoek naar aard en oorzaken van afwijkend en ziektegedrag

De belangrijkste conclusie die zich opdringt bij de bestudering van de sociologische deviantieliteratuur is, dat met het verlaten van de simpele verklaring van afwijkend gedrag als 'slecht gedrag van slechte mensen', de zaak er niet eenvoudiger op is geworden.

Hoewel sindsdien het inzicht in het afwijkend gedrag aanzienlijk is verbreed en verdiept, heeft deze kennis een sterk verbrokken, om niet te zeggen chaotisch, karakter.

Er is sprake van een moeilijk tot een samenhangend geheel te comprimeren veelheid aan benaderingen, gezichtspunten en begrippen over van belang geachte aspecten en factoren, die afwisselend binnen een individuele, situationele of structurele context worden geplaatst.

Een groot probleem daarbij is, dat deze benaderingen die de bouwstenen voor een geïntegreerde theorie zouden kunnen vormen, niet of nauwelijks op een toetsbare, middels empirisch onderzoek te verifiëren wijze zijn geformuleerd -in dit opzicht kan veelal eerder van beschouwingen en diagnoses van de samenleving dan van theorieën over het afwijkend gedrag worden gesproken (Winslow, 1970).

Het deviantie-onderzoek, met een in vergelijking exponentiële omvang -getuige bijvoorbeeld de overzichtsartikelen van Murphy (1961): sociale verandering en geestelijke gezondheid, 90 titels; Martin (1967): omgevingscondities en gezondheid,

80 titels; Senay en Redlich (1968): kulturele en sociale factoren en neurosen, psychosomatische ziekten, 56 titels; Devries (1968): zelfmoord, 353 titels; Petras en Curtis (1968): socio-economische status en geestesziekte, 350 titels; Rushing (1969): zelfmoord, 82 titels; Edwards (1973): jeugddelinquentie, 59 titels- weerspiegelt deze theoretische stand van zaken. De grote diversiteit in vraagstelling, onderzoeksopzet, -populatie, en -methode bemoeilijkt de evaluatie en daarmee de vergelijking van de resultaten.

Daarbij komt dat een groot deel van het onderzoek is uitgevoerd op steekproeven uit naar tijd en plaats bepaalde populaties van individuen, reden waarom vergelijking van de resultaten ook geen generaliseerbaar geldige kennis kan opleveren.

Onderzoek, uitgevoerd op de in particuliere termen (plaats en tijd) omschreven populaties van individuen, leidt immers alleen tot uitspraken met een voor die populatie beperkte geldigheid. Al naar gelang de resultaten van herhaald onderzoek op verschillende populaties overeenstemmen of van elkaar verschillen, kan alleen worden geconstateerd dat de onderzochte populaties van individuen identieke dan wel verschillende parameters bezitten (Willer, 1967).

De thema's die zich laten onderscheiden hebben dan ook veel meer van gemeenschappelijke visies op aard en oorzaken van afwijkend gedrag dan van toetsbare ¹⁾ of getoetste theorieën. De verschillende benaderingen en het daaraan gekoppelde onderzoek van de deviante gedragsvormen die door de samenleving als problematisch zouden worden ervaren, zoals kriminaliteit, zelfmoord, alcoholisme, geestesziekte, worden in verschillende handboeken weergegeven (Merton en Nisbet, 1961; Dynes et al., 1964; Cohen, 1966; Clinard, 1968; Winslow, 1970; Rock and McIntosh, 1974).

Met eigenlijk alleen de benadering die uitgaat van de 'maatschappelijke reactie' en van de 'etikettering' als een duidelijke, principiële uitzondering (Lemert, 1951; Kitsuse, 1962; Becker, 1963; Scheff, 1966; Turk, 1966; Schur, 1969; Gove, 1970; Philipsen, 1970; Rushing, 1971) wordt afwijkend gedrag gemeenlijk -meer of minder expliciet- beschouwd als een reactie op 'strains', 'stress' of frustratie, als falend 'coping behavior'.

In deze betekenis worden frekwenties en spreiding van deviant gedrag veelal opgevat als indicatoren voor mate en spreiding van maatschappelijk welzijn.

De bronnen van deze 'pressures for deviance' worden gezocht in de eigenschappen van het sociale systeem en/of de omge-

ving, die noodzaken tot het zoeken naar oplossingen en 'modes of adaption' en daarmee voor bepaalde categorieën individuen of maatschappelijke groeperingen het risico van falend (sociaal niet-geaccepteerd) 'coping behavior' inhouden (Howard en Scott, 1965).

Als zodanige eigenschappen en omgevingskondities worden in de literatuur genoemd:

- sociale disorganisatie en sociokulturele desintegratie, veel gebruikte, maar weinig nauwkeurig omschreven begrippen, waaronder ook factoren als sociale verandering, industrialisatie, economische crises, toenemende arbeidsverdeling, urbanisatie, mobiliteit en bevolkingsgroei worden begrepen;
- discrepantie tussen doeleinden en middelen, relatieve deprivatie, waarbij vooral aandacht wordt besteed aan de beschikbaarheid van de middelen ('resources') om de problemen op een legitieme, sociaal-geaccepteerde wijze op te lossen of de 'strains' te verwerken. Betreffende de 'coping resources' (maatschappelijke weerbaarheid, 'adaptive adequacy') worden verschillende aspecten onderscheiden: sociale macht (inkomen, opleiding, sociale status), aanwezigheid en toegankelijkheid van hulpverlenende instanties, leeftijd, participatie in hulpgevende en ondersteunende netwerken van persoonlijke of communale relaties;
- normatieve structuur, normen en waardenpatroon als doelstellend en middelbepalend referentiekader voor het handelen. In deze benadering wordt de differentiële spreiding van deviant gedrag in verband gebracht met factoren als de homogeniteit of heterogeniteit van het normen- en waardenpatroon, de door milieu of ethnische afkomst bepaalde verschillen in waardenoriëntatie, de aanwezigheid van (deviante) subkulturen, de dominantie van bepaalde culturele tradities en waarden, die de keuze van de gedragsreactie konditioneren (geweldtraditie, 'frontier culture', godsdienst, 'middle class' ritualism);
- mechanismen van het sociale beheersingssysteem, zoals de -veelal sociaal gekonditioneerde- mogelijkheden tot de keuze van alternatieve, geaccepteerde of althans getolereerde vormen van 'coping behavior' (bijvoorbeeld de patientenrol); de beschikbaarheid en toegankelijkheid van legitieme middelen tot verwerking van 'stress', tot ontspanning. Hieronder kan ook worden begrepen de eerder aangeduide benadering waarin wordt uitgegaan van de selectieve toepassing van sancties, gesteld op 'vreemd' en 'ongewenst' gedrag, van de maatschappelijke reactie waardoor het gedrag als 'afwijkend' bekend

en gedefinieerd wordt en in samenhang daarmee de verschillen in normen, activiteiten en spreiding van behandelende en corrigerende instanties;

- omgevingskondities, waaronder met name verschillen tussen stad en platteland, maar ook bewonings- en bevolkingsdichtheid, lokatie en type van woningen (flats), hardheid van het water e.d..

Hiermee zijn de belangrijkste benaderingen en hypothesen gegeven waaronder wat betreft hun relevantie voor de verklaring van aard en oorzaken van afwijkend gedrag een zekere mate van consensus bestaat.

In deze samenvatting is afgezien van een inventarisatie van concrete variabelen die in de hier ondernomen studie zouden kunnen worden opgenomen.

Naast de diversiteit aan theoretische benaderingen kenmerkt het sociologisch deviantie-onderzoek zich namelijk ook door een verscheidenheid aan operationele omschrijvingen van de gehanteerde begrippen. Dit komt tot uiting in een veelheid aan indicatoren, waarbij één en hetzelfde begrip in de diverse onderzoeken met verschillende variabelen wordt gemeten en omgekeerd één en dezelfde variabele dient ter indicering van verschillende begrippen.

Het veelgebruikte begrip 'socio-economische status' vormt daarvan een duidelijk voorbeeld. Enerzijds wordt dit begrip op uiteenlopende wijze geïndiceerd: inkomen, opleiding, beroepsprestige, huishuur, huis-, auto- of telefoonbezit, waarde, kwaliteit van de woning, ras of ethnische afkomst, waarbij het de vraag is of deze gegevens steeds op dezelfde sociale categorie betrekking hebben. Anderzijds geldt de socio-economische status, hoe dan ook gemeten, in relatie tot de spreiding van deviant gedrag, als indicatie van de mate van 'external restraint' ('social control', maatschappelijke reactie), van verschillen in socialisatie en in normen- en waardenoriëntatie (verschillen in cultuurpatroon), van de mate van sociale, economische en politieke deprivatie, van gerealiseerde of mislukte maatschappelijke ambities, van de mate van sociale participatie, van de mate van sociale macht en maatschappelijke weerbaarheid, de beschikbaarheid van legitieme middelen voor de realisering van cultureel bepaalde doeleinden.

3.3 Samenvatting van literatuur over ecologisch onderzoek naar voorkomen en spreiding van afwijkend en ziektegedrag

Ook het ecologisch onderzoek naar afwijkend en ziektegedrag kenmerkt zich door een grote verscheidenheid aan zienswijzen en benaderingen, waarbij bovendien het niveau van analyse varieert ('census tracts', stadswijken, gemeenten, provincies). De meeste studies hebben echter met elkaar gemeen, dat ze gebruik maken van, vaak voor andere doeleinden, geregistreerde gegevens voor de operationalisering van hun variabelen. Hoewel de selectiekriteria lang niet altijd expliciet worden vermeld, ontleen de ecologische studies hun variabelen, (alsook hun hypothesen), veelal aan de gangbare theorieën en opvattingen over de oorzaken van afwijkend gedrag.

Wat daarbij opvalt is het kennelijke gemak, waarin in een aantal van deze studies op individueel niveau geformuleerde veronderstellingen en interpretaties naar een boven-individueel niveau worden getransponeerd. Hierin manifesteert zich wat Wagner (1964) de 'fallacy of displaced scope' heeft genoemd. Hij bedoelt daarmee de zowel bij de structureel-funktionalist als bij de symbolisch-interaktionist aangetroffen assumptie, dat op macro-sociologisch niveau ontwikkelde theorieën zonder meer toepasbaar zijn op micro-sociologisch niveau en vice versa. De Graaf (1973) wijst erop dat deze assumptie van de toepasbaarheid van een theorie op het gehele micro-macro sociologische continuüm de veronderstelling impliceert van een consistentie van relaties tussen variabelen voor eenheden van verschillende niveaus.

Daarnaast werkt deze impliciete assumptie ook de 'ecological fallacy' in de hand.

Niet alleen worden de in deze studies op individueel niveau gevonden of gepostuleerde relaties tussen deviant gedrag en factoren als sociale isolatie, sociale participatie, rolconflict, status inconsistentie, normen- en waardenincongruentie, gefrustreerde ambities vertaald in te verwachten samenhangen tussen frekwenties van deviant gedrag en kenmerken van 'census tracts', gemeenten etc., maar ook worden, met name in de beschrijvende studies, de ecologische variabelen zonder al te uitvoerige theoretische reflexie meer of minder expliciet gekozen en geoperationaliseerd als vertalingen van relevant geachte kenmerken van individuen. Een klassiek voorbeeld daarvan is de interpretatie van Faris en Dunham (1939) van de door hen geconstateerde disproportioneel hoge frekwenties van gehospitaliseerde schizofrene patienten in de arme centrale en transitie buurten van Chicago. Zij verklaarden deze hoge frekwenties als te-

weeg gebracht door de response van bepaalde buurtbewoners op hun sociale isolatie, die het gevolg is van de, voor deze buurten kenmerkende, heterogeniteit en mobiliteit van de bevolking.

Overigens heeft Dunham (1964, 1968), onder andere naar aanleiding van onderzoek waaruit bleek dat de relatief hoge concentratie van schizofrene patienten in dergelijke buurten veeleer het gevolg is van de aantrekkingskracht van deze buurten voor reeds zieke en sociaal-geïsoleerde personen (Gerard en Houston, 1953; Hare, 1956), deze 'sociale isolatie' verklaring later herroepen. Hij kritiseert deze verklaring als een sociaalpsychologische interpretatie achteraf en stelt dat de op het niveau van sociale systemen gevonden ecologische correlaties ook op het niveau van sociale systemen, bijvoorbeeld in termen van sociale selectieprocessen, moeten worden verklaard.

De al dan niet verholde analogie-redenering, deze 'displacement of scope', valt overigens niet alleen te constateren voor de vertaling van kenmerken van individuen in eigenschappen van boven-individuele eenheden. Bij vergelijking van met name beschrijvende, 'census tracts' en gemeentenonderzoekingen blijkt een grote overeenkomst in de geselecteerde variabelen, zonder dat ooit de vraag aan de orde werd gesteld of de betekenis van de variabelen voor beide analyseniveaus wel dezelfde is. Datzelfde geldt voor de vraag of voor identieke variabelen bij meting op verschillend boven-individueel niveau ook identieke samenhangen met elkaar of met de frekwenties van afwijkend en ziektegedrag mogen worden verwacht.

Hoewel de conclusie tentatief is (de speurtocht door de literatuur leverde geen voorbeelden op van specifiek op deze vraag gericht onderzoek), lijkt bij vergelijking van de resultaten van 'census tracts' onderzoek en van gemeentenonderzoekingen deze vraag eerder ontkennend dan bevestigend te moeten worden beantwoord: de mechanismen die de differentiatie van de stadsbuurten bepalen lijken te verschillen van die, welke de verschillen tussen gemeenten bewerkstelligen. Deze uitspraak laat zich illustreren aan de hand van de relaties tussen de variabelen bevolkingsdichtheid, 'overcrowding', geboortecijfer en socio-economische status (opleidings- en inkomensniveau). Hoewel blijkens de resultaten van de 'social area analysis' (Shevky en Williams, 1949; Shevky en Bell, 1955; Abu-Lughod, 1969) aan de ecologische structuur van de stad verschillende dimensies zijn te onderscheiden, is en blijft de socio-

economische status een belangrijke scheidslijn waarlangs eigenschappen van de stedelijke populatie, habitat en voorzieningen zich structureren.

De resultaten van de 'census tracts' studies zijn in hoge mate consistent wat betreft de identificatie van gedeprimeerde buurten, waar een relatief laag opleidings- en inkomensniveau van de bewoners gepaard gaat met naar verhouding hogere geboortecijfers en grotere bevolkingsdichtheid en 'overcrowding'.

Zij het wat minder pregnant, geven de uitkomsten van op gemeenteniveau uitgevoerde studies wat de interrelaties van deze variabelen betreft een ander patroon te zien.

Het inwonertal en daarmee de bevolkingsdichtheid van de gemeente blijken bepalend voor de noodzaak dan wel mogelijkheid tot de aanwezigheid van velerlei voorzieningen, tot de vestiging van zo niet industriële, dan toch handels- of dienstverlenende bedrijven en organisaties, tot het ondernemen van sociale en culturele activiteiten. Deze eigenschappen van habitat en voorzieningen gaan, behalve met stedelijke karakteristieken zoals bijvoorbeeld relatief lage geboortecijfers (en mogelijk ook geringere bewoningsdichtheid) gepaard met een relatief hoog opleidings- en inkomensniveau van de gemeentebevolking: de in verschillende studies geïdentificeerde urbanisatiefactor karakteriseert zich veelal door een welstandscomponent, terwijl de bevolkingsgroefactor vaak wordt gekenmerkt door positieve ladingen van opleidings- en inkomensvariabelen (Moser en Scott, 1961; Hadden en Borgatta, 1965; Jonassen en Peres, 1960; Munson, 1968).

Deze tegenstelling in de relatie van bevolkingsdichtheid en 'overcrowding' met opleidings- en inkomensniveau -negatief op het niveau van stadsbuurten, positief op het niveau van gemeenten- is natuurlijk niet zonder gevolgen voor de samenhangen met de frekwentie van afwijkend en ziektegedrag. Waar op het niveau van stadsbuurten de frekwenties van verschillende deviante gedragsvormen naast positieve correlaties met bevolkingsdichtheid en 'overcrowding', evenals op het niveau van individuen, een negatieve samenhang met opleidings- en inkomensniveau vertonen, daar zou op het niveau van gemeenten (en dus ook in dit onderzoek) voor verschillende gedragsvariabelen behalve een mogelijk positieve relatie met inwonertal en bevolkingsdichtheid, ook een positieve correlatie met socio-economische status-indices kunnen worden verwacht, terwijl via de tevens tegengesteld variërende geboortecijfers sprake kan zijn

van een negatieve samenhang met de variabele 'overcrowding'. Behalve de beschikbaarheid van de gegevens zou de impliciete analogie-redenering van het individuele naar het boven-individuele niveau een reden kunnen zijn waarom in de besproken studies bij de gekozen variabelen de populatiekenmerken overheersen.

Op enkele uitzonderingen na, waarin uitdrukkelijk zowel wat betreft de hypothesen als wat betreft de operationalisering van de variabelen macro-sociale verschijnselen en samenhangen aan de orde worden gesteld, kenmerken de besproken ecologische studies zich door een kwantitatieve dominantie van analytische ten opzichte van globale variabelen.

Niet alleen de kenmerken van de populatie, maar ook de voorzieningen (door de bewoners van de habitat ondernomen activiteiten) worden vaak geoperationaliseerd met behulp van gesommeerde eigenschappen van individuen -zo worden bijvoorbeeld factoren als werkgelegenheid, mobiliteit, sociokulturele heterogeniteit, urbanisatie, industrialisatie, secularisatie gemeten met variabelen als % werkelozen, % migranten, % niet-blanken, % agrariërs, % in industrie werkzame beroepsbevolking, % onkerkelijken.

Hoewel in sommige oudere studies (Thorndike, 1939, 1940; Hyde en Kingsley, 1944 a) reeds gegevens zijn opgenomen over recreatieve voorzieningen, publieke werken, musea, bibliotheken, onderwijs, kwaliteit van de woningen, vestigingen van winkels en bedrijven, e.d., worden in verschillende onderzoeken ook de globale variabelen gekonstrueerd met behulp van populatiekenmerken, zoals bijvoorbeeld de 'common culture index' en de 'index of relative opportunities' van Linsky (1970).

Wat de kenmerken van de habitat betreft concentreert de keuze van de variabelen zich op de gemeentegrootte (aantal inwoners), bevolkingsdichtheid en bevolkingsgroei (Hyde en Kingsley, 1944 b; Gordon en Gordon, 1960; Wechsler, 1961/62; Schmitt, 1957, 1966; Galle et al., 1972). In sommige studies worden ook gegevens over landgebruik, wijze en dichtheid van bebouwing of ook luchtvervuiling en calciumgehalte van het drinkwater opgenomen (Gardner et al., 1969).

Evenals in de samenvatting over de theoretische benaderingen van afwijkend en ziektegedrag kan ook voor het ecologisch deviantie-onderzoek het probleem van de meervoudige betekenis van zowel begrippen als indicatoren worden gesignaleerd. Dit kan als volgt worden geïllustreerd.

Ook in het ecologisch deviantie-onderzoek wordt relatief veel aandacht besteed aan de mogelijke effecten van de mate van

sociale of morele integratie van de 'community'.

Daarbij komt, evenals in de eerder besproken theoretische benaderingen, de zo niet meervoudige dan toch ruime betekenis van het integratie-begrip tot uiting in de wisselende accenten op de mate van stabiliteit van de sociale relaties (sociale cohesie), de mate van overeenstemming van belangen, normen en waarden (sociokulturele consensus) en de mate van gedrags-regulerend vermogen van het normatieve systeem ('social control').

Behalve dat voor deze verschillende integratie-aspekten vaak dezelfde indicatoren worden gebruikt -mobiliteit, bevolkings-groei, heterogeniteit of diversiteit (godsdienstig, politiek, sociaal, economisch, ethnisch)- worden deze indicatoren veelal gemeten met gegevens, zoals bijvoorbeeld % door eigenaar bewoonde woningen, waarde van eigen huizen en van huurhuizen, % niet-blanken, % beroepsbevoking met 'white collar' beroepen, inkomensverschillen, % werkende gehuwde vrouwen, die binnen een andere theoretische context dienen te indicering van een socioeconomische deprivatie, een doeleinden - middelen discrepantie dan wel de socioeconomische status van de gemeente.

Deze meerduidigheid van begrippen, indicatoren en operationalisaties weerspiegelt enerzijds de stand van zaken van de theorie over het afwijkend gedrag, maar getuigt anderzijds van de multikonditionaliteit van de differentiële spreiding van afwijkend gedrag. In dit opzicht is er sprake van een zekere consensus, niet alleen over de veelheid, maar ook over de aard van de omgevingsaspecten, die op de spreiding van afwijkend en ziektegedrag van invloed zouden kunnen zijn.

3.4 Kenmerken van gemeenten en hun onderlinge samenhangen

De literatuurstudie had verschillende, nogal uiteenlopende gevolgen voor de verdere ontwikkeling van het onderzoek. In de eerste plaats was het literatuuronderzoek overeenkomstig de bedoeling van invloed op de selectie van de variabelen.

Ondanks de veelheid aan variabelen en de variërende theoretische zienswijze van waaruit de variabelen worden geduid en hun samenhangen worden geïnterpreteerd valt er in de bestudeerde literatuur een zekere mate van overeenstemming te constateren over de omgevingsaspecten, die bij de spreiding van afwijkend gedrag een rol zouden kunnen spelen. Deze consensus betreft in ieder geval de globale omgevingsaspecten die verondersteld worden verband te houden met de

spreading van deviant gedrag. Deze aspecten kunnen als volgt worden omschreven:

- a. Fysiek-morfologische omgevingskenmerken als stedelijkheid, landgebruik, dichtheid van de bebouwing, dichtheid en concentratie van de bevolking, kwantiteit en kwaliteit van de woningen, type woningen.
- b. Socioeconomische factoren als welstandsniveau, relatieve deprivatie, inkomensverdeling, socioeconomische weerbaarheid.
- c. Eigenschappen van de economische structuur, zoals eenzijdigheid van de economische activiteiten, conjuncturele kwetsbaarheid van bedrijfstakken of -klassen, eenzijdigheid van de beroepenstructuur, industrialisatie, situatie op de arbeidsmarkt.
- d. Eigenschappen van de sociokulturele omgeving zoals autochtoniteit, mobiliteit, omvang en tempo bevolkingsgroei, herkomst van de bevolking, sociale, godsdienstige, politieke diversiteit van de bevolking ('common culture'), dominantie van bepaalde normen- en waardenpatronen (godsdienst), secularisering.
- e. Demografische factoren als leeftijdsopbouw van de bevolking, vergrijzing van de bevolking, sexe-ratio, verdeling van de bevolking naar burgerlijke staat.
- f. Aanwezigheid van voorzieningen op het gebied van medisch-maatschappelijke zorg, onderwijs, sport, recreatie, cultuur.

Deze omgevingsaspecten werden vertaald in gemeentekennmerken, waarvoor vervolgens werd nagegaan met welke gegevens ze te meten zouden zijn. Evenals bij de gedragsvariabelen speelde in deze fase van de selectie, naast de aanwijzingen in de literatuur, vooral de beschikbaarheid van bruikbare, dat wil zeggen voor alle gemeenten verzamelde en vergelijkbare gegevens een belangrijke rol.

Voor een aantal gemeentekennmerken bleken er geen, of niet voor alle gemeenten dezelfde, gegevens beschikbaar te zijn. Bovendien was het lang niet altijd mogelijk de kenmerken als eigenschappen van de gemeente zelf, dat wil zeggen als globale variabelen, te meten, maar moest gebruik worden gemaakt van geaggregeerde eigenschappen van individuen, dat wil zeggen van analytische variabelen.

De verzameling en bewerking van de bruikbare gegevens resulteerden uiteindelijk in een totaalbestand van 62 enkelvoudige en 5 samengestelde variabelen (indices).

Voor een groot deel van deze variabelen werden de gegevens in absolute aantallen verzameld. Evenals bij de gedragsvariabelen werden deze aantallen tot verhoudingscijfers omgerekend door ze te betrekken op de voor hen meest relevante noemer. Bijlage II bevat een overzicht van deze onafhankelijke variabelen met vermelding van de gegevens waarmee ze zijn berekend en de bronnen waaraan de gegevens werden ontleend.

Ook de frekwentieverdelingen van de onafhankelijke variabelen kenmerken zich door een, meestal positieve, scheefheid. Daarom werden deze frekwentieverdelingen getransformeerd tot indelingen in gelijke interval-klassen, waarbij de extreme waarden in open klassen werden samengenomen.

In bijlage V worden de variabelen, ingedeeld naar de onderscheiden omgevingsaspecten, statistisch beschreven. In een zestal tabellen worden de spreidingsbreedte en de centrale tendentie van de frekwentieverdelingen voor de totale onderzoekspopulatie weergegeven, terwijl de spreiding over de urbanisatiegraadcategorieën in gemiddelde klassescores wordt uitgedrukt (Bijlage V, tabellen V 1-6).

Met deze variabelen werd de tweede, bijgestelde probleemstelling van het onderzoek onderzocht: vertonen sociale, kulturele, economische kenmerken van gemeenten een samenhang met de verschillende typen van afwijkend gedrag. Vanwege het grote aantal variabelen werd evenwel eerst nagegaan of de verzamelde gemeentekenmerken zouden kunnen worden gereduceerd tot een beperkter aantal dimensies waarmee hun onderlinge samenhangen inzichtelijk worden beschreven.

Daartoe werd een orthogonale componenten-analyse toegepast op de 67 geselecteerde variabelen. ²⁾

De resultaten gaven aanleiding tot varimax-rotatie op zes van de geëxtraheerde principale componenten. Bij de benoeming van de geroteerde factoren, die tesamen 52.8% van de variantie binden, is uitgegaan van ladingen van .40 of hoger. In tabel 6 worden ook, tussen haakjes, lagere faktorladingen tot .20 vermeld.

Deze zes factoren laten zich als goed benoembare dimensies in de gemeentekenmerken interpreteren. In het nu volgende worden de factoren kort beschreven.

Tabel 6: Resultaten van de orthogonale componenten-analyse, uitgevoerd op 67 kenmerken van 176 Nederlandse gemeenten: Varimax rotatie van zes factoren*)

Gemeentekenmerken	F _I	F _{II}	F _{III}	F _{IV}	F _V	F _{VI}
Index socio-economisch niveau	.88					(-.22)
Index sanitaire voorzieningen woningen	-.86					
Autochtone bevolking	-.79		(.28)			(.24)
Aantal personen per vertrek	-.79		(.29)	(-.25)		
Inwoners grootste woonkern	.74		(-.25)	(.36)		
Bedrijfs hoofdenratio	-.73	(.25)		(-.23)		-.40
In buitenland geboren inwoners	.71		(.23)			
Beroepsbevolking in vijf belangrijkste bedrijfsklassen	-.71			(-.29)		
Werkforensen	.69	(-.21)				(.22)
Sexe ratio (V/M)	.68	(.32)		(.26)		(-.21)
Ratio personen per vertrek 60/47	.61	.47				(.20)
Huisartsendichtheid	.61	(.33)				(-.24)
Ratio aanbod/vraag arbeidsmarkt	-.60					(-.31)
Inwoners inkomen < f 5.000,-	-.59	(.28)	.46	(.23)	(-.20)	
Bevolkingsdichtheid	.53			(.37)	.42	
Woningen in meergezinshuizen	.51		(-.20)	(.35)	.46	
Toenemende industrialisering 60/47	-.48				(-.23)	(-.35)
Afstand gemeente tot schouwburgen en concertzalen	.48				.51	
Inkomensdiscrepancie	.47	(.36)				(-.25)
Afnemende industrialisering 60/47	.45				.40	
Aantal inwoners	.44			.40	.62	
Inwoning tengevolge van woningnood	(.39)		(.37)	(-.32)	(.34)	
Ha. parken en plantsoenen	(.34)			(.24)	(.25)	
Bejaardenratio	(.20)	.74	(-.32)			(-.25)
Gehuwd geweest zijnden	(.34)	.72				(-.26)
Bevolkingsgroei	(.36)	-.67				
Ratio allochtone bevolking 60/47		-.66	(-.23)			
Inwoners van 14 - 49 jaar	(.24)	-.62				(.26)
Secularisering 60/47		-.55		(-.31)		
Vergrijzing bevolking		.51			(.22)	
Land- en handarbeiders		-.47	(-.20)			.64
Diversiteitscoëfficiënt uitslag verkiezingen	(-.20)	-.45	.70			
Afstand gemeente tot dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting	(.38)	-.42		(-.24)		
Gemiddelde klassedeler lager onderwijs	(.31)	(-.35)		(.25)		(.20)
Aantal amateurtoneelverenigingen	(.21)	(.32)		(.24)	(-.26)	
Rooms-katholieken		(-.33)	.82			
Ongehuwden	(-.28)		.82			
Gemiddeld % stemmen PvdA, PSP, CPN	(.31)	(.31)	-.69	(.22)		
Aantal vestigingen horeca			.60		(-.28)	
Aantal bibliotheken		(.24)	-.56		-.40	
Aantal zang- en oratoriumverenigingen			-.54		(-.22)	
Ha. bos, riet en woeste gronden			.52	(-.39)		
Ha. water breder dan 6 meter			-.52			
Aantal sportvelden, -banen en -hallen	(.25)		.41		(-.32)	
Index voorzieningen l.t.o./l.n.o.	(.25)			.77		
Index voorzieningen u.l.o.	(.31)			.70		
Woonforensen		(-.32)		-.66		
Index woonvoorzieningen v.h.m.o.	(.36)			.66		
Werklozen				.63		
Aantal gymnastieklokalen	(.33)	(.27)		.56		
Ratio gemiddeld inkomen 60/46			(.22)	-.48		
Ratio inkomensdiscrepancie 60/46				.47		
Aantal bioscopen	(.22)		(.23)	(.36)	-.55	
Aantal zweminrichtingen					-.50	
Aantal harmonie- en fanfaregezelschappen	(-.22)				-.48	
Bebauwingsdichtheid	(.38)		(-.32)	(.34)	.47	
Vroedvrouwen			(-.26)		(-.36)	
Diversiteitscoëfficiënt bevolkingsgroei					(-.30)	
Employé's en arbeiders in industrie		(-.24)				.77
Diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken				(-.23)		.66
Diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen	(-.33)	(-.21)			(.22)	.65
Employé's en arbeiders in dienstverlening	(.32)	(.39)	(.23)	(.24)		-.61
Politiesterkte						(.39)
Beschikbare ziekenhuisbeddagen						
Wijkverpleegsters				(-.29)		
Tandartsendichtheid	(.24)			(.27)		
Aantal clubhuizen	(.21)					
Percentages verklaarde variantie	16,7	8,2	8,3	8,3	5,6	5,7

*) In bijlage VI worden de principale componenten en hun rotaties volledig weergegeven.

Faktor I: welstand - stedelijkheid

Gezien de hoge ladingen van de index socioeconomische status (.88), de index sanitaire voorzieningen (-.86) en het gemiddeld aantal personen per vertrek (-.79) betreft deze dimensie vooral het welstandsniveau van de gemeenten. Dit blijkt ook uit de negatieve lading voor het % inwoners met een inkomen van minder dan f 5.000,- per jaar (-.59) en de positieve lading van de inkomensdiscrepanctie (.47), waarmee een relatief grote inkomensongelijkheid wordt geïndiceerd. Een ander belangrijk aspekt van deze dimensie betreft de sociale heterogeniteit: de hoge ladingen van het % autochtone bevolking (-.79), het % in het buitenland geboren inwoners (.71), het % beroepsbevolking werkzaam in de vijf belangrijkste bedrijfsklassen van de gemeenten (-.71) en de wat lagere ladingen voor de diversiteitscoëfficiënten sociale beroepsgroepen (-.33) en uitslag verkiezingen (-.20) wijzen op een sociaal economisch en politiek heterogeen samengestelde bevolking.

Gezien het relatief hoge gemiddelde van het % beroepsbevolking in de vijf belangrijkste bedrijfsklassen en de bedrijfs- hoofdenratio in de categorie plattelandsgemeenten (zie tabel V-3, Bijlage V-2) -indicatief voor de dominantie van de bedrijfsklasse land- en tuinbouw en de beroepsgroep boeren- kunnen de negatieve ladingen van de beide variabelen (respectievelijk -.71 en -.73) als aanwijzingen voor het stedelijkheidsaspekt van deze dimensie worden opgevat. Dit stedelijkheidsaspekt komt ook tot uiting in hoge ladingen voor morfologische gemeentekennmerken als het % inwoners in de grootste woonkern van de gemeente (.74), de bevolkingsdichtheid (.38), het % woningen in meergezinshuizen (.51) en het aantal inwoners (.44) en ook in de lagere, doch eveneens positieve ladingen van de bebouwingsdichtheid (.38) en het % hectaren parken en plantsoenen (.34). Andere aspekten van deze dimensie betreffen nog de industrialisering en de werkgelegenheid. Blijkens de negatieve en de positieve faktorlading van respectievelijk de toenemende industrialisering 60/47 (-.48) en afnemende industrialisering 60/47 (.45) is er, althans gemeten aan het aantal in de industrie werkzame personen, voor de relatief welvarende en stedelijke gemeenten over de periode 1947-1960 sprake van een tendens tot afnemende industrialisering.

Getuige de faktorladingen van het % werkforensen (.69) en de ratio aanbod/vraag arbeidsmarkt (-.61) ging deze

ontwikkeling in die periode gepaard met een relatief gunstige werkgelegenheidssituatie.

Indien ook gelet wordt op wat lagere, positieve faktorladingen kan nog worden gewezen op een aantal gemeentekennmerken, die als indicatoren voor de aantrekkelijkheid van de gemeente als woonomgeving zouden kunnen worden beschouwd. Behalve de reeds genoemde parken en plantsoenen en de werkgelegenheidssituatie betreft dit de onderwijsvoorzieningen (indices l.t.o. .25, u.l.o. .31 en v.h.m.o. .36), de afstand van de gemeente tot schouwburgen en concertzalen (.48), het aantal sportvelden (.25), het aantal gymnastieklokalen (.33) en het aantal bioskopen (.22).

De overeenstemming in richting van deze faktorladingen met ook de andere welstandsindicatoren roept, uiteraard afhankelijk van hun score op deze dimensie, het beeld op van gemeenten die naar welstand en voorzieningen beter of slechter bedeed zijn en in dit opzicht als woonomgeving meer of minder aantrekkelijk zijn. De tamelijk hoge positieve lading van de huisartsendichtheid (.61) en de lagere, maar eveneens positieve lading van de tandartsendichtheid (.24) zouden als een bevestiging van dit beeld kunnen worden opgevat.

Faktor II: stagnerende groei - vergrijzing

Met deze faktor wordt duidelijk een groei- en leeftijdsdimensie onderscheiden. Gelet op de richting van de hoge faktorladingen gaat een, over de periode van 1947-1960 gemeten, geringe bevolkingsgroei (-.67) gepaard met een relatief vergrijsde en vergrijzende bevolking (bejaardenratio .74, % inwoners van 15-49 jaar -.62, vergrijzing bevolking 60/47 .51). Blijkens de hoge positieve lading van het % gehuwd geweest zijnden (.72), gaat de vergrijzing van de bevolking gepaard met grotere aantallen alleenstaanden -gezien de positieve lading van de sexe-ratio (.32) vermoedelijk vooral weduwen.

De andere pool van deze dimensie wordt uiteraard gekarakteriseerd door een relatief sterke bevolkingsgroei.

Deze bevolkingsgroei lijkt vooral te moeten worden toegeschreven aan een vestigingsoverschot tengevolge van een relatief grote bevolkingstoestroming over de jaren 1947-1960 (ratio % allochtonen -.66). Hierin ligt ook een mogelijke verklaring voor de toenemende secularisering van de bevolking in geval van een groeiend inwonertal (ratio secularisering 60/47 -.55).

Faktor III: godsdienst

Uitgaande van de richting van de hoge faktorladingen betreft deze uitgesproken godsdienstfaktor de in het Zuiden en Oosten van het land, in ieder geval in bosrijke en waterarme streken gelegen gemeenten met een hoog percentage rooms-katholieken (% rooms-katholieken .82, % ha. bos, riet en woeste gronden .52, % ha. water breder dan 6 meter -.52). Zoals te verwachten gaan hogere percentages rooms-katholieken samen met homogener verkiezingsuitslagen (diversiteitscoëfficiënt uitslag verkiezingen .70) en uiteraard relatief lage percentages op de P.S.P., C.P.N. en P.v.d.A. uitgebrachte stemmen (-.69). Omdat de gemeenten, waarvan meer dan 5% van de bevolking bestond uit vaste bewoners van inrichtingen en tehuizen, waaronder ook de kloosters, niet in de populatie werden opgenomen, moet de verklaring van de opvallend hoge positieve lading van het % ongehuwden (.82) wel worden gezocht in de gemiddeld hogere leeftijd waarop men in de gemeenten met een overwegend rooms-katholieke bevolking in het huwelijk treedt. Dit zou verband kunnen houden met het lage inkomensniveau van een relatief groot aantal inwoners van deze gemeenten (% bewoners met een inkomen van minder dan f 5.000,- per jaar .46), waaruit overigens een nog steeds durende nawerking van de vroegere economische achterstelling van de zgn. Generaliteitslanden en de late economische emancipatie van de Nederlandse rooms-katholieken spreekt (Van Heek, 1954).

De andere pool van de dimensie betreft, behalve gemeenten met een relatief hoog percentage onkerkelijken, vooral gemeenten met een hoog percentage protestanten: de nulde orde correlatie van het % rooms-katholieken met het % onkerkelijken is -.48, met het % protestanten echter -.87. Dit onderscheid in dominante kerkelijke gezindte (en geografische ligging) gaat samen met verschillen in levensstijl en kulturele oriëntatie, die ondermeer tot uiting komen in de wijze van vrijetijdsbesteding. Deze verschillen manifesteren zich in deze faktor middels de tegengestelde ladingen van enerzijds het aantal horeca-vestigingen (.60) en het aantal sportvelden (.41) en anderzijds het aantal bibliotheken (-.56) en het aantal zang- en oratoriumverenigingen (-.54).

Gezien de richting van deze ladingen kenmerken de gemeenten met een hoog percentage rooms-katholieken zich door relatief veel horeca-vestigingen en sportvelden en naar verhouding weinig bibliotheken en zang- en oratoriumverenigingen,

welke laatste voorzieningen nu juist weer veel meer voorkomen in gemeenten met een hoger percentage protestanten. De faktorladingen van deze variabelen suggereren betreffende de vrijetijdsbesteding in de respektievelijk hoog en laag scorende gemeenten een verschil in gedragsoriëntatie - sociaal gerichte, fysiek ontspannende activiteiten in de rooms-katholieke gemeenten versus individueel gerichte, geestelijk-ontspannende bezigheden in de protestantse of onkerkelijke gemeenten.

Faktor IV: onderwijsfaciliteiten

Met de hoge, positieve ladingen van de index voorzieningen l.t.o./l.n.o. (.77), de index voorzieningen u.l.o. (.70), de index voorzieningen v.h.m.o. (.66) alsook het aantal gymnastieklokalen (.56) betreft deze dimensie hoofdzakelijk de aanwezigheid van scholen voor verschillende typen van voortgezet onderwijs.

Zoals te verwachten vertoont deze onderwijs-dimensie ook een stedelijkheidsaspect, getuige de weliswaar niet zo hoge, maar positieve ladingen van het aantal inwoners (.40), de bevolkingsdichtheid (.37), het % woningen in meergezinshuizen (.35) en de bebouwingsdichtheid (.34).

Deze combinatie van verstedelijking en onderwijsvoorzieningen gaat gepaard met naar verhouding weinig woonforensen (-.66), geringe woningnood (-.32) en hoge percentages werkelozen (.63).

Tesamen met de negatieve lading van de ratio inkomensdiscrepantie 60/46 (.47) indiceren deze variabelen een relatief achtergebleven economische ontwikkeling: over de periode 1946-1960 was er kennelijk sprake van een vergelijkenderwijs geringe groei van het gemiddeld inkomen en van daarmee samengaande geringe vermindering van de inkomensongelijkheid. Gezien deze ladingen zijn waarschijnlijk vooral hoge scores op deze faktor te verwachten van de in economische ontwikkeling enigszins stagnerende provinciestedjes die ten opzichte van de hen omringende regio als onderwijskern fungeren, maar daarnaast als woonomgeving en wat betreft de werkgelegenheid weinig (meer) te bieden hebben.

Faktor V: stedelijkheid - voorzieningendeprivatie

De dimensie, die met deze faktor wordt geïdentificeerd betreft voornamelijk twee tegengesteld met elkaar samenhangende kenmerken van gemeenten: enerzijds een hoge urbanisatiegraad

en anderzijds de relatieve afwezigheid van met name recreatieve voorzieningen.

De hoge urbanisatiegraad van de hoog op deze faktor scorende gemeenten blijkt uit de positieve ladingen van het aantal inwoners (.62), de bebouwingsdichtheid (.47), het percentage woningen in meergezinshuizen (.46) en de bevolkingsdichtheid (.42).

De relatieve voorzieningendeprivatie van deze gemeenten wordt geïndiceerd door de negatieve ladingen van het aantal bioskopen (-.55), het aantal zwembaden (-.50), het aantal harmonie- en fanfaregezelschappen (-.45) en het aantal bibliotheken (-.40).

Alhoewel veel lager, correleren alle andere recreatieve voorzieningen waarvoor gegevens werden verzameld (sportvelden -.32, horecavestigingen -.28, amateurtoneelverenigingen -.26, zang- en oratoriumverenigingen -.22, gymnastieklokalen -.07) negatief met deze faktor, dit met uitzondering van de afstand gemeente tot schouwburg of concertzalen (.51). Ook een aantal andere voorzieningen laadt negatief, zij het zeer laag op deze faktor: vroedvrouwen -.36, politiesterkte -.15, huisartsendichtheid -.13 en ziekenhuisbeddagen -.05.

Slechts vier voorzieningen (clubhuizen .19, wijkverpleegsters .18, tandartsendichtheid .17, index voorzieningen v.h.m.o. .12) geven eveneens zeer lage, doch positieve ladingen te zien.

De hoog op deze faktor scorende, wat betreft voorzieningen relatief gedepriveerde, grotere steden vertonen bovendien de tendens zich te kenmerken door een grotere woningnood (.34) en een afnemende industrialisatiegraad (afnemende industrialisering 60/47 .40).

Faktor VI: industrie

Deze laatste faktor tenslotte, kenmerkt zich door een grote mate van eenduidigheid: de hoogstladende variabelen bestempen deze faktor ondubbelzinnig tot 'industriedimensie'.

De hoge, positieve ladingen van het percentage employés en arbeiders werkzaam in de bedrijfstak industrie (.77), de diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken (.66), de diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen (.65), het percentage land- en handarbeiders (.44) en de negatieve ladingen van het percentage employés en arbeiders werkzaam in de bedrijfstak dienstverlening (-.61) en de bedrijfshoofdenratio (-.40) indiceren tesamen de relatieve dominantie van de bedrijfstak industrie en de sociale beroepsgroep van de in loondienst

werkzame handarbeiders en de daardoor bepaalde eenzijdigheid van de economische activiteiten en de sociale stratifikatie van de gemeentebevolking.

De negatieve, zij het niet zo hoge, lading van de variabele toenemende industrialisering 60/47 (-.35), duidt erop, dat het hier veelal zal gaan om de al wat oudere industriegemeenten. Afgezien van een tendens tot een relatief gunstige werkgelegenheidssituatie (ratio aanbod/vraag arbeidsmarkt -.31) en een wat moeilijk te duiden groter aantal politieambtenaren (politiesterkte .39) geeft deze dimensie geen andere uitgesproken karakteristieken te zien.

3.5 Relaties tussen de dimensies in de gemeentekensmerken en de onderscheiden gedragsfactoren

De vraag naar de samenhangen tussen gemeentekensmerken en typen van afwijkend gedrag werd nu onderzocht door middel van de berekening van de correlaties tussen de dimensies in de gemeentekensmerken en de onderscheiden gedragsdimensies. Daartoe werden voor de dimensies in de gemeentekensmerken eerst de faktorscores per gemeente berekend, evenals bij de gedragsfactoren volgens de methode van de kleinste kwadraten-schatters.

De gemiddelde score en de spreiding van elk van deze onderling onafhankelijke factoren zijn respectievelijk 500 en 100 -de spreidingsbreedte varieert: welstand - stedelijkheid 275-728; stagnerende groei - vergrijzing 182-695; godsdienst 289-729; onderwijsfaciliteiten 257-729; stedelijkheid - voorzieningendeprivatie 223-774 en industrie 289-772.

De scores per gemeente voor elke dimensie zijn, gerangordend in kwartielen, vermeld in bijlage VII.

Voor de gedragsfactoren werden vervolgens zowel de nulde orde correlaties als de multiple correlaties met de zes dimensies in de gemeentekensmerken berekend. Deze correlaties zijn, evenals de percentages verklaarde variantie weergegeven in tabel 7.

Blijkens de multiple correlaties geldt voor elk van de gedragsfactoren, dat hun frekwenties niet toevallig gespreid zijn, maar variëren met andere kenmerken van de gemeenten. De mate waarin dit het geval is, verschilt echter nogal.

Tabel 7: Nulde orde correlaties en multiple correlaties van de dimensies in gemeentekensmerken met de factoren vluchtgedrag, agressief gedrag en vatbaarheid, berekend over 176 gemeenten.

Dimensies gemeentekensmerken	Gedragsfactoren		
	Vluchtgedrag	Agressief gedrag	Vatbaarheid
Welstand - Stedelijk- heid	.76	.26	-.04
Stagnerende groei - Vergrijzing	.25	-.26	.26
Godsdienst	-.31	.35	-.05
Onderwijsfacilitei- ten	.13	.34	-.09
Stedelijkheid - Voor- zieningendeprivatie	.22	.23	.29
Industrie	-.17	.14	-.13
Multiple correlatie R	.91	.67	.42
Verklaarde variantie	82.8%	45.0%	17.6%

De factor vluchtgedrag geeft de sterkste samenhang met de gemeentekensmerken te zien: de multiple correlatie bedraagt .91, dat wil zeggen dat niet minder dan 82.8% van de variantie van deze gedragsfactor door de zes dimensies in gemeentekensmerken wordt gebonden. Het leeuwedeel van de verklaarde variantie komt voor rekening van de dimensie welstand - stedelijkheid: deze dimensie alleen verklaart al 57% van de variantie van de factor vluchtgedrag ($r = .76$).

Hoewel in aanzienlijk mindere mate dragen ook de dimensies godsdienst ($r = -.31$), stagnerende groei - vergrijzing ($r = .25$) en stedelijkheid - voorzieningendeprivatie ($r = .22$) bij tot de verklaring van de verschillen in gemeentelijke vluchtgedragfrekwenties -deze dimensies binden respectievelijk 10%, 6% en 5% van de totale faktorvariantie. De dimensies industrie en onderwijsfaciliteiten zijn van weinig belang voor de verklaring van de spreidingsverschillen van het vluchtgedrag (r is respectievelijk $-.17$ en $.13$).

Voor de faktor agressief gedrag is het totale percentage verklaarde variantie niet alleen lager (45%), maar ook gelijkmatiger over de onderscheiden dimensies in gemeentenkenmerken verdeeld. Met de dimensies godsdienst ($r = .35$) en onderwijsfaciliteiten ($r = .34$) als de belangrijkste (de percentages verklaarde variantie zijn respectievelijk 12% en 11%), dragen de verschillende kenmerkendimensies in ongeveer gelijke mate bij tot de variantie van de faktor agressief gedrag: welstand - stedelijkheid ($r = .26$) en stagnerende groei - vergrijzing ($r = -.26$) elk met 7%, stedelijkheid - voorzieningendeprivatie ($r = .23$) met 5%. Alleen de dimensie industrie ($r = .14$) levert niet of nauwelijks een bijdrage tot de verklaring van de gemeentelijke verschillen in het voorkomen van geregistreerd agressief gedrag.

Bij vergelijking van de correlaties blijken beide gedragsfactoren positief samen te hangen met de dimensie welstand-stedelijkheid.

Hoewel de samenhang met het vluchtgedrag aanzienlijk sterker is, geldt ook voor het agressief gedrag een duidelijke tendens tot hogere frekwenties in meer welvarende en stedelijke gemeenten. Gelet op het welstandsaspect van de dimensie zijn de correlaties opvallend te noemen, aangezien volgens de bestudeerde literatuur op het niveau van individuen en van stadswijken hogere frekwenties geregistreerd afwijkend gedrag veelal samenhangen met een lage socioeconomische status. Met name voor het vluchtgedrag, maar ook voor het agressief gedrag is hier op het niveau van gemeenten echter sprake van hogere frekwenties van deviant gedrag in geval van een hoge socioeconomische status (de correlaties van het vluchtgedrag en van het agressief gedrag met de index socioeconomische status bedragen respectievelijk .81 en .19, die met het aantal personen per vertrek respectievelijk -.80 en -.17). Deze uitkomsten versterken het vermoeden, eerder uitgesproken in § 3.3, dat de desbetreffende variabelen op buurniveau en op gemeenteniveau tegengesteld met elkaar variëren.

De gevonden positieve correlaties stemmen wel overeen met de algemeen in de literatuur gerapporteerde hogere frekwenties van afwijkend gedrag in de grotere steden (de correlaties van het vluchtgedrag en van het agressief gedrag met het aantal inwoners zijn achtereenvolgens .55 en .38). De relatie komt ook tot uiting in de positieve correlaties

van de beide gedragsfactoren met de dimensie stedelijkheid - voorzieningendeprivatie.

Het vluchtgedrag en het agressief gedrag verschillen van elkaar in hun tegengestelde correlaties met de dimensies stagnerende groei - vergrijzing en godsdienst.

Voor het vluchtgedrag geldt de tendens tot hogere frekwenties in niet of nauwelijks meer groeiende gemeenten met een vergrijzende bevolking, terwijl omgekeerd hogere frekwenties van agressief gedrag vooral voorkomen in relatief sterkgroeiende gemeenten met een jonge bevolking.

Hogere frekwenties van vluchtgedrag doen zich ook voor in gemeenten met hogere percentages onkerkelijken en/of protestanten.

Overwegend rooms-katholieke gemeenten kenmerken zich echter door hogere frekwenties agressief gedrag. Deze tegengestelde relatie van de godsdienstdimensie met de factoren vluchtgedrag en agressief gedrag stemt overeen met de sedert lang en internationaal vastgestelde verschillen tussen de rooms-katholieke en protestantse gezindte aangaande agressieve kriminaliteit en zelfmoordcijfers. In Nederland vormde de relatief hoge criminaliteit van rooms-katholieken het onderwerp van een intensieve discussie. Omdat deze discussie van belang is voor het te ontwikkelen theoretisch model, zal daaraan in het volgende hoofdstuk uitvoeriger aandacht worden besteed.

De faktor vatbaarheid tenslotte blijkt positief te correleren met slechts twee dimensies in gemeentekennmerken. De scores op de vatbaarheidsfaktor zijn hoger in gemeenten met een stagnerende groei en een vergrijzende bevolking, terwijl ook stedelijke, wat betreft hun (recreatieve) voorzieningen gedepriveerde gemeenten zich kenmerken door een grotere vatbaarheid van hun bevolking.

Hoewel met name de positieve samenhang tussen de dimensie stedelijkheid - voorzieningendeprivatie en de faktor vatbaarheid met zoals eerder werd opgemerkt (§ 2.4) zijn associaties aan sociaal gedepriveerde omstandigheden van betekenis lijkt, zijn de correlaties niet al te hoog (r bedraagt respektievelijk .26 en .29) en verklaren ze achtereenvolgens niet meer dan 7% en 8% van de variantie van de faktor vatbaarheid. Blijkens de multiple correlaties van .42 verklaren de zes dimensies tezamen slechts 17.6% van de variantie van deze gedragsfaktor.

Afgezien van de mogelijkheid, dat de omgevingskondities, die

relevant zijn voor de op deze faktor hoogladende verschijnselen zich niet op gemeenteniveau voordoen of niet op gemeenteniveau meetbaar zijn, kan uiteraard ook een onvolledige selectie van zowel gemeentekennmerken als gezondheidsindicatoren oorzaak zijn van de naar verhouding lage multiple correlatie.

Wat de selectie van gemeentekennmerken betreft is het zeer wel mogelijk, dat voor de gezondheidstoestand van de bevolking van belang zijnde omgevingskondities in dit onderzoek ontbreken of zijn ondervertegenwoordigd. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan omgevingskondities als hardheid en calciumgehalte van het drinkwater, duur van regenval, mate van luchtvervuiling, geluidshinder e.d.. Vanwege het gemis aan gegevens konden evenmin variabelen worden opgenomen over sociokulturele eigenschappen van gemeenten als de mate van sociale cohesie, de structuur van de sociale interactie, de maatschappelijke participatie, de leefwijze en de lokale of kosmopolitische oriëntatie van de bevolking, die evenals de fysieke omgevingskondities op zijn minst genomen waard zijn op hun relaties met de gezondheid en vatbaarheid van de bevolking te worden onderzocht.

De selectie van de gedragsvariabelen werd bepaald door de beschikbaarheid van bruikbare gegevens. Met name gegevens over morbiditeit en ziektegedrag bleken schaars te zijn: ziekteverzuimgegevens waren, voorzover beschikbaar, niet bruikbaar, terwijl gegevens over medische consumptie zoals geneesmiddelengebruik, bezoeken aan huisartsen, specialisten, poliklinieken, kruidendokters e.d. in het geheel niet aanwezig waren.

Tegen de bedoeling in konden gezondheid, ziektegedrag slechts zeer gedeeltelijk worden gemeten. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat toevoeging van andere gezondheidsindicatoren of ziektegedragvariabelen de gevonden gedragsfaktor en zijn relaties met de gemeentekennmerken zou verduidelijken.

Dit neemt niet weg, dat de vraag of sociale, kulturele, economische kenmerken van gemeenten een samenhang vertonen met de verschillende typen van afwijkend gedrag bevestigend kon worden beantwoord, dat wil zeggen dat voor de onderzochte gedragstypen een aantal structurele correlaties kon worden vastgesteld.

Deze correlaties bieden interessante informatie over de spreiding van verschillende verschijnselen in hun onderlinge samenhang en zouden eventueel zelfs een typologie van gemeenten

kunnen opleveren.

Zoals bij de bestudering van literatuur over andere, soortgelijke onderzoekingen al steeds duidelijker was geworden, levert bij de gevolgde opzet van het onderzoek de interpretatie van de gevonden relaties echter moeilijkheden op. Het grootste probleem bij de interpretatie van de samenhangen wordt niet veroorzaakt door het gekozen meetniveau, maar door het gebrek aan een theoretisch kader waarbinnen de verklaring van de relaties tussen de afhankelijke en de onafhankelijke variabelen op één en hetzelfde niveau als waarop de metingen worden verricht, zou kunnen worden gegeven.

Door het gemis aan een dergelijk theoretisch kader beperken de resultaten van het onderzoek zich bij de gekozen opzet noodzakelijkerwijs tot statistische verklaringen van de spreidingsverschillen van afwijkend en ziektegedrag in termen van gebonden variantie. De uitkomsten geven niet of nauwelijks een, ook voor doelmatig beleid noodzakelijk, inzicht in de causaliteit van de relaties, laat staan in de werking van de oorzakelijke factoren.

Hiermee is de reden gegeven voor de eerder aangekondigde beslissing om bij de verdere analyse af te zien van de oorspronkelijke opzet van het onderzoek en voor de beantwoording van de derde probleemstelling -de verklaring van de spreidingsverschillen van de typen van afwijkend gedrag- te zoeken naar een andere benadering.

Deze beslissing werd aanzienlijk vergemakkelijkt door de omstandigheid, dat uit de literatuurstudie ook inspiratie werd opgedaan voor de konstruktie van een theoretisch model. Behalve aan de behoefte aan een interpretatiekader zou met dit model ook kunnen worden voldaan aan de eis tot eenheid van meet- en analyseniveau.

In de nu volgende hoofdstukken worden deze modelkonstruktie en de resultaten van de toetsing van het model beschreven. Voor deze toetsing werd uiteraard gebruik gemaakt van het beschikbare variabelenbestand.

II SOCIALE BEHEERSING EN TYPEN VAN AFWIJKEND GEDRAG - ONTWIKKELING EN TOETSING VAN EEN THEORETISCH MODEL.

4. INLEIDING IN HET THEMA - UITGANGSPUNTEN VAN HET MODEL

De bestudeerde literatuur, alsook de resultaten van de eerste onderzoeksfasen maken duidelijk dat de spreiding van geregistreerd afwijkend gedrag niet toevallig is, maar verband houdt met maatschappelijke, economische en kulturele verschijnselen. De nu volgende hoofdstukken behelzen een poging tot de ontwikkeling en toetsing van een theoretisch model, waarmee de betekenis van die relaties kan worden geïnterpreteerd en de verschillen in spreiding van de onderscheiden typen van deviantie kunnen worden verklaard.

Omdanks de onorthodoxe procedure -het model werd immers gekonstrueerd nadat de gegevens waren verzameld en de eerste analyse was verricht- mag het toch niet worden opgevat als een op de bevindingen toegesneden verklaring achteraf.

Het uitgangspunt voor het model werd gekozen op grond van theoretische en methodologische overwegingen, de theoretische concepten werden ontleend aan sociologische deviantietheorieën en onderzoekingen, de indicatoren voor de operationalisering van het model werden niet geselecteerd op grond van hun onderlinge samenhangen, maar op basis van hun veronderstelde korrespondentie met de theoretische concepten.

4.1 Uitgangspunten van het model

In de sociologische definitie van afwijkend gedrag als overtreding van geïnstitutionaliseerde verwachtingen (Cohen, 1960), wordt de benoeming van gedrag als deviant afhankelijk gesteld van zowel de handeling als de norm die wordt overschreden. Volgens deze opvatting is de deviantie een aan de handeling, op grond van externe criteria, toegekende waardering, die in het algemeen tot uitdrukking komt in door anderen toegepaste sankties.

Met deze analytisch te onderscheiden aspecten -de handeling en de deviantie- zijn de twee belangrijkste benaderingen van het verschijnsel afwijkend gedrag gegeven (Akers, 1968). De benadering, waarin het deviante gedrag centraal staat, concentreert zich op het probleem waarom sommige individuen als deviant beschouwde handelingen verrichten -de vraag dus naar de 'behavior producing processes' (Kitsuse en Cicourel, 1963). Bij alle verscheidenheid aan theorieën en

hypotheseën over de oorzakelijke factoren -variërend van intra-individuele psychofysiologische processen tot omgevings-eigenschappen en hoedanigheden van maatschappelijke structuren-, veronderstelt de probleemstelling van deze etiologische benadering steeds een op het niveau van individuen verlopende causaliteit en daarmee het individu als de eenheid van analyse.

Omdat het hier gaat om de verklaring van de aard en de frequenties van afwijkend gedrag als kenmerken van gemeenten, is afgezien van de etiologische benadering en gekozen voor de benadering, waarin de deviantie van het gedrag centraal staat. In deze benadering gaat het om het probleem waarom bepaalde gedragingen als afwijkend worden gedefinieerd.

Deze vraag naar wat de 'deviantie producerende processen' zou kunnen worden genoemd, manifesteert zich in verschillende theorieën en hypotheseën, waarin de verklaring voor aard, frequentie en spreiding van de deviantie wordt gezocht in de maatschappelijke processen waardoor de normen en wetten tot stand komen die bij overtreding afwijkend gedrag opleveren, in het gedragsregulerend vermogen van het normen- en waardensysteem, dan wel in de mechanismen waardoor dit systeem wordt geëffektueerd, de konformiteit van het gedrag wordt bewerkstelligd en het afwijkend gedrag geïdentificeerd.

Evenals de frequenties van afwijkend gedrag is de sociale beheersing geen eigenschap van individuen, maar een kenmerk van sociale eenheden als gezinnen, scholen, bedrijven, gemeenten.

De verklaring van de relaties tussen frequenties van afwijkend gedrag en hoedanigheden van het sociale beheersingssysteem dient ook op het niveau van die sociale eenheden te worden gezocht.

Hiermee is dus het uitgangspunt van het theoretisch model gegeven: verschillen in frequenties en typen van afwijkend gedrag van bepaalde sociale eenheden worden beschouwd als effecten van eigenschappen van het sociale beheersingssysteem van die sociale eenheden.

4.2 Relevante aspecten van het sociale beheersingssysteem

Bij de uitwerking van dit globaal omschreven uitgangspunt ging het om het gezichtspunt van waaruit het verband tussen sociale beheersing en deviantie zou worden gelegd, of met andere woorden, om de vraag welke aspecten van de sociale

beheersing met betrekking tot de spreiding van afwijkend gedrag van belang zijn.

Een hierbij bruikbare benadering betreft het onderscheid tussen de gedragsregulerende en gedragsbewakende aspecten van het sociale beheersingssysteem.

Wat de gedragsregulerende aspecten betreft ligt het aksent op eigenschappen van de sociale beheersing, die de gedragscodes stellen, de keuzemogelijkheden van (legitieme) gedragsalternatieven bepalen en daarmee dus de in principe als afwijkend te beschouwen gedragswijzen definiëren.

Bij de gedragsbewakende aspecten gaat het vooral om hoedanigheden van de sociale beheersing, die van invloed zijn op het bekend worden van konkrete normoverschrijdende handelingen en op hun etikettering en sanktionering als deviant gedrag.

In dit verband kan worden gedacht aan theorieën en onderzoekingen betreffende 'labeling' van gedrag als deviant (Kitsuse, 1962; Becker, 1963; Scheff, 1966) en de rol van de maatschappelijke reactie (Erikson, 1962; Scheff, 1964), de hospitalisering van geesteszieken en de maatschappelijke afwijzing van sociokulturele minderheidsgroepen (Gibbs, 1962), de sociaal gestructureerde weerbaarheid van individuen (Rushing, 1971) en de relatie tussen activiteiten, beleidsrichtlijnen, behandelingskriteria, aanwezigheid en capaciteit van korrigerende of behandelende instanties als politie, ziekenhuizen, artsen en dergelijke, kortom, de 'pakkans' (Jongman et al., 1969) en de frekwenties van bekend geworden en geregistreerd afwijkend gedrag (Sellin, 1951; Kaplan et al., 1956; Shulman, 1966; Szasz, 1970; Zola, 1972).

Vanuit de vraag naar de geldigheid van de geregistreeerde gedragsfrekwenties werd in de eerste fase van dit onderzoek aandacht besteed aan de gedragsbewakende aspecten van de sociale beheersing. Een groot deel van de geregistreeerde gegevens is immers het (bij)produkt van de opsporende, korrigerende of behandelende (hoofd)activiteiten van instanties, die expliciet (politie, justitie) of impliciet (artsen, ziekenhuizen) fungeren als instrumenten van de sociale beheersing. De registratiekansen van de desbetreffende afwijkende handelingen zijn dus mede afhankelijk van de eigenschappen van deze 'cijfersproducerende instanties', reden om te onderzoeken in hoeverre de verschillen in gemeentelijke frekwenties van geregistreerd afwijkend gedrag kunnen worden toegeschreven aan gemeentelijke verschillen in aanwezigheid en omvang van dergelijke instanties (§ 2.3).

Wat betreft de gedragsregulerende aspecten van de sociale beheersing kunnen als voorbeelden worden genoemd de studies naar het, met de mate van sociokulturele integratie samenhangende, gedragsregulerende vermogen van het normatieve syteem en de moord- en zelfmoordfrekwenties (Porterfield, 1951/52), de Amerikaanse geweldtraditie en 'frontier culture' en de proportie vermoorde negers (Pettigrew en Barclay Spier, 1952), de socialisatie van de uiting van agressie en de sociaal gestratificeerde spreiding van moord en zelfmoord (Gold, 1958), het door participatie aan het dominante sociokulturele systeem verkregen sociale prestige en het onwettige geboortecijfer (Goode, 1961), de met de mate van sociale integratie variërende sociale onkosten van de echtscheiding en het echtscheidingscijfer (Fenelon, 1971), de verzwakking van het 'collectieve geweten' gepaard gaand met de ontwikkeling van de arbeidsverdeling en de kriminaliteitsfrekwenties (Webb, 1972).

In deze en dergelijke studies wordt de sociale beheersing opgevat in termen van het normen- en waardenpatroon, van de sociale cohesie en normatieve integratie van de groep en van de binding van het individu aan de gemeenschappelijke cultuur. Wat de effecten van de sociale beheersing betreft gaat het in principe om de mate van sociale dwang, om de begrenzing van de individuele vrijheid van handelen -het centrale thema van de theorieën van Durkheim (Engelse vertalingen, 1952, 1965), die aan verschillende van deze studies ten grondslag liggen. ¹⁾

4.3 De bindingskracht van het normatieve systeem

Zoals in de hiergenoemde studies tot uiting komt kan wat de gedragsregulerende eigenschappen van de sociale beheersing betreft onderscheid worden gemaakt tussen de inhoud van het normen- en waardensysteem (welke doeleinden worden gesteld, welke gedragingen worden voorgeschreven, getolereerd, afgewezen of verboden) en de mate waarin het normen- en waardensysteem de leden van de gemeenschap in hun handelen bindt (de mate van 'social constraint').

In dit onderzoek is voor de verklaring van de gemeentelijke verschillen in frekwenties en typen van afwijkend gedrag het inhoudelijke aspect van het normen- en waardensysteem niet relevant.

Als criteria voor de selectie van de gedragsvariabelen gold ondermeer de volledigheid en de vergelijkbaarheid van

de gegevens. Alleen dié vormen van afwijkend en ziektegedrag werden bij het onderzoek betrokken, die in alle gemeenten op gelijke wijze worden geregistreerd (§ 2.2).

In dit opzicht verwijzen de geselecteerde gedragsvariabelen naar landelijke, voor alle gemeenten geldende normen en is dus de door Galtung (1969) geciteerde uitspraak van Lazarsveld en Menzel van toepassing: 'Contextual properties are meaningless when there is only one collectivity involved, because all subunits of that collectivity would take on the same value since they are all members'.

Hoewel de registratiekansen per individuele handeling variëren, hebben alle met gedragsvariabelen aangeduide gedragscategorieën in elke gemeente een in principe gelijke kans op registratie. Een nul-score van een gemeente op een bepaalde gedragsvariabele betekent dan ook niet, dat de desbetreffende gedragingen in die gemeente niet voor registratie in aanmerking komen, maar heeft de voor alle gemeenten gelijke betekenis, dat gedurende de periode waarover de gegevens werden verzameld deze gedragingen zich niet hebben voorgedaan of niet ter kennis van de registrerende instanties zijn gekomen.

Wat betreft de algemene, landelijk geldende registratiecategorieën vormen de daaraan ten grondslag liggende normen op het niveau van gemeenten dus geen variabelen, maar constanten die als zodanig niet kunnen bijdragen tot de verklaring van de gemeentelijke verschillen in geregistreerd afwijkend gedrag. Er is op het niveau van gemeenten wel sprake van variatie in de plaatselijke interpretaties en accentueringen van de landelijke gedragsnormen, zoals bijvoorbeeld wordt geïllustreerd door de bevindingen van Haverda (1955). In zijn onderzoek naar 'sociaal onaangepaste' gezinnen liet Haverda de zogenaamde sleutelfiguren beoordelen welke gezinnen in de gemeente als 'sociaal onaangepast' konden worden aangewezen -dit aan de hand van landelijk geldende criteria (kinderverwaarlozing, drankmisbruik, criminaliteit en dergelijke). Daarbij bleken identieke gedragingen per gemeente verschillend te worden gewogen. In sommige plattelandsstreken werd bijvoorbeeld incidenteel drankmisbruik streng veroordeeld en werden incest en ontucht met kinderen minder zwaar aangerekend. In andere gemeenten gold juist het omgekeerde. De eventuele effecten van de gemeente-specifieke gedragsregels op de aard en frekwentie van het geregistreerde afwijkend gedrag kunnen echter in dit onderzoek niet worden nagegaan.

De gedragsnormen werden niet onafhankelijk van het bekend geworden en als afwijkend bestempelde gedrag gemeten. De verklaring van de gemeentelijke verschillen in de frequentie van afwijkend gedrag uit verschillen in gemeente-specifieke gedragsregels zou daarom neerkomen op een tautologie. In het hier te ontwikkelen theoretische model zal de verklaring van de spreiding van het afwijkend gedrag dan ook niet worden gezocht in de inhoudelijke eigenschappen van het sociale beheersingssysteem, maar in de gedragsregulerende aspecten van de sociale beheersing, die bepalend zijn voor de mate, waarin de kollektieve eisen en verwachtingen de individuele leden van de gemeenschap vrijlaten dan wel beperken in de keuze van hun gedragsalternatieven. Het gezichtspunt van waaruit het verband tussen sociale beheersing en deviantie wordt gelegd betreft dus de begrenzing van de individuele vrijheid van handelen, met andere woorden, de variabiliteit van het gedrag binnen de gemeenschap. De variabiliteit van het gedrag wordt bepaald door de reikwijdte en de geldigheid van het normatieve systeem en door de mate van toezicht, de striktheid van de controle op het gedrag - eigenschappen van de sociale beheersing, die onafhankelijk van de inhoud van de normen en waarden kunnen variëren.

Samenvattend kan worden gesteld, dat in het verklaringsmodel zowel de eventueel per individu of categorie van individuen variërende oorzaken van het gedrag alsook de eventueel per gemeente of categorie van gemeenten verschillende gedragsregels buiten beschouwing worden gelaten.

De verschillen in gemeentelijke frequenties en typen van geregistreerd afwijkend gedrag worden beschouwd als effecten van:

- gemeentelijke verschillen in de gedragsbewakende eigenschappen van het sociale beheersingssysteem, die van invloed zijn op de registratiekansen van individuele gedragingen,
- gemeentelijke verschillen in de gedragsregulerende eigenschappen van het sociale beheersingssysteem, die de variabiliteit van het gedrag bepalen.

4.4 Kerkelijke gezindte, criminaliteit en sociale beheersing: een illustratieve relatie

Het hier gekozen uitgangspunt is rechtstreeks te relateren aan Durkheim's theorie over de gevolgen van een toenemende

arbeidsverdeling voor de morele en sociale integratie van de samenleving. In zijn 'De la Division du Travail Social' van 1893 (hier geciteerd in de Engelse vertaling van 1965) poneert Durkheim de stelling dat tengevolge van een toenemende arbeidsverdeling de oorspronkelijke normatieve integratie van de samenleving verzwakt en plaats maakt voor een op functionele afhankelijkheid gebaseerde integratie, welk proces gepaard gaat met een toenemende variabiliteit van het gedrag.

Deze stelling raakt de kern van het theoretisch model van dit onderzoek. Bij de verdere ontwikkeling van het model zal dan ook uitvoeriger op Durkheim's theorie worden ingegaan.

Daaraan voorafgaande zal echter ter afsluiting van dit hoofdstuk aandacht worden besteed aan een door betrokkenen intensief gevoerde discussie over de criminaliteit van de Nederlandse katholieken. Deze discussie zal hier tamelijk uitgebreid worden weergegeven. Niet alleen omdat de schriftelijke neerslag ervan boeiende lectuur vormt, maar vooral omdat bepaalde thema's daarin een interessante illustratie bieden van de effecten van de sociale beheersing zoals bedoeld in de hiervoor omschreven uitgangsstelling van het model en de relatie van het model met Durkheim's theorie verduidelijken.

4.4.1 De criminaliteit van de Nederlandse rooms-katholieken

In § 3.5 werd melding gemaakt van het feit dat de relatie tussen kerkelijke gezindte en type van afwijkend gedrag sedert lang de aandacht heeft getrokken. Daarbij werden wat zelfmoord en agressieve criminaliteit betreft internationaal verschillen vastgesteld tussen de rooms-katholieke en protestantse gezindte.

Reeds in 1897 presenteerde Durkheim in zijn werk over de zelfmoord gegevens over hoge zelfmoordcijfers in overwegend protestantse provincies en landen en over hogere cijfers voor moord en doodslag in overwegend rooms-katholieke landen en regio's. Ook daarna zijn dergelijke verschillen herhaaldelijk gekonstateerd, zoals bijvoorbeeld in het onderzoek van Whitt et al. (1972), waarin de voor 47 landen berekende zelfmoord-moord ratio na konstanthouding van de industrialisatiegraad in de protestantse landen hoger bleek te zijn dan in de rooms-katholieke landen. Met een incidentele verwijzing naar de lagere zelfmoordcij-

fers van de rooms-katholieken concentreerde in Nederland de belangstelling zich vooral op hun hogere cijfers voor met name de agressieve criminaliteit.

In de dertiger en veertiger jaren vormde dit verschijnsel het onderwerp van een bewogen gedachtenwisseling binnen de 'Vereeniging tot het bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland'.

De normatieve betrokkenheid van de diskussianten blijkt uit de bemantelende verklaringen van de katholieke ruwheidscriminaliteit als voortvloeiend uit 'les défauts de leur qualités' (Feber, 1940), als toch overwegend 'bagatelzaken' (van Rooy, 1940) en niet zo zeer 'delikten, welke in het algemeen met meer overleg en veelal met een chronische asociale gezindheid samengaan . . . ' (Feber, 1933) ²⁾ en vooral uit de moeite, die wordt besteed om aan te tonen dat deze hogere criminaliteit niet indikatief is voor een in verhouding met andere groeperingen en gezindten grotere immoraliteit van de katholieken.

Zo meent van Rooy bijvoorbeeld, dat 'men . . . zelfs zeer immoreel (kan) leven zonder 'crimineel' te worden, als men maar geen wettelijk strafbare handelingen stelt, of zelfs er maar voor zorgt, dat men het ingrijpen van een strafrechter of een veroordeling -hoe dan ook- weet te ontlopen' en stelt Schmitz, geciteerd door Havermans (1953), met betrekking tot de seksuele misdrijven, dat anders dan de stedelijke bevolking de katholieke plattelanders voor seksuele spanningen geen uitlaat heeft middels prostitutie, overspel of echtscheiding -de stedeling heeft daarom niet zoveel moeite de wettelijke strafbare seksuele aberraties te ontwijken, maar kan intussen voor God en geweten criminel en immoreel zijn dan de katholieke Limburger, die zich niet aan die uitlaatmogelijkheden overgeeft. ³⁾

Het is in dit verband dan ook begrijpelijk, dat de voorkeur wordt gegeven aan, overigens zelden empirisch gefundeerde, verklaringen die de oorzaken van de hogere criminaliteit buiten de katholieke geloofsinhoud en moraal zoeken. Evenals de socialist Bongers (door verschillende auteurs geciteerd) gaat men, zij het op tegengestelde gronden, ervan uit dat er geen verband bestaat tussen geloof en criminaliteit. Waar Bongers bedoelde dat ongelooft geen oorzaak is van criminaliteit ⁴⁾, daar stellen de desbetreffende katholieke auteurs dat de inhoud van de katholieke godsdienst en de daarop gebaseerde ethiek niet minder anti-criminogeen is dan de

protestantse, weshalve zowel voor katholieken als voor protestanten het begaan van een misdaad eigenlijk een teken van ongodsdienstigheid is (van Rooy, 1940).

De eerste vraag die wordt gesteld is dan ook of 'al diegenen die als katholiek worden veroordeeld, volwaardig katholiek (zijn)?' Volgens Feber (1933) blijkt bij navraag onder reklasseringswerkers het aandeel der non-paschanten onder (gevangen zittende) criminelen doorlopend aanmerkelijk hoger dan onder de niet-criminele bevolking.⁵⁾

Echte misdadigers zijn, hoewel niet per se atheïst, evenmin godsdienstig, of zoals een door Feber geciteerde reklasseringswerker opmerkt: 'Het zijn geen atheïsten, maar het zijn mensen in een staat van geestelijke verslaptheid, van doffe, laksche onverschilligheid of totale ongeregeldeheid'.

Ook van Weringh (1968), die overigens tot de konklusie komt dat er ten aanzien van het verband tussen criminaliteit en kerkelijke gezindte nog steeds weinig of geen kennis bestaat die de toets der kritiek kan doorstaan, wijst erop dat de geregistreeerde kerkelijke gezindte weinig zegt over de al dan niet aanwezige religieuze oriëntatie en derhalve niet bruikbaar is als indicator voor een eventuele relatie tussen geloof en criminaliteit.

Met deze niet nieuwe, maar daarom nog niet minder juiste konstatering wordt echter het probleem niet opgelost, doch alleen verschoven.

Zelfs al zou de criminaliteit inderdaad voor het grootste deel moeten worden toegeschreven aan 'rand'-gelovigen, 'papieren'-gelovigen of afvalligen, dan zou toch wil men althans daaruit de verschillen in criminaliteitscijfers tussen de kerkelijke gezindten verklaren, moeten worden aangetoond, hetzij dat de rooms-katholieke gezindte een naar verhouding aanmerkelijk groter aantal 'rand'-gelovigen of afvalligen telt dan de protestantse gezindten, hetzij dat juist de rooms-katholieke afvalligen de neiging vertonen tot misdadigheid te vervallen.

Zoals verderop nog zal blijken, wordt deze laatste hypothese aangehangen door van Rooy. Dit geldt niet voor de verklaringen waarin de hogere criminaliteit van de rooms-katholieken wordt beschouwd als een effect van de biecht (vanwege de mogelijkheid absolutie te verkrijgen tilt de rooms-katholiek niet zo zwaar aan een overtreding van de rechtsregels) dan wel als een gevolg van de strakke en ver-doorgevoerde leiding van de geestelijkheid: de inmenging van de geestelijke herders in zelfs de

dagelijkse dingen van het leven werkt een minder zelfstandige karakterontwikkeling, geringe levenservaring en een weinig geoefend moreel oordeelsvermogen en daarmee dus een verzwakte morele weerstand in de hand.

Wat betreft de biecht menen zowel Feber als van Rooy, dat dit negatieve effect, waartegen de geestelijkheid, als het goed is, waakt, hoogstens voorkomt bij lieden die vanuit een primitieve mentaliteit de biecht misbruiken en dat dit effect als zodanig dus moet worden toegeschreven aan eigenschappen van de biechteling en niet aan de biecht als instituut, dat naar zijn wezen juist anti-criminogeen is (schuldbesef, controle en leiding).

De strakke leiding van de geestelijkheid is volgens Feber geen oorzaak maar juist gevolg van een geringere zelfstandigheid -geestelijke leiding wordt gegeven omdat deze nodig is, de katholieken zijn cultureel en moreel minder zelfstandig.

Van Rooy merkt op dat deze strakke leiding in ieder geval al niet geldt voor de criminele 'rand'-gelovigen. Waar de geestelijke leiding wel wordt uitgeoefend heeft deze eerder een anti-criminogene uitwerking: ook bij de protestanten worden de kerkelijke tucht en het gezag van Gods woord en van zijn dienaren juist als criminaliteitsremmende factoren gezien. Hij voegt daaraan toe, dat indien deze leiding, zoals wel wordt beweerd, inderdaad ontaardt in een bemoeizuchtige betutteling, dit dan niet pleit voor het karakter en de persoonlijkheid van de leek, die zich deze bedillerigheid van de geestelijkheid laat welgevallen.

Deze uitspraak ontlokt aan Havermans (1953) de opmerking dat dit wel waar kan zijn 'maar intussen gebeurt het toch maar!' Hij stelt, dat met name de 'baldadige, uit suggestie voortvloeiende of explosieve' agressieve criminaliteit moet worden gezien als een uiting van psycho-infantilisme, welke gesteldheid door een heteronome moraal en een te sterk klerikaal beleid wordt aangekweekt of op zijn minst onvoldoende wordt gekorrigeerd. Hij beroept zich daarbij op Linton's uitspraak, dat psycho-infantilisme vaak ontstaat in gemeenschappen waarin het cultuurpatroon van het kind absolute gehoorzaamheid aan de ouders of hun plaatsvervangers verlangt.

'Welnu', konkludeert hij dan, 'meerdere zenuwartsen hebben opgemerkt dat onder katholieke onderwijzers (-essen) en leraren (-essen) vrij veel neurotische en psycho-infantiele personen voorkomen . . .' Dit zou het gevolg kunnen zijn van

het vaak ontaktisch-autoritair optreden van wereldvreemde geestelijken -de grote psychische moeilijkheden die daaruit kunnen resulteren laten de leek-leraar de keus 'tussen de vlucht in de neurose en de overplaatsing in het neutrale onderwijs'. Dit laatste zou dan kunnen leiden tot een selectie van de minst-zelfstandige, meest infantiele personen. Behalve het psycho-infantilisme noemt Havermans nog als mogelijke andere tot criminaliteit leidende factoren een onvoldoende gelegenheid tot ontplooiing van de, blijkens de resultaten van de legertests, in principe wel aanwezige intellektuele en psychische aanleg, waardoor 'psychische stuwingen' kunnen ontstaan, die onder andere in asociaal gedrag naar een oplossing zoeken, de onvoldoende mogelijkheden tot verpleging (dat wil zeggen uit de circulatie nemen) van katholieke geestelijk-onevenwichtigen, die enerzijds door hun recidieve de criminele statistiek blijven beïnvloeden en anderzijds hun directe omgeving belasten en deze al dan niet via psychische uitputting tot criminaliteit kunnen brengen en de overbelasting van de grote gezinnen door de hoge geboortefrekwentie en de onvoldoende huishoudelijke hulp, welke omstandigheid via psychische uitputting, verwaarlozing en onvoldoende toezicht op de kinderen tot criminaliteit van ontregelde ouders en/of niet goed opgevoede kinderen kan leiden.

Deze grote gezinnen produceren echter bij voortduring ook de algemeen als een positieve selectie beschouwde geestelijken en religieuzen -een feit dat niet alleen enige twijfel oproept ten aanzien van Havermans' hypothese, maar ook strijdig lijkt met de celibaattheorie van Feber (1933, 1940). Feber stelt in deze theorie, dat de economische, sociale en kulturele achterstand en daarmee de hogere criminaliteit van de rooms-katholieken verklaard moet worden uit een afwijkend biologische opbouw van deze bevolkingsgroep, ten gevolge van een door het celibaat veroorzaakte storing in de voortplantingsverhoudingen. Bij alle zegenrijke eigenschappen heeft het celibaat namelijk ook het nadelige effect, dat voortdurend een positieve selectie van de bevolking aan het voortplantingsproces wordt onttrokken, waardoor deze functie in toenemende mate door minus varianten moet worden vervuld. ⁶⁾

Hoewel met enige volharding bepleit, vindt de celibaattheorie weinig of geen aanhang ⁷⁾ in ieder geval heeft niemand ooit de moeite genomen de geldigheid ervan te onder-

zoeken.

Ditzelfde geldt voor theorieën, die de verklaring voor de verschillen in criminaliteitscijfers tussen de kerkelijke gezindten zoeken in verschillende eigenschappen van het Alpine ras beneden en het Noordse ras boven de grote rivieren. Het is daarbij echter niet helemaal duidelijk of deze theorieën uitsluitend op wetenschappelijke of ook op ideologische gronden worden afgewezen -de standpunten kenmerken zich door een zekere ambivalentie.

Duynstee, geciteerd door Kempe (1938) meent dat de rasfaktor voorlopig van geringe betekenis moet worden geacht, wat betreft de relatie tussen criminaliteit en de spreiding van het Alpine ras zijn er teveel uitzonderingen.

Tijdens de discussie over de door Feber en van Rooy uitgebrachte preadviezen inzake de katholieke criminaliteit (Vereeniging, 1941), merkt Heerkens Thijssen op, dat hij studie heeft gemaakt van de rassentheorieën, 'dat moet men tegenwoordig gedaan hebben', en dat hij tot de konklusie is gekomen dat er 'helemaal geen zuivere rassen bestaan'. Hij vervolgt dan: 'Als dat echter ergens bij ons het geval is, dan is dat bij de door mij reeds geciteerde (rooms-katholieke) Kaninefaten met hun lange gezichten, hun blonde tot rossige haren, menschen van uitgesproken Nordisch ras, waar iedere Duitscher trotsch op zou kunnen zijn. Welnu (. . .), die Nordische katholieken (. . .) begaan dezelfde delicten als hun Zuidelijke geloofsgenoten en in dezelfde verhouding'. Ook Feber meent, dat afgezien van het feit dat er duidelijk andere verklarende factoren zijn aan te wijzen (bijvoorbeeld het celibaat) en het ras als verklaring dus niet zo 'nodig' is, de rasfaktor wat betreft de criminaliteit ook niet eenduidig is in zijn effecten. Hij voegt daaraan toe dat hij bovendien skeptisch staat tegenover de tegenwoordige (1940!) 'verheerlijking van den Nordischen mensch'. Dit neemt niet weg, dat er mogelijk wel enige verschillen in begaafdheid en ook in temperament herleidbaar zijn tot rasverschillen -zo zijn Brabanders en Limburgers enerzijds gemoedelijker, meer vatbaar voor leiding en aanpassing, hulpvaardiger, spontaner en blijmoediger, doch anderzijds ook meer suggestibel, onnadenkender en impulsiever, wat inderdaad tot incidentele ruwheidscriminaliteit zou kunnen leiden. Hoewel dus de rassentheorie in het algemeen wordt afgewezen, genieten de verschillen in temperament dan wel mentaliteit tussen de rooms-katholieken en de protestanten -al dan niet in verband met hun mogelijke, zij het zelden expliciet onder-

zochte, relatie met criminaliteitsverschillen- ook in bredere kring grote belangstelling.

Daarvan getuigt ondermeer Kruyt's schets van de mentaliteitsverschillen tussen rooms-katholieken en protestanten, waarbij hij zich voornamelijk baseert op een aantal Nederlandse sociografieën.

Wat betreft deze verschillen in mentaliteit, door hem onderschreven als geestelijk-psychische houding, ziet Kruyt (1943) als belangrijkste karakteristiek van de rooms-katholieke kerk haar sterke discipline en in verband daarmee het grote saamhorigheidsgevoel van het katholieke volksdeel, dat voor een deel moet worden toegeschreven aan de gemeenschappelijke sociale en economische achterstelling en de eeuwenlange sociale isolering van de rooms-katholieke gemeenschappen, maar toch vooral is te danken aan het uitstekend ontwikkelde organisatorisch apparaat van de kerk en de leiding van de geestelijkheid. Met de relatief geringe neiging tot zelfstandigheid en de zwakke zucht tot kritiek bij de gelovigen hebben volgens Kruyt deze factoren een, ook op maatschappelijk en cultureel gebied, hechte samenhang van de rooms-katholieken bewerkstelligd.

Het (orthodox) protestantse volksdeel, met zijn 'innerweltliche Ascese', zondebesef en predestinatieleer, kenmerkt zich daarentegen door een diversiteit aan kerkgenootschappen, stromingen en sekten, waarvoor de democratische kerkorganisatie en de voorkeur voor 'sovereiniteit in eigen kring' tesamen met een sterke neiging tot zelfstandigheid van denken en handelen, zucht tot kritiek, individualisme -volgens sommigen gebrek aan sociaal gevoel en gemis aan gemeenschapszin- aansprakelijk zijn.

Kruyt konstateert daarnaast een met deze dominante karakteristiek gepaard gaand verschil in karakter en levensstijl, dat in het door hem aangehaalde citaat van de protestantse theoloog Lindeboom tamelijk volledig als volgt wordt samengevat: ' . . . het gaat hier om globale kenmerken. Dan weet ge hoe de rooms-katholiek is, typisch emotioneel-actief, of zgn. reactief, in het algemeen primair, heftig impulsief en expansief, soms wat geneigd tot minder betrouwbaarheid, tot geringer punctualiteit, tot minder ernst, licht levend, met zin voor het uiterlijke en meer in het bijzonder voor het esthetische in kleur, lijn, muziek en spel, minder actief en ondernemend, traditionalistisch, gemoedelijk en weinigforsch in levenshou-

ding. Keer deze kenmerken om, en ge hebt den typischen protestant: staag, natuurlijk, actief, meer secundair, minder heftig en impulsief, maar bedachtzamer, ernstig tot het streef, punctueel, met weinig zin voor het uiterlijk, althans voor het esthetische, voor kleur, sier en muziek, minder gemoedelijk, maar ondernemend en stoer'.⁸⁾

Kruyt herkent met name in de mentaliteit van Kuyper's Neo-Calvinistische Gereformeerde Kerk de eigenschappen, die volgens Weber's bekende theorie (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus) de calvinistische protestanten predisponeren tot een groter economische activiteit en een voor het kapitalisme bevorderlijke instelling en die hun in maatschappelijk en economisch opzicht een voorsprong op de rooms-katholieken bezorgden.

Eveneens onder verwijzing naar Weber meent ook Kempe (1938), die als één der eersten de relatie tussen criminaliteit en kerkgenootschap empirisch onderzocht, dat het verschil in mentaliteit en houding tegenover het sociale en economische leven de belangrijkste oorzaak is van de sociale en economische achterstand van de rooms-katholieken.

Hij wijst erop dat deze achterstand niet alleen blijkt uit een, onder andere door Bonger en Feber aangetoond, lager opleidings- en beroepsniveau, een relatief hoog percentage ondersteunden en een ondervertegenwoordiging van rooms-katholieken in openbare ambten, maar ook uit hun, in vergelijking met de protestanten, late start met de organisatie van het sociale leven in de zin van jeugdwerk, drankbestrijding, arbeidersbeweging en dergelijke -instellingen waaraan door Kempe anti-criminogene effecten worden toegeschreven. Gezien de in zijn onderzoek (arrondissement Utrecht) gebleken wijzigingen in de aard en omvang van de rooms-katholieke criminaliteit: van uitgesproken pauper- en dronkemansdelikten naar meer ernstige economische delikten (gegevens 1910 - 1914 en 1921 - 1930) met alles bijeen een licht dalende tendens voor de totale criminaliteitsfrekwentie, meent Kempe de hogere criminaliteitscijfers van de rooms-katholieken te kunnen verklaren uit hun trage maatschappelijke en economische aanpassing en hun late organisatie van anti-criminogene instellingen.

Alle besproken auteurs delen de mening, dat gegeven de door niemand betwijfelde relatie tussen ongunstige sociale en economische kondities en criminaliteit, de evenmin loochenbare sociale en economische achterstand van de rooms-katholieken

lieken als de belangrijkste exogene faktor ter verklaring van de katholieke criminaliteit moet worden beschouwd.

Evenzo is er consensus over de noodzaak -wil tenminste de diepere oorzaak ('causa causarum') van de hoge katholieke criminaliteit worden blootgelegd- de vraag naar het waarom van deze sociaaleconomische achterstand te stellen. Wat betreft de beantwoording van deze vraag lopen de meningen echter uiteen.

Feber (1940) betwijfelt de geldigheid van Weber's theorie ⁹⁾ en stelt dat er bovendien andere factoren zijn die deze achterstand verklaren (zoals bijvoorbeeld het celibaat). Kempe (1938) acht de door Bonger centraal gestelde verklaring -onderdrukking van de katholieken- te beperkt: er is ook sprake van een economische achterstand in landen waar ze niet werden onderdrukt (Tsjecho-Slowakije, Hongarije). Van Rooy (1940) meent evenwel, dat er zonder enige twijfel sprake is van een nauwe samenhang tussen de katholieke achterstand op sociaal en economisch gebied en de onderdrukking waaraan het katholieke volksdeel vanaf de Unie van Utrecht heeft blootgestaan. Ook na de opheffing van de wettelijke onderdrukking omstreeks 1800 (Bataafse Republiek) bleef de feitelijke achterstelling en isolering duidelijk voelbaar. ¹⁰⁾ Hij vraagt zich echter tegelijkertijd af of deze achterstelling, behalve uit de vooroordelen jegens de katholieke godsdienst en bevolkingsgroep, misschien ook verklaard kan worden uit bepaalde aspecten van de katholieke beginnelen, tradities en gewoonten, waardoor katholieken zich bij anderen achterstellen dan wel laten achterstellen. Deze vraagstelling past in zijn streven te onderzoeken of er sprake is van een rechtstreekse samenhang tussen de hogere criminaliteit der katholieken en de katholieke godsdienst -een hypothese, die door de meeste andere auteurs bij voorbaat wordt afgewezen.

Hoewel ook hij ervan overtuigd is, dat het katholieke geloof naar zijn inhoud niet minder anti-criminogeen is dan het protestantse, meent van Rooy deze hypothese toch bevestigend te moeten beantwoorden. Naar zijn mening staat voor het merendeel van de protestanten hun godsdienst, als een voor het persoonlijk inwendig leven geldende privaatzaak, waarover ieder volgens zijn eigen geweten dient te beslissen op grond van het vrije onderzoek naar de inhoud en betekenis der Bijbelteksten, min of meer los van Staat en samenleving. Voor hen is de wet uitdrukking van de hoogste

norm voor hun maatschappelijk-zedelijk handelen.

Voor de katholieke leer en opvoeding is evenwel een van de wet onderscheiden, onmiddellijk op de godsdienst opgebouwd complex van morele verplichtingen typerend. Niet alleen geldt voor de katholiek 'dat de verplichtingen ten aanzien van de staat en de gemeenschap primair gezien worden als gebaseerd op godsdienstig-zedelijke verplichtingen', maar 'in onze waardering gaat ook het ene aan het andere vooraf. In onze opvatting weegt de plicht om godsdienstig en katholiek te zijn zwaarder dan elke andere verplichting, zwaarder ook dan de plicht te gehoorzamen aan de burgerlijke overheid'.

In het feit dat voor katholieken hun verantwoordelijkheid ten opzichte van de staat slechts een uitvloeisel is van hun verantwoordelijkheid ten opzichte van God en de eigen moraal hoger staat dan de in de strafwet vervatte gedragsregels en er voor hen (dus) een groter gevaar bestaat 'dat godsdienstverslapping en geloofsverval tevens zal leiden tot daling van het algemene morele peil' ziet van Rooy de grond voor de hypothese, dat de hogere criminaliteitscijfers van de katholieken (mede) verklaard moeten worden uit de, in vergelijking met hun protestantse equivalenten, sterkere neiging van de katholieke afvalligen tot misdadigheid te geraken. 11)

Echter, niet alleen voor 'afzakkende' of 'afgezakke' katholieken, maar voor de gehele groep kunnen de specifieke moraliteitsopvattingen in de bestaande maatschappelijke verhoudingen der moderne samenleving ertoe leiden, dat zij gemakkelijker met de strafrechter in aanraking komen dan andere groepen die overigens door dezelfde criminaliteitsfactoren worden beïnvloed. Waar in het algemeen voor de niet-katholieke de wet en de daarin neergelegde sanktie de maatstaf vormen voor de ernst van het maatschappelijke kwaad, daar is echter voor de katholieke 'veel kwaad tegenover den evenmens, dat wettelijk niet strafbaar is, heel wat ernstiger dan menig kwaad dat de wet als misdrijf of overtreding kwalificeert. Denken we bijvoorbeeld maar aan allerlei komplikaties van het moderne zakenleven, aan allerlei niet strafbare ontuchtige handelingen, aan prostitutie en zelfmoord, aan het gebruik zelf van neomalthusiaanse middelen en niet minder aan het in de hand werken van de geboortebepierking door een bepaald systeem van woningbouw, salariering e.d., veel kwaad dat toch

ook uit sociaal oogpunt afkeuring verdient en in ieder geval de morele persoonlijkheid diep kan krenken'. Volgens van Rooy is het, gezien dit verschil in maatstaf, mogelijk dat 'wij met onze meer op het innerlijk gerichte morele norm soms aan het sociaal zedelijkheidsaspect tekort doen'. Niet alleen is het, speciaal voor de minder ontwikkelde, katholiek vaak moeilijk het onderscheid in te zien tussen moreel-ongeoorloofde, doch wettelijk niet-strafbare en in moreel opzicht minder zwaar wegende, doch wettelijk strafbare handelingen ¹²⁾, maar het laat zich ook indenken, 'dat een katholiek, die zich om een moeilijke, bijvoorbeeld economische, situatie te boven te komen geplaatst ziet voor de keuze van een niet-strafbare, maar meer immorele en een wel strafbare minder immorele uitweg, eerder nog de 'criminele' weg zal kiezen'. Zo beschouwd behoeft dus 'een hoger criminaliteitscijfer niet alleen niet op een lager zedelijk gehalte te wijzen, maar dan kan het zelfs tot op zekere hoogte evengoed een indicatie voor een hoog moreel peil inhouden'. Behalve rechtstreeks, kunnen de katholieke morele opvattingen, als oorzaak van de maatschappelijke en economische achterstand, de criminaliteit ook indirekt beïnvloeden.

Van Rooy stelt, dat katholieken niet minder ondernemingszin vertonen dan hun andersdenkende medeburgers 'indien zij dat tenminste kunnen doen zonder hun katholieke zedelijke beginselen prijs te geven'. Gezien 'het niet geheel en al aangepast zijn van onze samenleving aan de katholieke mentaliteit' ligt daar de diepste grond, waarom de katholieken in de huidige sociaaleconomische ordening gedwongen kunnen zijn zich bij anderen achter te stellen.

Opkomende moderne stromingen, sociale bewegingen en nieuwe economische instellingen zijn in hun oorspronkelijke verschijningsvorm vaak in strijd met de katholieke moraal. Anders dan de protestanten, die een dergelijk konflikt tussen maatschappij en religie niet kennen en zich dan ook gemakkelijker aanpassen aan 'de nieuwere opvattingen omtrent het niet aan morele normen onderworpen zijn, doch volgens vaste wetten funktionerend economisch leven' (Kempe, 1938), kwamen de katholieken uit bezorgdheid voor de ongereptheid van geloof en zeden slechts 'aarzelend' en 'schoorvoetend' tot de akseptatie van de kapitalistische ordening. ¹³⁾

Hoewel van Rooy van mening is, dat deze bezorgdheid soms onnodig en overdreven konservatisme in de hand heeft gewerkt stelt hij dat 'een volledige aanpassing aan een niet op katholieke beginselen gebaseerde maatschappij (. . .)

voor ons slechts mogelijk (zou) zijn op straffe van het prijsgeven of verslappen van onze beginselen op maatschappelijk gebied'.
Zijn uiteindelijke konklusie, dat tenslotte 'de godsdienst' zelf en de inrichting van de samenleving de twee dieper liggende factoren zijn 'die voor de gehele plaatsbepaling van de Katholieken in het moderne leven zowel onder sociaaleconomisch als crimineel opzicht in laatste instantie verantwoordelijk zijn', doet hem dan ook met Pompe betwijfelen of de hogere criminaliteit zonder meer als een 'ongunstig teken' of een 'bedenkkelijk symptoom' voor het katholicisme moet worden beschouwd.

In zijn repliek naar aanleiding van de discussie over zijn, met instemming ontvangen, praeadvies (Vereeniging, 1941) is deze twijfel verdwenen. Hij zegt daarin: 'Wanneer we ons criminaliteitscijfer in dat grotere kader van onze Katholieke geestesgesteldheid zien en speciaal in verband met de nauwe connectie, die er bij ons bestaat tussen het godsdienstig en maatschappelijk leven, dan voel ik me -hoe paradoxaal het ook klinkt- zelfs geneigd mijn repliek aldus te besluiten: laat ons ons hoger criminaliteitscijfer maar houden, mits de band tussen ons godsdienstig en sociaal leven dan maar niet in die mate verslapt, zoals we bij een groot deel van andere Christelijke bevolkingsgroepen waarnemen. Indien we dat maar weten te vermijden, dan zullen we het minder gunstige gevolg, dat volgens mij uit dat grote goed voortvloeit, namelijk onze hogere criminaliteit, als het dan niet anders kan, maar met een gerust geweten op de koop toe aanvaarden volgens de gulden regel: van twee kwaden moet men het minste kiezen'.

4.4.2 Overeenkomsten met thema's uit de sociologische literatuur

De repliek van van Rooy vormt een frappante context voor de relaties van de beide gedragsfactoren met de godsdienstdimensie, welke dimensie ondermeer wordt gekenmerkt door een hoge (.82) positieve lading van de variabele '% rooms-katholieken' (§ 3.4, tabel 6). Gelet op de negatieve correlatie van de godsdienstdimensie met de faktor vluchtgedrag ($r = -.31$) en de positieve correlatie met de faktor agressief gedrag ($r = .35$) (§ 3.5, tabel 7) lijkt zijn wens, althans voor de rooms-katholieke gemeenten uit dit onderzoek, in vervulling te zijn gegaan. ¹⁴⁾

Dit is echter niet de enige reden waarom de uitspraak van van Rooy woordelijk werd geciteerd.

Van Rooy's repliek is illustratief voor een thema, dat van oudsher ook in de sociologische theorieën over afwijkend gedrag een centrale plaats inneemt.

Behalve in de relatief lage socioeconomische status als belangrijke exogene faktor worden in de hier weergegeven discussie de oorzaken van de hogere criminaliteitscijfers van de katholieke bevolkingsgroep vooral gezocht in eigenschappen van het sociale beheersingssysteem waardoor de katholieke kerkgemeenschap wordt getypeerd. Deze eigenschappen betreffen zowel de inhoud en de reikwijdte van het normen- en waardensysteem (de specifiek katholieke moraal), alsook de mechanismen van de sociale beheersing: de hechte kerkelijke organisatie, de biecht, de 'strakke leiding' van de geestelijkheid, de afscherming van de 'niet op Katholieke beginselen gebaseerde' buitenwereld.

De overeenkomsten met vooral de opvattingen en concepten van Durkheim zijn opvallend. Zowel de inhoud als de toon van de gevoerde discussie wekken direkt de associatie op met zijn begrip 'collective conscience' (Durkheim, 1965): de rooms-katholiek oordeelt en handelt niet in de eerste plaats op grond van eigen moreel inzicht en geweten, maar ontleent de richtsnoer voor zijn handelen aan de 'collectieve' katholieke moraal, die voor de individuele gelovige niet alleen zijn godsdienstig, maar ook zijn maatschappelijk leven tot in bijzonderheden regelt en middels een systeem van controle en sankties (doodzonde) zijn alternatieven voor geaccepteerd 'coping behavior' beperkt.

Of, zoals Durkheim (1952) stelt in zijn 'Suicide': 'For it (religious society) does not unite men by an exchange and reciprocity of services, a temporal band of union which permits and even presupposes differences, but which a religious society cannot form. It socializes men only by attaching them in proportion as this body of doctrines is extensive and firm. The more numerous the manners of action and thought of a religious character are, which are accordingly removed from free inquiry, the more the idea of God presents itself in all details of existence, and makes individual wills converge to one identical goal. Inversely, the greater concessions a confessional group makes to individual judgement, the less it dominates lives, the less its cohesion and vitality' - 'So if Protestantism concedes a greater freedom to individual thought than Catholicism, it is because it has fewer common beliefs and practices'.

Met name het betoog van van Rooy vormt een, door zijn moralistische trant nog onderstreepte, illustratie van Durkheim's uitspraken.

De stelling van van Rooy, dat het katholieke geloof naar zijn inhoud niet minder anticriminogeen is dan het protestantse, maar dat, onder bepaalde omstandigheden, de katholieke moraal wel (onbedoelde) criminogene effecten kan hebben, stemt vrijwel letterlijk overeen met Durkheim's opvattingen over de relatie tussen godsdienst en zelfmoord. Hij stelt, dat de godsdienst ten aanzien van zelfmoord een beschermend effect heeft. 'It is not, as has sometimes been said, because it condemns it more unhesitatingly than secular morality . . . '.

'The Protestant believes in God and the immortality of the soul no less than the Catholic' en toch is het zelfmoordcijfer onder protestanten hoger dan onder katholieken. Het verschil in zelfmoordcijfer 'is therefore not due to the special nature of religious conceptions. If religion protects man against the desire for selfdestruction, it is not that it preaches the respect for his own person to him with arguments sui generis; but because it is a society'. Dat wil zeggen: 'Because the Catholic religion imposes on its faithful a vast system of dogmas and practices, and so penetrates all the details of even their earthly life, it attaches them to their life with greater force than Protestantism. The Catholic is much less likely to lose sight of the ties binding him to the confessional group of which he is part, because at every moment this group is recalled to him in the shape of imperative précepts applying to different circumstances of life.' Durkheim (1952) konkludeert dan ook 'that the superiority of Protestantism with respect to suicide results from its being a less strongly integrated church than the Catholic church', welke uitspraak hij generaliseert tot: 'The more weakened the groups to which (the individual) belongs, the less he depends on them, the more he consequently depends only on himself and recognizes no other rules of conduct than what are founded on his private interests.'

Met zijn op deze gedachtengang berustende propositie betreffende de egoïstische zelfmoord 'springing from excessive individualism', namelijk dat zelfmoord tegengesteld varieert met de mate van integratie van de groep legde hij de basis voor het sindsdien in vele toonaarden bezongen thema van de samenhang tussen sociale en kulturele desintegratie en afwijkend gedrag.

Een van de varianten van dit thema is terug te vinden in het, in dit verband al eerder genoemde onderzoek van Whitt et al. (1972). Zij baseerden namelijk hun, door de onderzoeksresultaten bevestigde, hypothese op het door Henry an Short (1954) ontwikkelde begrip 'external restraint': de mate waarin individuen in hun handelen worden beperkt door eisen en verwachtingen van anderen. ¹⁵⁾

Hun, op Durkheim teruggrijpende, veronderstelling dat een toenemende industrialisering gepaard zal gaan met een afnemende mate van 'external restraint' kan worden beschouwd als het sociologisch equivalent van van Rooy's bezorgdheid over de verslapping van de katholieke moraal als gevolg van een aanpassing aan de moderne maatschappelijke ontwikkelingen.

Hoewel Durkheim, zoals gezegd, in zijn 'Suicide' konstateert dat de cijfers voor zelfmoord en voor moord of doodslag soms gezamenlijk, maar vaker tegengesteld variëren, gaat hij op deze kwestie niet al te diep in. Hij stelt dat hoge frequenties van de egoïstische zelfmoord onverenigbaar zijn met hoge cijfers voor moord of doodslag omdat de kondities voor de egoïstische zelfmoord tegengesteld zijn - 'mutually exclusive as day and night' - aan die voor moord of doodslag: de sterke nadruk op de waarde van het individu en de zwakke banden met de samenleving predisponeren tot zelfdestruktie, niet tot agressie jegens de samenleving.

'Homicide depends on opposite conditions', namelijk een hechte sociale integratie, een sterk ontwikkeld, homogeen normen- en waardenstelsel en een geringe nadruk op het individuele: '..... weak individuation impels to homicides', want 'The less respect there is for individual persons, the more they are exposed to violence, while this violence at the same time appears less criminal' ¹⁶⁾

'when one is trained to think little of his own life, he cannot have much regard for another's.'

De kondities voor de agressie, die tegen anderen wordt gericht, stemmen overeen met die voor de altruïstische zelfmoord.

Omdat deze kondities zich volgens Durkheim echter alleen voordoen in primitieve samenlevingen en in het leger, moet de ook in moderne en beschaafde samenlevingen wel voorkomende gezamenlijke variatie van het moord- en het zelfmoordcijfer aan een andere oorzaak worden toegeschreven, namelijk de anomie. Met dit begrip doelt Durkheim op een toestand, waarin door maatschappelijke, met name economische, veranderingen het geldende normatieve stelsel zijn gedragsregulerend vermogen

verliest en de samenleving niet in staat is het individu in zijn behoeften, strevingen en handelen te beheersen. 'Anomy, in fact, begets a state of exasperation and irritated weariness which may turn against the person himself or another according to circumstance . . .'.

Hier frappeert de overeenkomst met de hypothese van van Rooy, waarin hij stelt dat de hogere criminaliteitscijfers van de katholieke (mede) verklaard moeten worden uit de in vergelijking met protestanten, voor katholieken grotere kans, dat 'godsdienstverslapping' gepaard gaat met een 'daling van het algemene peil', weshalve de katholieke afvalligen een sterkere neiging vertonen tot misdadigheid te geraken.

Voor de katholiek met zijn van huis uit sterke, door zijn geestelijke leiders nauwgezet bewaakte, binding aan de kollektieve moraal van de kerk, zou de situatie waarin deze binding teloor is gegaan en de geestelijke leiding is weggevallen inderdaad als anomisch kunnen worden gekarakteriseerd.

5 ONTWIKKELING VAN HET THEORETISCH MODEL

5.1 Sociale beheersing en de variabiliteit van het gedrag - de theorie van Durkheim

Naar aanleiding van de weergegeven discussie rond de criminaliteit van de rooms-katholieke bevolkingsgroep in Nederland, waaraan het werkingsmechanisme van de relatie tussen sociale beheersing en afwijkend gedrag werd gedemonstreerd werd in het vorige hoofdstuk een illustratief gebruik gemaakt van uitspraken en begrippen van Durkheim.

In dit hoofdstuk zal de theorie van Durkheim over de gevolgen van de arbeidsverdeling voor de integratie van de samenleving op een meer systematische wijze worden besproken, zodanig dat daaraan toetsbare uitspraken kunnen worden ontleend.

In aansluiting daarop zal het model nader worden uitgewerkt aan de hand van een kritische bespreking van het eveneens op Durkheim's theorie gebaseerde model van Webb (1972).

5.1.1 Normatieve integratie en de invariabiliteit van het gedrag

Bij de ontwikkeling van zijn theorie gaat Durkheim (1965) uit van de normatieve integratie als een typerende eigenschap van samenlevingen met een rudimentaire arbeidsverdeling en een sociale structuur, die is opgebouwd uit in zichzelf besloten segmenten met een geringe onderlinge samenwerking, kommunikatie en mobiliteit. De geïsoleerde segmenten (families, stammen, kasten) kenmerken zich door een grote intensiteit van de interakties en een hoge mate van sociale, economische en kulturele homogeniteit.

Voor deze gemeenschappen is sprake van een normatieve integratie: de binding van de individuen aan de gemeenschap is geworteld in het 'kollektieve geweten' -het gemeenschappelijk geheel van waarden, voorstellingen en sentimenten dat door alle leden van de gemeenschap wordt gedeeld.

Durkheim gebruikt in dit verband het bekende begrip mechanische solidariteit.

De sterkte van de normatieve integratie is afhankelijk van de verhouding tussen enerzijds de reikwijdte van het kollektieve geweten (de levenssferen die er door worden bestreken) en anderzijds de vrije marge voor het individuele geweten, van de intensiteit van het kollektieve geweten en van de mate van consensus -hoe preciezer de kollektieve voorstellingen

zijn gedefinieerd des te minder ruimte er is voor individuele divergenties.

Het gezag van het kollektieve geweten berust, als eerbiedwaardig produkt van het verleden, op de autoriteit van de traditie -de kollektiviteit vormt de centrale waarde. De gedragsregels hebben dan ook primair de bedoeling de traditionele waarden van de kollektiviteit en daarmee de kollektiviteit zelf te beschermen.

Afwijking van de regels is daarom niet storend, onwenselijk of afkeurenswaardig, maar vormt een regelrechte bedreiging van de gemeenschap; normoverschrijding wordt beschouwd als een door de kollektiviteit te bestraffen misdrijf. ¹⁾ De sankties betreffen niet het herstel van verstoorde relaties of de vergoeding van geleden schade ('restitutive sanctions') maar bestaan uit leed-toebrenkende straffen ('repressive sanctions'). Volgens Durkheim is de dominantie van het type wet, waarin overtredingen met repressieve sankties worden bedreigd, indikatief voor een normatief geïntegreerde gemeenschap.

Naarmate de normatieve integratie sterker en de reikwijdte van het kollektieve geweten dus groter is, geldt voor de leden van de gemeenschap een beperktere individuele vrijheid van handelen, wat tot uiting komt in een geringere variabiliteit van het gedrag.

5.1.2 De gevolgen van de arbeidsverdeling

Durkheim benadrukt vervolgens, dat de ontwikkeling van de arbeidsverdeling leidt tot verzwakking van de mechanische solidariteit, welke plaats maakt voor een organische solidariteit. De binding van de individuen aan de gemeenschap berust steeds minder op hun participatie aan het kollektieve geweten en steeds meer op hun groeiende onderlinge funktionele afhankelijkheid. De normatieve integratie verandert in een funktionele integratie.

Hij ziet de ontwikkeling van de arbeidsverdeling als het gevolg van een toenemende interaktiefrekwentie (morele dichtheid), voortvloeiend uit een groeiende omvang (sociaal volume) en een sterkere concentratie van de bevolking (fysieke dichtheid). Met de ontwikkeling van de kommunikatie en transport noodzaken deze kondities volgens Durkheim terwille van de overleving tot zowel konkurrentie en specialisatie als samenwerking en interaktie tussen de sociale segmenten van de samenleving.

Deze specialisatie en interactie ondermijnen de mechanische solidariteit. Met de specialisering van de activiteiten, taken en functies van de leden van de gemeenschap komt een individualiseringsproces op gang, dat zich uitbreidt tot ook andere levenssferen.

Als gevolg daarvan vermindert de normatieve consensus, verzwakt de geldigheid, de vitaliteit van de morele aanspraken van de kollektiviteit en neemt de reikwijdte van het kollektieve geweten af ten gunste van het individuele geweten.

Dit proces weerspiegelt zich in terreinverlies van het strafrecht ('repressive sanctions'), waaraan steeds meer levenssferen worden onttrokken ²⁾, dit met één uitzondering. Zoals reeds eerder vermeld (§ 4.4.2) komt volgens Durkheim het toenemende respect voor het individu, de verschuiving van het kollektief naar het individu als centrale waarde, tot uiting in een uitbreiding van de strafwetgeving betreffende de bescherming van de persoon en het persoonlijk eigendom. ³⁾

Behalve door specialisering en individualisering, leidt de toenemende arbeidsverdeling ook middels de groeiende samenwerking, interactie en mobiliteit tussen de sociale segmenten van de samenleving tot een verzwakking van hun kollektieve geweten. De konfrontatie met andere normen en waarden draagt bij tot de relativering van het eigen culturele systeem en de eigen tradities.

Met de zich ontwikkelende arbeidsverdeling geraken de verschillende sociaal-geïsoleerde, cultureel-homogene gemeenschappen in toenemende mate betrokken bij een functioneel samenhangend systeem met een heterogene cultuur. De culturele verscheidenheid betekent voor het individu onder meer de mogelijkheid het morele referentiekader voor zijn handelen zelf te kiezen -er ontstaat ruimte voor het persoonlijk geweten.

Uit Durkheim's betoog valt overigens af te leiden, dat hij de toenemende arbeidsverdeling en de daarmee gepaard gaande verzwakking van de normatieve integratie niet als de enige oorzaak van de grotere morele vrijheid van handelen beschouwd. De factoren, die naar zijn mening de ontwikkeling van de arbeidsverdeling bewerkstelligen (het sociaal volume en de fysieke dichtheid), zijn volgens hem ook rechtstreeks van invloed op de vrijheid van handelen.

Een toenemend sociaal volume en een grotere bevolkingsdichtheid gaan namelijk gepaard met een geringer mate van toezicht,

een minder strikte controle op het individuele gedrag. De grotere interactiefrekwentie brengt een naar verhouding geringere intensiteit van de interactie met zich mee. Men kent minder mensen goed genoeg om geïnteresseerd te zijn in hun doen en laten -de anonimiteit gaat een rol spelen. Deze omstandigheid leidt ertoe, dat de normoverschrijdingen geen kollektieve reacties meer uitlokken, wat opnieuw een verdergaande verzwakking van het kollektieve geweten bewerkstelligt. ⁴⁾

5.1.3 Funktionale interdependentie en de variabiliteit van het gedrag

Wat betreft de gedragsregulerende effecten van de sociale beheersing is de centrale stelling van Durkheim's theorie, dat een toenemende arbeidsverdeling middels de differentiering en specialisering van taken en functies en een grotere sociale en kulturele heterogeniteit leidt tot de verzwakking van de normatieve integratie van de gemeenschap en daarmee tot een grotere morele vrijheid van handelen. Voor de individuele leden van de gemeenschap betekent dit een verruiming van de keuze van, als legitiem beschouwde gedragsalternatieven, wat tot uiting komt in een toenemende variabiliteit van het gedrag.

Deze variabiliteit van het gedrag is echter niet onbegrensd. In de eerste plaats wijst Durkheim erop, dat met een toenemende arbeidsverdeling het kollektieve geweten wel verzwakt, maar niet geheel verdwijnt. Een samenleving kenmerkt zich per definitie door gemeenschappelijke normen en waarden en daarmee dus door een kollektief geweten. De reacties mogen milder en minder algemeen en uniform zijn, vroeger als misdrijf beschouwde gedragingen nu als maatschappelijk probleem worden gezien -bepaalde handelingen worden nog steeds als uitzonderlijke gedragswijzen beschouwd en als zodanig landelijk geregistreerd. Met de accentverschuiving van de kollektiviteit naar de individuele persoonlijkheid als centrale waarde worden zelfs nieuwe elementen aan het kollektieve geweten toegevoegd. ⁵⁾

Overigens acht Durkheim het kollektieve geweten voor de moraliteit van de gemeenschap van secundair belang. In zijn visie vormt namelijk de arbeidsverdeling als bron van een op funktionale interdependentie gebaseerde organische solidariteit tevens het fundament van een superieure morele orde.

Een gedifferentieerd, funktioneel interdependent systeem heeft regeling en coördinatie. Vanuit deze behoefte aan regulatie en beheersing van het systeem ontwikkelt zich een bestuurlijk en administratief apparaat, alsook een veelheid aan wetten, verordeningen en regelingen.

Hoewel deze regels niet minder dwingend zijn en evengoed de individuele gedragalternatieven beperken meent Durkheim deze morele binding van het individu van een hogere orde te zijn dan die, welke op het kollektieve geweten berust. De morele code, die tot uitdrukking komt in een restitutieve wetgeving is namelijk rationeel. De normen beogen niet de bescherming van traditionele waarden, maar de voorspelbaarheid van het gedrag, de regeling van de onderlinge betrekkingen, de coördinatie van taken en functies.

Wat belangrijker is, deze regels hebben geen betrekking op de individuele handelingssfeer -de binding aan de gedragscode berust niet op het gezag van de traditie, maar, aldus Durkheim, op een vrije keuze van het individu. Anders dan de normatieve binding door het kollektieve geweten, laat de morele code die de organische solidariteit reguleert, het individu ruimte tot eigen beslissingen, tot persoonlijke initiatieven en ontplooiing.

Durkheim wijst erop, dat de verzwakking van de normatieve integratie niet alleen de mogelijkheid opent tot persoonlijke ontwikkeling en zelfstandige meningsvorming, maar bovendien vanwege het wegvallen van de oude zekerheden, een behoefte aan nieuwe inzichten en kennis doet ontstaan. Omgekeerd zal de toenemende intellektuele ontwikkeling een verdere relativering en uitholling van de traditionele waarden teweegbrengen. Zijn uitspraken doen een wisselwerking tussen de sterkte van de normatieve integratie en het opleidingsniveau van de gemeenschap veronderstellen.

Daarnaast merkt hij op, dat de differentiatie en specialisatie van taken en functies de noodzaak van een relatief hooggeschoolde beroepsbevolking met zich meebrengen, reden waarom ook een toenemende arbeidsverdeling met een hoger opleidingsniveau gepaard zal gaan.

Deze uitspraken zijn aanleiding om in het hier te ontwikkelen model voor zowel de mate van arbeidsverdeling als de sterkte van de normatieve integratie een samenhang met het opleidingsniveau van de gemeenschap te veronderstellen. Ervan uitgaande dat vanwege de ontwikkeling van bestuurlijke, administratieve en verzorgende functies en de aanwezigheid

van diverse opleidingsinstituten met de groei van het sociale volume zowel de behoefte aan als de mogelijkheden tot een hogere scholing zullen toenemen, wordt bovendien een relatie tussen het sociale volume en het opleidingsniveau verwacht.

5.2 Het Durkheimiaanse model van Webb

Anders dan Gibbs en Martin (1958), Dodge en Martin (1970) en Miley en Micklin (1972), die zich voornamelijk baseren op Durkheim's Suicide (1952) en in hun theorieën het etiologische effect van een afnemende stabiliteit en duurzaamheid van de sociale relaties centraal stellen, gaat Webb (1972) expliciet uit van de zojuist beschreven arbeidsverdelings-theorie van Durkheim.

Aangezien het hier ontwikkelde model is uitgewerkt naar aanleiding van de resultaten van Webb's onderzoek wordt eerst een beschrijving en vervolgens een evaluatie van zijn model en onderzoeksresultaten gegeven.

Webb vat Durkheim's theorie als volgt samen: 'In essence, the authority of the collective conscience diminishes and individual variability increases as the community moves in the direction of increasing size, heterogeneity, complexity, and an order of integration or solidarity based on functional or organic interdependence. As these phenomena progress the individual is freed from traditional authority, and much greater variability in his behavior becomes acceptable'.

Met de vertaling van 'individuele variatie' in 'deviantie' en rekening houdend met Durkheim's uitspraken betreffende een toegenomen bevolkingsgrootte en een grotere fysieke en sociale dichtheid als kondities voor de relaties tussen arbeidsverdeling, organische solidariteit en deviantie komt Webb dan tot de volgende formulering van zijn model: 'Accordingly, deviance was considered here as the dependent variable, population size and physical and social density were considered as independent predictor variables, and the division of labor was treated as an intervening variable'. Schematisch weergegeven:

Bevolkingsgrootte (X_2) →

Bevolkingsdichtheid (X_3) → Arbeidsverdeling (X_1) → Deviantie (Y_1, Y_2)

Sociale dichtheid (X_4) →

Aan dit conceptuele model ontleent Webb de hypothesen, dat er sprake zal zijn van een directe relatie tussen de arbeidsverdeling en de mate van deviantie in de gemeenschap en van directe relaties tussen achtereenvolgens het aantal inwoners, de sociale dichtheid en de fysieke dichtheid en de mate van arbeidsverdeling van de gemeenschap. Voor het aantal inwoners, de fysieke en sociale dichtheid veronderstelt Webb een indirecte relatie met de mate van deviantie in de gemeenschap. Ter operationalisering van het begrip deviantie koos Webb twee indicatoren: vermogensmisdrijven (inbraak, grote diefstallen en autodiefstal) en agressieve misdrijven tegen personen (moord, verkrachting, beroving en zware mishandeling).

Het kan worden betoogd, dat vermogensmisdrijven een geldiger indikator voor structurele veranderingen zijn dan agressieve misdrijven: 'The violent or expressive crime is generally spontaneous or an act of passion, committed without reflexion or premeditation. The property or instrumental offence, on the other hand, is generally the result of rational and motivated behavior, and as such seems a more valid index of the offender's normative orientations, which are in turn a reflexion of the underlying social structure'. Durkheim gaf echter geen enkele reden om alleen vermogensmisdrijven in aanmerking te nemen -volgens Webb sprak hij van misdaad of deviantie als een algemeen begrip. Webb meent daarom dat het gebruik van verschillende indicatoren voor de criteriumvariabele een geldiger toets van het conceptuele model zal opleveren. Als correlaat voor het begrip arbeidsverdeling gebruikt Webb de spreiding van de beroepsbevolking over de bedrijfstakken, een variabele die identiek is aan de in dit onderzoek opgenomen diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken (Variabele 16, bijlage II).

De bevolkingsgrootte en de fysieke dichtheid worden geïndiceerd met de voor de hand liggende variabelen inwonertal en inwoners per vierkante mijl land. In overeenstemming met Durkheim's accentuering van het belang van communicatie en transportmiddelen, indiceert Webb de sociale dichtheid ofwel interactiefrekwentie met de proportie beroepsbevolking werkzaam in de bedrijfstakken transport, openbaar vervoer en communicatie.

Deze indicatoren werden gemeten aan 'political, urban places composed of 25.000 or more inhabitants. This included incorporated and unincorporated places as well as the towns,

townships and counties classified as urban'.

Voor 682 van de in totaal 765 aan deze omschrijving beantwoordende plaatsen waren alle benodigde gegevens over 1960 beschikbaar.

De toetsingsresultaten bleken niet geheel in overeenstemming te zijn met de hypothesen: hoewel in de verwachte richting, is het effect van de industriële diversiteit op de vermogensmisdrijven gering ($\beta = .17$) en op de agressieve misdrijven nihil ($\beta = .01$).

Van de antecedente variabelen heeft daarentegen het inwonertal een onverwacht groot direct effect op zowel de vermogensmisdrijven ($\beta = .31$) als de agressieve misdrijven ($\beta = .42$).

De onafhankelijke variabelen verklaren tesamen met de interveniërende variabele slechts 16% en 19% van de totale variatie van respectievelijk de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven.

Webb's konklusie is, dat 'Durkheim's model can neither be said to be verified nor can it be discarded, for when all the variables are allowed to operate jointly, they have differential but direct impact on the dependent variables. These findings, then, raise the question of why the model did not allow for greater prediction than was attained'.

5.3 Evaluatie van Webb's onderzoek - konsekwenties voor het sociale beheersingsmodel

De beantwoording van Webb's vraag heeft uiteraard konsekwenties voor de conceptualisering en operationalisering van het hier te ontwikkelen model. Het heeft daarom zin wat dieper op deze kwestie in te gaan, dit te meer omdat Webb's eigen verklaringen niet geheel bevredigen.

5.3.1 Het operationele systeem van Webb

Wat betreft het operationele systeem noemt Webb de keuze van de onderzoekspopulatie en de transversale meting van de variabelen als mogelijke oorzaken van de lage correlaties.

De beperking van de onderzoekspopulatie tot steden met minstens 25.000 inwoners, betekent een geringere spreidingsbreedte van de variabelen. 'Certainly, smaller urban units would have lower measures of industrial diversification, and this alone would increase the range of the measure and thereby possibly increase the predictive accuracy of the variable'.

Met deze op zich plausibele verklaring beperkt Webb zich tot de statistische gevolgen van zijn populatiekeuze. Hij gaat echter niet in op de theoretische konsekwentie die in zijn verklaring ligt opgesloten, namelijk de konditionering van de in het model geponeerde relaties door het niveau van de arbeidsverdeling.

Indien juist, impliceert Webb's interpretatie van de toetsingsresultaten de konklusies, dat hetzij de relaties alleen gelden in geval van aanzienlijke verschillen in de mate van arbeidsverdeling, hetzij de arbeidsverdeling een niveau kan bereiken, waarboven een verdere ontwikkeling de variabiliteit van het gedrag niet of nauwelijks meer zal beïnvloeden - konklusies, die verwijzen naar een belangrijke konditie voor het theoretische model, waarvan de reikwijdte uitgaat boven een beperking van de onderzoekspopulatie naar een bepaald aantal inwoners van de 'urban units'.

Webb zelf beschouwt de transversale meting van de variabelen als een belangrijkere beperking van zijn studie.

Omdat longitudinaal materiaal ontbrak, werden de volgens het model causaal gerelateerde verschijnselen gelijktijdig gemeten, dit op grond van de veronderstelling dat het in de tijd gespreide causale proces geldig kan worden geïndiceerd met de ruimtelijke spreiding op een bepaald tijdstip van de verschijnselen, die bij dit proces zijn betrokken.

Indien deze veronderstelling onjuist is, kan de transversale meting mede reden zijn van de teleurstellende toetsingsresultaten. Deze mogelijkheid is uiteraard niet uitgesloten - alleen al de met transversaal gemeten gegevens moeilijk te controleren ongelijkheid in uitgangspositie van de onderzoekseenheden kan een storende faktor vormen.

Zonder toetsing op longitudinaal gemeten gegevens is deze verklaring van de minder gunstige onderzoeksresultaten evenwel niet op haar merites te beoordelen.

Overigens zouden, vanwege het risico op de 'fallacy of the time lag' (§ 1.2), ook in geval van gunstige resultaten zonder herhaalde metingen of anderszins uitgevoerd longitudinaal onderzoek, strikt genomen geen uitspraken kunnen worden gedaan over het procesmatige karakter van de gevonden samenhangen.

Afgezien daarvan impliceert de veronderstelling waarop de substitutie van longitudinale door transversale gegevens werd gebaseerd, in combinatie met de populatiekeuze, een belangrijke konditie voor het hier ontwikkelde model.

5.3.2 Het ontwikkelingspeil van de samenleving als konditie voor het model

De substitutie van longitudinaal door transversaal gemeten gegevens berust op de veronderstelling, dat het proces van een zich ontwikkelende arbeidsverdeling van een samenleving zich binnen die samenleving niet in een voor alle deelelementen gelijk tempo zal voltrekken, weshalve er voor de mate van arbeidsverdeling en de daarmee gepaard gaande verschijnselen dus sprake zal zijn van plaatselijke verschillen in ontwikkelingsfasen. Met andere woorden: de verschijnselen worden gemeten aan deelelementen van een geheel, dat als zodanig door een bepaald niveau van arbeidsverdeling wordt gekenmerkt.

Gezien de keuze van de populatie waarop het model wordt getoetst (respectievelijk Noord-Amerikaanse steden en Nederlandse gemeenten) betekent dit voor zowel het onderzoek van Webb als het onderhavige onderzoek, dat de geponeerde relaties betrekking hebben op eigenschappen van deeleenheden van een samenleving, die als geheel wordt getypeerd door een relatief hoog-ontwikkelde arbeidsverdeling. Deze konditie bepaalt in eerste instantie de reikwijdte van de uitspraken, die op grond van het getoetste model kunnen worden gedaan: de toetsingsresultaten gelden alleen voor geïndustrialiseerde samenlevingen met een sterk ontwikkelde arbeidsverdeling.

Daarnaast heeft deze konditie ook konsekventies voor het model zelf. Als deelelementen van een samenleving met een hoge mate van arbeidsverdeling, participeren de gemeenten in en worden zij beïnvloed door het sociokulturele en het economisch-technische systeem van die samenleving. Ook indien zijzelf zich kenmerken door een naar verhouding weinig ontwikkelde arbeidsverdeling, beantwoorden de gemeenten toch niet (meer) aan Durkheim's omschrijving van de in zichzelf besloten, sociaal-geïsoleerde en cultureel-homogene segmenten met een ongerept kollektief geweten, die in zijn theorie als startpunt van de ontwikkeling fungeren. Met deze konditie is dus een zekere mate van arbeidsverdeling, van funktionele integratie en van variabiliteit van het gedrag als ondergrens en daarmee dus een beperking van de variantie, gegeven -dit ook in geval de onderzoekspopulatie niet wordt beperkt tot steden met een bepaald aantal inwoners.

Deze konditie vormt waarschijnlijk ook de reden waarom in Webb's onderzoek de hypothesen over het effect van de bevolkingsgrootte en -dichtheid op de mate van industriële diversiteit niet werden bevestigd.

In een economisch hoogontwikkelde samenleving maakt de voortgaande ontwikkeling en spreiding van de arbeidsverdeling deel uit van een complex proces, dat in hoge mate wordt beheerst door aan het economische systeem eigen mechanismen. Dit proces speelt zich niet alleen af op plaatselijk niveau (aanwezigheid van ondersteunende industrieën, dienstverlenende bedrijven en geschoolde arbeidskrachten, grondprijzen, gemeentelijke vestigingspolitiek, hinderwetbepalingen), maar ook op nationaal (werkgelegenheidsspreiding, ruimtelijke ordening, investeringsheffingen dan wel subsidieregelingen) en internationaal niveau (technologische ontwikkeling, monetaire verhoudingen, grondstoffenprijzen, invoerbepalingen, marktposities, conjunctuur).

In dit opzicht is Durkheim's theorie dus onbruikbaar. Welke ook de rol van het sociale volume en de fysieke of morele dichtheid moge zijn geweest bij het op gang komen van het door hem beschreven proces, gegeven een bepaald arbeidsverdelingsniveau zal de verdere ontwikkeling vooral door andere factoren worden bepaald. Gezien deze konditie valt dan ook van de bevolkingsgrootte en -dichtheid geen belangrijke, specifieke bijdrage tot de verklaring van de verschillen in de mate van arbeidsverdeling te verwachten.

5.3.3 Uitbreiding en wijziging van Webb's conceptuele model

Webb konkludeert op grond van de lage percentages verklaarde variantie tot de noodzaak van wijziging en uitbreiding van het conceptuele model.

Wat dit laatste betreft volstaat hij met de opmerking, dat het model waarschijnlijk onvolledig is, zonder evenwel te specificeren welke variabelen aan het model zouden kunnen worden toegevoegd.

Afgezien van het feit dat een dergelijke vrijblijvende konklusie weinig bijdraagt tot de verheldering van het probleem, is deze omissie nogal verwonderlijk. Immers Durkheim poneert' duidelijk een indirecte relatie tussen de mate van arbeidsverdeling en de variabiliteit van het gedrag -de relatie verloopt via de verzwakking van de normatieve integratie. Het is niet duidelijk waarom Webb, ondanks zijn expliciete verwijzingen naar daartoe strekkende uitspraken van Durkheim,

in zijn model een direkte relatie tussen arbeidsverdeling en gedragsvariabiliteit meent te moeten veronderstellen en ook achteraf het ontbreken van de normatieve integratie in zijn model niet in overweging neemt als een mogelijke verklaring voor de teleurstellende toetsingsresultaten.

Wat daarvan ook de reden moge zijn, de uitkomsten van Webb's onderzoek geven in ieder geval geen aanleiding af te zien van de normatieve integratie als een interveniërende variabele.

In het conceptuele model van dit onderzoek zal dan ook overeenkomstig Durkheim's theorie worden uitgegaan van een indirecte, via de normatieve integratie verlopende, relatie tussen arbeidsverdeling en variabiliteit van het gedrag. Volgens Webb betreffen de wijzigingen van het conceptuele model, die door de toetsingsresultaten worden geïndiceerd, vooral de relaties van de deviantie met de als antecedente variabelen beschouwde bevolkingsgrootte en bevolkingsdichtheid. De uitkomsten van het onderzoek doen naar zijn mening twijfel rijzen over Durkheim's aksentuering van de sociale en fysieke dichtheid: '..... although he recognized size as an important variable his emphasis was on density, both physical and social. Increased size was seen as necessary but not sufficient for the advancement of functional differentiation'. In plaats van de verwachte direkte relatie met de arbeidsverdeling geven de onderzoeksresultaten echter een rechtstreekse relatie met de deviantie te zien, waarbij bovendien 'size is more closely related to crime rates than either density or industrial diversification' -een resultaat, dat de noodzaak tot wijziging van het conceptuele model impliceert. Daarbij vormt echter het mechanisme van de direkte samenhang tussen bevolkingsgrootte en criminaliteit een probleem.

Naar de mening van Webb wemelt de literatuur van verklaringen -variërende van oorzakelijke eigenschappen van de sociale omgeving (mobiliteit, normatieve konflikten, verschillen in gelegenheid tot het plegen van misdrijven), 'drift' van criminele personen naar grote steden tot 'differential reporting procedures' en 'perceived differential deterrence' (ofwel verschillen in geschatte kansen op arrestatie en straf)-, die echter als achteraf gegeven, veelal in termen van urbanisme en urbanisatie vervatte interpretaties niet voldoen en weinig bijdragen tot de verheldering en theoretische explicatie van de relatie tussen stadsgrootte en criminaliteitscijfers.

Op deze konklusies valt echter wel het een en ander af te dingen.

In de eerste plaats veronderstelt Durkheim wel degelijk een direkt effect van de bevolkingsgrootte en de bevolkingsdichtheid op de individuele vrijheid van handelen, waarbij hij ook het mechanisme van de relatie aangeeft: een toenemende bevolkingsgrootte en -dichtheid leiden vanwege de daarmee gepaard gaande grotere spanbreedte van de controle en geringere intensiteit van de interactie, tot een geringere mate van toezicht op handelen (§ 5.1.2).

In de tweede plaats geldt Durkheim's stelling over de dichtheid als konditie voor het effect van het sociale volume voornamelijk de relatie met de arbeidsverdeling. Wat betreft de direkte relatie met de variabiliteit van het gedrag presenteert hij deze interactie tussen volume en dichtheid als een nog nader te onderzoeken vermoeden.

Daarbij schenkt hij echter alleen aandacht aan de effecten van een grotere dichtheid in geval van een groot volume en blijven de mogelijke konsekwenties van een grotere dichtheid in geval van een gering volume onbesproken.

In het model van dit onderzoek worden beide mogelijkheden verwerkt.

Voor het sociale volume wordt zowel een van de dichtheid onafhankelijk als een door de dichtheid versterkt effect op de variabiliteit van het gedrag verondersteld, terwijl voor de dichtheid alleen een door het sociale volume geconditioneerd effect wordt aangenomen.

Wat betreft het sociale volume wordt de redenering van Durkheim gevolgd. Een toenemend sociaal volume bemoeilijkt de controle op het gedrag, welk effect wordt versterkt in geval van ook een grotere dichtheid.

De grotere interactiefrekwentie zal namelijk leiden tot een naar verhouding geringere intensiteit van de interacties en daarmee tot een verlies aan belangstelling voor andermans doen en laten en een verslapping van de collectieve surveillance.

Op grond van deze redenering wordt aangenomen, ten eerste, dat een toenemend sociaal volume, ongeacht de dichtheid, zal leiden tot een geringere mate van toezicht op het handelen en daarmee dus tot een grotere variabiliteit van het gedrag en ten tweede, dat dit effect van het sociale volume sterker zal zijn naarmate de dichtheid groter is.

Wat betreft het direkte effect van de bevolkingsdichtheid op de variabiliteit van het gedrag wordt een afhankelijkheid

van het sociale volume verondersteld. Daarbij wordt aangenomen, dat naarmate in kleine gemeenschappen de bevolking sterker geconcentreerd is en dichter bijeen woont, de intensiteit van de interactie groter zal zijn. Dit betekent niet alleen een grotere mogelijkheid tot controle op het handelen, maar ook een sterkere belangstelling voor het gedrag van anderen.

De mate van toezicht op het gedrag zal daarom groter en de vrijheid van handelen dus beperkter zijn. Verwacht wordt, dat dit effect van de bevolkingsdichtheid verdwijnt of mogelijk zelfs in zijn tegendeel verkeert indien de bevolkingsgrootte toeneemt.

In dit verband kan worden opgemerkt, dat een minder strikte controle op het gedrag niet alleen vanwege een grotere tolerantie (of zoals Durkheim stelt, een grotere onverschilligheid) een grotere morele vrijheid van handelen tot gevolg heeft, maar door de kleinere kans op ontdekking en sankties ook een grotere feitelijke vrijheid met zich brengt. Dit impliceert de mogelijkheid, dat het sociale volume en de dichtheid behalve op het bekend worden van voorheen illegitieme, doch nu getolereerde gedragingen, ook van invloed is op de geregistreerde frekwentie van nog steeds als onaanvaardbaar en illegitiem beschouwde handelingen.

Wat betreft de relatie tussen bevolkingsgrootte en criminaliteit kan tenslotte worden getwijfeld aan de juistheid van Webb's konklusie, dat verklaringen in termen van 'differential reporting procedures' en 'perceived differential deterrence' theoretische relevantie missen.

Beide verschijnselen verwijzen naar het gedragsbewakende aspect van de sociale beheersing, dat wil zeggen, naar eigenschappen van het beheersingssysteem, die van invloed zijn op het bekend worden, de 'labeling' en dus de registratiekansen van het afwijkend gedrag.

Hoewel Durkheim het gedragsbewakende aspect van de sociale beheersing niet expliciet verwerkt in zijn theorie, bieden zijn uitspraken toch voldoende aanknopingspunten om dit aspect in het conceptuele model te betrekken.

Deze uitspraken betreffen zowel het hier genoemde proces van een afnemende onderlinge controle op het handelen als de behoefte aan regulatie en coördinatie van het functioneel interdependente systeem, die met de zich ontwikkelende arbeidsverdeling gepaard gaat.

Aangaande de regulatie en coördinatie van het in toenemende

mate gekompliceerde en daardoor ook kwetsbare systeem voorzag Durkheim niet ten onrechte een uitbreiding van de voorschriften, verordeningen en wetten ('restitutive law'), waarin de onderlinge betrekkingen op rationele wijze worden geregeld. Daarnaast mag worden aangenomen dat sprake zal zijn van een groeiende behoefte aan mogelijkheden en instrumenten tot beheersing van en controle op verschijnselen en gedragingen, die voor het systeem en voor de gemeenschap als storend worden beschouwd, dit te meer vanwege de afnemende intensiteit van de onderling door de leden van de gemeenschap uitgeoefende controle op het handelen.

In dit model wordt verondersteld, dat deze factoren leiden tot een proces, waarin de controle op en de correctie van storend gedrag als diffuse functies van de gemeenschap worden overgenomen door gespecialiseerde en professionele instanties. Deze instanties (politie, reklassering, voogdijraden, konsultatiebureaus, verzekeringsgeneeskundigen, maatschappelijk werkers etc.) hebben expliciet of impliciet de functie storend of illegitiem gedrag op te sporen, te behandelen of te corrigeren en zullen dus aldoende bijdragen tot het bekend worden en de registratie van storend en afwijkend gedrag.

Omdat deze instanties voor de vervulling van hun gespecialiseerde taken relatief hooggeschoold personeel behoeven, valt aan te nemen dat de omvang en de aanwezigheid van professionele controle instanties behalve met de arbeidsverdeling, ook een samenhang zullen vertonen met het opleidingsniveau van de gemeenschap.

Vanwege het veronderstelde verband tussen de intensiteit van de onderling uitgeoefende controle op het handelen en de behoefte aan professionele controle wordt bovendien een invloed van het sociale volume en de fysieke dichtheid op de concentratie van de professionele instanties verwacht. Daarbij wordt, evenals ten aanzien van de variabiliteit van het gedrag en op grond van dezelfde redenering, een interactie tussen het sociale volume en de fysieke dichtheid verondersteld.

In het model wordt aangenomen, dat het positieve effect van het sociale volume op de concentratie van de professionele controle instanties in de gemeenschap sterker zal zijn naarmate de fysieke dichtheid groter is. Voor de fysieke dichtheid wordt alleen in geval van een relatief groot sociaal volume een positief effect van betekenis op de omvang en aanwezigheid van de professionele controle instanties verwacht.

5.3.4 Webb's operationalisering van de criteriumvariabelen

In zijn kommentaar op de resultaten van zijn onderzoek laat Webb de keuze van de indicatoren voor de variabiliteit van het gedrag buiten beschouwing. Evenmin besteedt hij aandacht aan de, zij het niet grote, verschillen in uitkomsten wat betreft de relatie van de industriële diversiteit met respectievelijk de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven.

Toch kan de keuze van de indicatoren voor de criteriumvariabelen mede oorzaak zijn van de teleurstellende toetsingsresultaten en bevatten de verschillende β -gewichten aanwijzingen voor de wijziging van het conceptuele model.

Wat betreft de keuze van criminaliteitscijfers als correlaten voor de variabiliteit van het gedrag beroept Webb zich op Durkheim. Hij geeft toe dat Durkheim nergens in zijn 'The Division of Labor' expliciet aangeeft, dat een toegenomen arbeidsverdeling zal leiden tot een stijging van de criminaliteitscijfers. 'His definition of crime, of course, precluded such a conclusion, for he conceived of crime as actions which offend strongly defined states of the collective or common conscience, as represented in repressive law, and the violation of which engenders punishment rather than restitution'.

De organische solidariteit wordt echter gekenmerkt door 'restitutive law' waarvan de regels buiten het kollektieve geweten vallen. Bovendien verliest het kollektieve geweten zijn intensiteit en 'diminishes as the society becomes more functionally integrated, and thus, by definition, there would be less crime with increased differentiation'.

Webb meent dat 'if we extend these arguments to their logical conclusion, in time nothing will offend the collective conscience . . . and there will be no crime'.

'Durkheim ignored these flaws in logic and instead focused on what has been termed deviance or 'individual variations'. Volgens Webb was dit probleem te vermijden geweest, indien Durkheim misdaad had gedefinieerd als een 'act in violence of a law, for he clearly recognized that the number and variety of special interest laws were increasing . . .', en hij besluit dan met de konklusie: 'Thus the conceptual leap in this research from Durkheim's 'individual variation' and 'divergent tendencies' to deviance, which becomes operationally defined as crime'.

Afgezien van het feit, dat de logica van Webb's konklusie geen gevoelens van onmiddellijke evidentie oproept, lijkt zijn interpretatie van Durkheim voor verbetering vatbaar. Ten eerste stelt Durkheim nadrukkelijk, dat het kollektieve geweten wel verzwakt, maar niet geheel verdwijnt -in bepaalde opzichten blijkt het zich zelfs uit te breiden. Zijn uitspraken geven geen aanleiding tot de konklusie, dat het door hem beschreven proces uiteindelijk tot de volledige afwezigheid van de misdaad zou leiden.

Ten tweede beschrijft Durkheim de verzwakking van het kollektieve geweten als het proces waarin de normatieve consensus vermindert en de geldigheid en reikwijdte van de morele aanspraken van de kollektiviteit afnemen, waardoor gedragingen die voorheen werden beschouwd als door de kollektiviteit te bestraffen misdrijven (ketterij, geboortebeperking, overspel, zelfmoord, echtscheiding, abortus provocatus) in toenemende mate tot de sfeer van het individuele geweten worden gerekend. Hoewel de verzwakking van het kollektieve geweten een vermindering van het aantal als misdadig beschouwde gedragswijzen impliceert en er in dit opzicht dus inderdaad sprake is van 'less crime', wijst het op een 'flaw in logic' om, zoals Webb doet, te stellen, dat dan dus per definitie ook de frekwentie van gedragingen, die nog wel als misdrijven gelden, zal afnemen.

Een afnemende reikwijdte van definitie 'crimineel' sluit de mogelijkheid van hoge frekwenties van crimineel gedrag niet noodzakelijkerwijs uit.

Ten derde kan worden gezegd dat Durkheim, ofschoon hij inderdaad misdrijven formeel niet in termen van wetsovertredingen definieert, wel een nauwe relatie legt tussen handelingen, 'which offend strongly defined states of the collective conscience' en de wetten, die deze handelingen met straf bedreigen. Zoals Webb zelf opmerkt weerspiegelt volgens Durkheim het kollektieve geweten zich in de 'repressive law' ofwel het strafrecht.

Het is dan ook de vraag of handelingen (inbraak, diefstal, beroving, mishandeling) die vanwege het strafrecht als misdrijf worden beschouwd, kunnen dienen als geldige indicatoren voor de 'much greater variability', die -zoals Webb stelt in zijn samenvatting van Durkheim's theorie- met betrekking tot het individuele gedrag acceptabel wordt.

Op grond van Durkheim's uitspraken zijn de misdrijven ingevolge het Wetboek van Strafrecht veeleer indikatief voor het

domein van de handelingen, die door de kollektiviteit als onaanvaardbaar worden veroordeeld.

Het is daarom zeer wel mogelijk, dat de onverwacht lage percentages verklaarde variantie voor een belangrijk deel moeten worden toegeschreven aan de onjuist gekozen indicatoren voor de criteriumvariabele. De kans bestaat, dat de indicering van de variabiliteit van het gedrag met gedragingen, die mogelijk wel als strijdig met de gedragscode of als storend voor het systeem, maar in ieder geval door de kollektiviteit niet meer als te bestraffen misdrijven worden beschouwd (geestesziekte, zelfmoord, echtscheiding, geboortebeperving) tot voor het model gunstiger toetsingsresultaten zou hebben geleid.

Deze mogelijkheid is ook Webb niet geheel ontgaan, gezien zijn kommentaar bij de beslissing zowel de vermogensmisdrijven als de agressieve misdrijven te kiezen als de operationele criteriumvariabelen. Hij wijst daarbij namelijk op de mogelijkheid, dat de vermogensmisdrijven als 'the results of rational and motivated behavior' een geldiger indikator vormen van 'the offender's normative orientations, which are in turn a reflection of the underlying social structure' dan de agressieve, tegen de persoon gerichte misdrijven, die als spontane en gepassioneerde handelingen veelal worden begaan 'without reflection or premeditation'.

Het is daarom opvallend, dat Webb geen aandacht besteedt aan de verschillende relaties van de industriële diversiteit met de toch kennelijk met voorbedachte rade gekozen deviantie-indicatoren -dit te meer, omdat deze verschillen, hoewel niet groot, overeenstemmen met de door zijn kommentaar geïmpliceerde verwachtingen.

In dit verband lijken de resultaten van een aantal eerder besproken studies van belang. In deze studies werden namelijk steeds voor moord- en zelfmoordcijfers tegenovergestelde relaties met indicatoren van sociale integratie (Porterfield 1951/52, 1952) of economische diversiteit gevonden (Quinney, 1965; Winslow, 1970; Whitt et al., 1972).

Deze resultaten stemmen overeen met de hypothese van Henry en Short (1954) over de mate van 'external restraint' en de richting van de agressie-uiting, met de uitspraak van Palmer (1973), dat niet alleen sociale desintegratie, maar ook een hoge mate van integratie vanwege de intensiteit van de interactie, strikte rolomschrijving en sterke sociale controle met afwijkend gedrag gepaard kan gaan en met Durkheim's

theoretische opvattingen uit zijn 'Suicide' (1952). Zoals naar aanleiding van de hogere criminaliteit van de door een relatief sterke normatieve integratie gekenmerkte katholieke bevolkingsgroep al werd vermeld (§ 4.4.2), ziet Durkheim de toenemende individualisering, de verzwakking van de morele binding, het verlies aan sociale cohesie als kondities, die in geval van frustratie predisponeren tot zelfmoord. Moord, als een op anderen gerichte reactie, heeft daarentegen veeleer een hechte sociale integratie, een homogeen normen- en waardenstelsel en een geringe nadruk op het individu als zelfstandige persoonlijkheid als predisponerende kondities. Webb's aanvechtbare keuze van indicatoren voor de criteriumvariabele en de voor deze indicatoren ongelijke toetsingsresultaten hebben in combinatie met de aangeduide onderzoeksuitkomsten en theoretische opvattingen konsekwenties voor het conceptuele en het operationele model van dit onderzoek.

5.4 De concepten variabiliteit en invariabiliteit van het gedrag

Deze konsekwenties betreffen behalve de interpretatie van de variabiliteit van het gedrag, die met een relatief zwakke normatieve integratie en geringe controle op het handelen gepaard gaat, vooral de specificering van de invariabiliteit van het gedrag, die met een relatief sterke normatieve integratie en strikte controle op het handelen samengaat.

De variabiliteit van het gedrag wordt hier opgevat in termen van een geringere mate van 'external restraint', een grotere morele vrijheid van handelen en een daarmee gepaard gaande grotere individuele mondigheid en verantwoordelijkheid.

De grotere morele vrijheid van handelen betekent, dat de leden van de gemeenschap bij de oplossing van hun problemen beschikken over een groter aantal legitieme of op zijn minst als tolerabel beschouwde, gedragsalternatieven. Daarbij wordt aangenomen dat in geval van frustratie of 'stress' de grotere mondigheid en verantwoordelijkheid zullen induceren tot een op het individu zelf gerichte reactie.

Deze interpretatie impliceert de opvatting van de invariabiliteit van het gedrag in termen van een relatief hoge mate van 'external restraint', een geringere morele vrijheid van handelen en een daarmee gepaard gaande beperktere individuele mondigheid en verantwoordelijkheid.

De geringere morele vrijheid van handelen betekent een begrenzing van de legitieme gedragsalternatieven waarover de leden van de gemeenschap bij de oplossing van hun problemen

beschikken. De morele taboe's beperken de mogelijkheden tot een rationele en adekwate probleemoplossing, waarmee een grotere kans op irrationele, inadekwate of illegitieme re-akties is gegeven. ⁶⁾ Daarbij valt aan te nemen, dat in geval van frustratie of 'stress' de relatief geringe individuele mondigheid en verantwoordelijkheid zullen induceren tot een op anderen gerichte agressieve reactie.

Op grond van deze overwegingen wordt in het conceptuele model van dit onderzoek aangenomen, dat de verzwakking van de normatieve integratie leidt tot een geringere mate van 'external restraint', een grotere morele vrijheid van handelen en een grotere individuele mondigheid en verantwoorde-lijkheid en dat dit proces tot uiting komt in enerzijds hogere frekwenties van legitieme, zelfgerichte gedragsvormen en anderzijds lagere frekwenties van illegitieme, agressieve, op anderen gerichte gedragswijzen.

6 FORMULERING VAN HET THEORETISCH MODEL - SAMENVATTING EN PROPOSITIES

6.1 Samenvatting

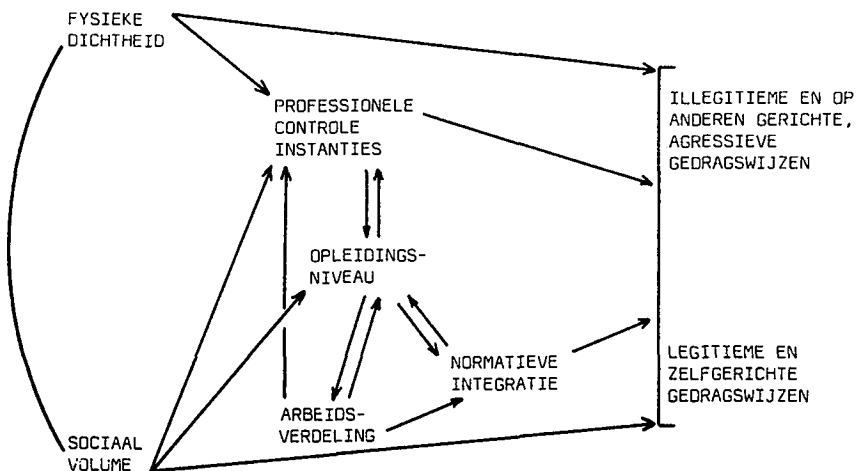
Het hiervoor beschreven model dient ter verklaring van de gekonstateerde verschillen in spreiding van een aantal vormen van afwijkend gedrag.

Uitgangspunt is de opvatting, dat ongeacht de veelheid en verscheidenheid aan oorzaken van afwijkende gedragingen, die op individueel niveau werkzaam zijn, de keuze van het type afwijkend gedrag mede wordt gekonditioneerd door eigenschappen van het sociale beheersingssysteem van de gemeenschap.

Rekening houdend met het onderscheid tussen de gedragsregulerende en de gedragsbewakende aspecten van de sociale beheersing werd dit uitgangspunt nader gekonkretiseerd in de stelling, dat de differentiële spreiding van verschillende typen afwijkend gedrag kan worden beschouwd als een effect van:

- verschillen in gedragsregulerende eigenschappen van de sociale beheersing die van invloed zijn op de mate van individuele vrijheid in de keuze van gedragsalternatieven en daarmee op de mate van variabiliteit van het gedrag;
- verschillen in gedragsbewakende eigenschappen van de sociale beheersing die van invloed zijn op het bekend worden, de 'labelling' en daarmee op de registratie van afwijkend gedrag.

Schema 1

In schema 1 wordt het op basis van deze stelling uitgewerkte model in tekening gebracht.

In het model worden uitspraken gedaan zowel over de effecten van een aantal, zich als kenmerken van gemeenschappen manifesterende, verschijnselen op de te verklaren verschillen in spreiding en typen van afwijkend gedrag, alsook over de onderlinge samenhangen van deze verklarende verschijnselen. Wat betreft de verklaring van de verschillen in spreiding van de onderscheiden typen afwijkend gedrag worden in het model directe effecten verwacht van de normatieve integratie en de professionele controle instanties, alsook in onderlinge interactie van het sociale volume en de fysieke dichtheid. Voor de arbeidsverdeling wordt op grond van zowel Durkheim's theorie als de toetsingsresultaten van het model van Webb (§ 5.3.3), uitdrukkelijk en indirect, via de normatieve integratie en de professionele controle instanties verlopend, effect op het afwijkend gedrag verondersteld.

In het model wordt geen uitspraak gedaan over een directe relatie tussen het opleidingsniveau en het afwijkend gedrag hoewel Durkheim's uitspraken enerzijds de mogelijkheid van een directe relatie niet bij voorbaat uitsluiten, bevatten ze anderzijds geen aanwijzingen voor een van de normatieve integratie onafhankelijk mechanisme waardoor deze eigenschap van de gemeenschap de spreiding van het afwijkend gedrag rechtstreeks zou kunnen beïnvloeden.

In tegenstelling tot Durkheim's uitspraken dienaangaande, wordt aangenomen dat het sociale volume en de fysieke dichtheid geen effect van betekenis zullen hebben op de arbeidsverdeling (§ 5.3.2).

Zoals schema 1 laat zien, ontbreken bovendien verbindingen tussen de professionele controle instanties en de normatieve integratie, tussen de normatieve integratie en het sociale volume of de fysieke dichtheid en tussen de fysieke dichtheid en het opleidingsniveau. Om het model niet nodeloos te compliceren, worden over directe relaties tussen deze verklarende verschijnselen geen uitspraken gedaan.

Gezien de doelstelling van het model -de verklaring van de verschillen in spreiding van een aantal vormen van afwijkend gedrag- wordt een eenzijdige causaliteit van de relaties verondersteld.

In schema 1 wordt echter in drie gevallen een wederkerige samenhang aangegeven. Dit geldt voor de samenhang van het opleidingsniveau met achtereenvolgens de normatieve integratie,

de arbeidsverdeling en de professionele controle instanties. Voor het opleidingsniveau en de normatieve integratie berust de veronderstelling van een wederkerige relatie op uitspraken van Durkheim, waarin hij de toenemende persoonlijke ontwikkeling en ontplooiing van de leden van de gemeenschap en de verzwakking van het kollektieve geweten als elkaar in onderlinge wisselwerking versterkende processen beschouwt (§ 5.1.3)

Voor de relaties van zowel de arbeidsverdeling als de professionele controle instanties met het opleidingsniveau geldt de redenering, dat specialisering en professionalisering van taken en funkties gepaard zal gaan met een behoefte aan een relatief hooggeschoolde beroepsbevolking.

Hoewel het de samenhangen tussen deze verschijnselen aanneemelijk maakt, impliceert dit mechanisme echter geen voorspelling over de richting van de causaliteit van deze relaties. Op grond van dit mechanisme kunnen de verwachte samenhangen namelijk het gevolg zijn van zowel de effecten van de zich ontwikkelende arbeidsverdeling en professionele controle instanties op het opleidingsniveau als van een effect van het opleidingsniveau op de ontwikkeling van de arbeidsverdeling en de professionele controle instanties -dit nog afgezien van de mogelijkheid dat de richting van de causaliteit niet voor alle gemeenschappen dezelfde is.

Om deze reden wordt in het model geen uitspraak gedaan over de causaliteit van de relaties, doch wordt volstaan met de voorspelling van een wisselwerking.

Tenslotte kan nog worden opgemerkt dat de reikwijdte van de uitspraken over de relaties wordt bepaald door de konditie, dat het model geldt voor geïndustrialiseerde samenlevingen met een sterk ontwikkelde arbeidsverdeling (§ 5.3.2). Rekening houdend met de inhoud van de normen op grond waarvan gedragingen voor registratie in aanmerking komen en die in dit model als een konstante wordt beschouwd (§ 4.3), moet de konditie waaronder het model geldigheid bezit nader worden gepreciseerd: de reikwijdte van de uitspraken in dit model beperkt zich tot westerse, geïndustrialiseerde samenlevingen met een van oorsprong judeo-christelijke, humanitaire cultuur en een ver-ontwikkelde arbeidsverdeling.

6.2 De proposities

Het conceptuele model kan in 14 proposities worden samengevat. De proposities 1 tot en met 9 hebben betrekking op de

onderlinge samenhangen van de verklarende verschijnselen, de proposities 10 tot en met 14 betreffen de effecten van deze verklarende verschijnselen op de spreiding van verschillende typen van afwijkend gedrag.

Propositie 1:

Het sociale volume en de fysieke dichtheid hebben geen effect van betekenis op de arbeidsverdeling van gemeenschap.

In een samenleving met een relatief hoog ontwikkeld systeem van arbeidsverdeling zal de verdere ontwikkeling en spreiding van de arbeidsverdeling vooral worden bepaald door aan dit systeem inherente eigenschappen en mechanismen en zullen de effecten van het sociale volume en de fysieke dichtheid relatief gering zijn.

Propositie 2:

Het sociale volume heeft een direkt, door de fysieke dichtheid versterkt, effect op het aantal dan wel de omvang van de in de gemeenschap aanwezige professionele instanties tot opsporing, behandeling of korrektie van storend en illegitiem gedrag.

Naarmate het sociale volume toeneemt zullen, vanwege de afnemende onderlinge controle op het handelen, de behoefte aan gespecialiseerde instrumenten tot beheersing van het gedrag groter en derhalve de professionele controle instanties talrijker dan wel omvangrijker zijn. In geval van ook een grotere fysieke dichtheid zullen, vanwege een relatief geringere intensiteit van de interacties, deze negatieve effecten van het sociale volume op de onderlinge gedragscontrole en dus ook de positieve effecten op de professionele instanties sterker zijn.

Propositie 3:

De fysieke dichtheid heeft een direkt, door het sociale volume gekonditioneerd, effect op het aantal dan wel de omvang van de in de gemeenschap aanwezige professionele instanties tot opsporing, behandeling of korrektie van storend en illegitiem gedrag.

Naarmate het sociale volume groter is, zal een toenevende fysieke dichtheid, vanwege de relatief geringere intensiteit van de interactie en een geringere onderlinge controle op het handelen, gepaard gaan met een

grotere behoefte aan gespecialiseerde instrumenten tot beheersing van het gedrag en zal derhalve het aantal dan wel de omvang van de professionele controle instanties groter zijn. Naarmate het sociale volume geringer is, zal dit effect van de fysieke dichtheid op de professionele controle instanties, vanwege een relatief grotere intensiteit van de interacties en een striktere controle op het handelen, van minder betekenis zijn of mogelijk zelfs in zijn tegendeel verkeren.

Propositie 4:

De arbeidsverdeling heeft een direkt effect op het aantal dan wel de omvang van de in de gemeenschap aanwezige professionele instanties tot opsporing, behandeling of correctie van storend en illegitiem gedrag.

Naarmate door een toenemende differentiëring en specialisering van taken en functies de noodzaak tot regulatie en coördinatie toeneemt, zal ook de behoefte aan gespecialiseerde instrumenten tot regulering en beheersing van het gedrag groter en derhalve de professionele controle instanties talrijker dan wel omvangrijker zijn.

Propositie 5:

Er is een direkte samenhang tussen het aantal of de omvang van de professionele instanties tot opsporing, behandeling en correctie van storend en illegitiem gedrag en het opleidingsniveau van de gemeenschap.

Vanwege de behoefte aan gespecialiseerd en relatief hooggeschoold personeel zal een toenemend aantal dan wel een grotere omvang van de professionele controle instanties gepaard gaan met een hoger opleidingsniveau.

Propositie 6:

Het sociale volume heeft een direkt effect op het opleidingsniveau van de gemeenschap.

Naarmate het sociale volume toeneemt, zullen vanwege de daarmee gepaard gaande ontwikkeling van bestuurlijke, administratieve en verzorgende functies en de concentratie van opleidingsinstituten zowel de behoefte aan als de mogelijkheden tot een hogere scholing groter en derhalve het opleidingsniveau hoger zijn.

Propositie 7:

Er is een direkte samenhang tussen de arbeidsverdeling en het opleidingsniveau van de gemeenschap.

Vanwege de behoefte aan een relatief hooggeschoolde beroepsbevolking zullen een toenemende differentiëring van taken en functies gepaard gaan met een hoger opleidingsniveau.

Propositie 8:

De arbeidsverdeling heeft een direkt effect op de normatieve integratie van de gemeenschap.

Naarmate de differentiëring en specialisering van taken en functies toenemen zal, vanwege de daaruit voortvloeiende sociale en kulturele heterogeniteit, de normatieve integratie verzwakken.

Propositie 9:

Er is een direkte samenhang tussen het opleidingsniveau en de normatieve integratie van de gemeenschap.

Vanwege de wisselwerking tussen de behoefte aan en de vrijheid tot het verwerven van kennis, de individuele mondigheid enerzijds en het gezag en de bruikbaarheid van traditionele waarden en zekerheden anderzijds zal een stijgend opleidingsniveau gepaard gaan met een toenemende verzwakking van de normatieve integratie.

Propositie 10:

Het sociale volume heeft een, door de fysieke dichtheid versterkt, effect op de variabiliteit van het gedrag in de gemeenschap.

Naarmate het sociale volume toeneemt, zal de mogelijkheid tot controle op het gedrag geringer en daarmee de vrijheid van handelen groter zijn en zullen derhalve legitieme, zelfgerichte alsook niet-agressieve, maar wel illegitieme gedragswijzen vaker, doch agressieve, op anderen gerichte gedragsreacties minder vaak voorkomen.

In geval van ook een grotere fysieke dichtheid, zullen vanwege de afnemende intensiteit van de interactie de belangstelling voor alsook de mogelijkheid tot controle op het gedrag van anderen geringer zijn en

zullen derhalve de effecten van het sociale volume op de onderscheiden gedragsreacties sterker zijn.

Propositie 11:

De fysieke dichtheid heeft een direkt, door het sociale volume gekonditioneerd effect op de variabiliteit van het gedrag in de gemeenschap.

Naarmate, in geval van een gering sociaal volume, de fysieke dichtheid toeneemt, zal de intensiteit van de interactie sterker en daarmee de belangstelling voor alsook de mogelijkheid tot controle op het gedrag van anderen groter en dus de vrijheid van handelen beperkter en de kans op ontdekking groter zijn en zullen derhalve agressieve, op anderen gerichte gedragsreacties vaker, doch legitieme, zelf-gerichte, alsook niet-agressieve, maar wel illegitieme gedragswijzen minder vaak voorkomen. Naarmate het sociale volume groter is, zullen vanwege een afnemende intensiteit van de interactie, een geringere belangstelling voor alsook mogelijkheid tot controle op het gedrag van anderen, deze effecten van de fysieke dichtheid op de onderscheiden gedragsreacties geringer zijn of mogelijk zelfs in hun tegendeel verkeren.

Propositie 12:

De professionele instanties tot opsporing, behandeling en korrektie van storend en illegitiem gedrag hebben een direkt effect op de geregistreeerde frekwenties van storend en van illegitiem gedrag in de gemeenschap.

Naarmate het aantal of de omvang van de professionele controle instanties toeneemt, zal meer storend of illegitiem gedrag worden opgespoord en behandeld en zullen derhalve de bekend geworden en geregistreeerde frekwenties van elk van de onderscheiden gedragsreacties hoger zijn.

Propositie 13:

De normatieve integratie heeft een direkt effect op de variabiliteit van het gedrag in de gemeenschap.

Naarmate de normatieve integratie verzwakt, zal de morele vrijheid van handelen toenemen en zullen derhalve legitieme, zelf-gerichte gedragswijzen vaker en illegitieme, op anderen gerichte agressieve gedragsreacties minder vaak voorkomen.

Propositie 14:

Het effect van de normatieve integratie op de variabiliteit van het gedrag in de gemeenschap wordt beïnvloed door de mate van normatieve integratie van de samenleving.

In een samenleving met een relatief hoge mate van arbeidsverdeling, een relatief zwakke normatieve integratie en een ver-ontwikkeld transport- en kommunikatiesysteem, zijn de lokale gemeenschappen onderhevig aan een voor de samenleving als geheel geldende tendens tot een toenemende variabiliteit van het gedrag, welke de relatie tussen de normatieve integratie en legitieme en zelf-gerichte gedragswijzen zal versterken, doch de relatie tussen de normatieve integratie en illegitieme, op anderen gerichte, agressieve gedragsreacties zal verzwakken.

7 OPERATIONALISERING VAN HET MODEL - INDIKATOREN EN HYPOTHESEN

Voor de operationalisering en toetsing van het model werd geput uit de gegevens, die eerder voor het 'gemeentekenmerkenonderzoek' waren verzameld.

Dit leverde voor de keuze van de indicatoren geen bijzondere problemen op. Het betekende echter wel, dat de geponeerde relaties niet als een in de tijd verlopend proces werden onderzocht: voor zowel de afhankelijke als de onafhankelijke variabelen zijn de gegevens over één en ook dezelfde tijdsperiode verzameld. Evenals in het onderzoek van Webb hebben de samenhangen van het operationele model dus betrekking op verschillen in de ruimtelijke spreiding van de verschijnselen, waarbij de korrespondentie met zich in de tijd voordoende verschillen wordt verondersteld.

In het nu volgende zullen eerst de variabelen worden besproken, die als correlaten van de concepten werden gekozen en vervolgens zullen de proposities van het conceptuele model worden vertaald in de hypothesen van het operationele model.

7.1 De keuze van de indicatoren

De keuze van de factoren vluchtgedrag en agressief gedrag als de indicatoren voor de criteriumconcepten van het model behoeft weinig betoog. (Evenzo zal duidelijk zijn, dat de faktor vatbaarheid met geen van de concepten van het model korrespondeert). Alleen al de verscheidenheid aan hoogladende variabelen bestempelt de faktor vluchtgedrag tot indikator voor een relatief hoge mate van variabiliteit van het gedrag, waarbij de negatieve ladingen van de variabelen index agressieve misdrijven en sterfte verkeersongevallen (Porterfield, 1960) het niet-agressieve karakter van deze gedragsdimensie aangeven (§ 2.4 tabel 5). Van de overige hoogladende variabelen zijn echtscheidingen, (laag) huwelijksgeboortecijfer en niet-uitgebrachte stemmen op te vatten als voorbeelden van legitieme gedragswijzen, die in het verleden de kollektiviteit plachten te schokken en kunnen schizofrenie, neurosen, alsook psychosen en zelfmoord als voorbeelden van zelf-gerichte gedragsreacties worden beschouwd. Met de hoge ladingen van met name de variabelen vermogensmisdrijven, seksuele misdrijven, agressieve misdrijven en ongeldig en blanco uitgebrachte stemmen vormt de faktor agressief gedrag een voor de hand liggende indikator voor de illegitieme, agressieve op anderen gerichte gedragsreactie.

Daarbij zijn de agressieve misdrijven en de ongeldig en blanko uitgebrachte stemmen als meer specifieke indicatoren voor het agressieve aspekt en de vermogensmisdrijven als een meer specifieke indikator voor het illegitieme, doch niet-agressieve aspekt van de gedragskomponent te beschouwen. Dit onderscheid is van belang in verband met de proposities 10 en 11, waarin wat betreft het sociale volume en de fysieke dichtheid voor de legitieme, de zelf-gerichte en de illegitieme, niet-agressieve gedragswijzen gelijke effecten, doch voor de op anderen gerichte agressieve gedragswijzen verschillende effecten worden verondersteld. Om deze uitspraken te kunnen toetsen zijn, behalve de factoren vluchtgedrag en agressief gedrag, ook de variabelen echtscheiding en zelfmoord en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven als criteriumvariabelen van het operationele model gekozen.

De normatieve integratie, opgevat als de op morele consensus gebaseerde sociale cohesie van de gemeenschap, is met de beschikbare geregistreeerde gegevens niet op direkte wijze te indiceren.

Dit concept wordt daarom geoperationaliseerd met een aantal wel meetbare gemeenschapskenmerken, die blijkens uitspraken van Durkheim fungeren als kondities voor de geldigheid, homogeniteit en reikwijdte van het kollektieve geweten.

Deze kondities betreffen a) de binding aan de lokale gemeenschap, van belang voor de duurzaamheid en de intensiteit van de sociale relaties en, zoals Durkheim (1965) benadrukt, voor de overdracht en het gezag van 'traditional beliefs and practices', b) de verscheidenheid aan sociale groeperingen, van belang vanwege de homogeniteit of heterogeniteit van gedragscodes, doelstellingen en belangen en c) de binding aan godsdienstige dogma's en gebruiken, hier vooral gezien als bepalend voor de mate van 'moral restraint' op de zelfstandigheid van denken en handelen.

Aangenomen wordt dat een gemeenschap met een overwegend autochtone bevolking, een weinig gedifferentieerde sociale gelaagdheid en een hoge mate van kerkelijkheid ook wordt gekenmerkt door een hoge mate van normatieve integratie.

Als indicatoren voor deze kondities zijn gekozen het percentage autochtone bevolking, de diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen (Bijlage V, tabel V-4) en het percentage onkerkelijke bevolking (respektievelijk de onafhankelijke variabelen 27, 32, en 61 in Bijlage II).

Met de sociale beroepsgroepen, zoals onderscheiden door het

C.B.S. ¹⁾ wordt in feite meer een differentiatie naar sociaal prestige dan naar beroepen weergegeven. In dit opzicht biedt deze verdeling naar sociale beroepsgroepen een indicatie voor de sociale gelaagdheid in de gemeente. Bij de berekening van de hier gebruikte diversiteitscoëfficiënt wordt uitgegaan van de waarschijnlijkheid, dat leden van een populatie bij onderlinge vergelijking ('pairing') dezelfde dan wel verschillende eigenschappen vertonen ten aanzien van de variabele, waarvoor men de diversiteit van de populatie wil meten (Lieberson, 1969). De coëfficiënt geeft de proportie weer van met elkaar vergeleken leden van de populatie ('pairs') met dezelfde eigenschappen - in dit geval dus de proportie van de mannelijke hoofden van huishoudens die tot dezelfde sociale beroepsgroepen behoren - en wordt berekend volgens $\sum x_i^2$, waarbij x_i = de proportie van de tot een bepaalde sociale beroepsgroep behorende mannelijke hoofden van huishoudens ten opzichte van het aantal mannelijke hoofden van huishoudens in de gemeente.

De eenzijdigheid naar sociale beroepsgroepen is groter naarmate de diversiteitscoëfficiënt hoger is. De hoogst mogelijke waarde is 1.00 (het totale aantal mannelijke hoofden van huishoudens in de gemeente behoort tot een en dezelfde beroepsgroep), terwijl de laagst mogelijke waarde wordt bepaald door het aantal groepen of categorieën waarover de coëfficiënt wordt berekend.

Aangezien er tien sociale beroepsgroepen worden onderscheiden is bij maximale heterogeniteit deze laagste waarde $10(1.00/10)^2 = .10$.

Na omscoring van het % onkerkelijken zijn deze drie variabelen door middel van optelling van hun klassescores samengevoegd tot de index normatieve integratie (maximale spreidingsbreedte 3-27, feitelijke spreidingsbreedte 5-26), waarbij een hoge score staat voor een relatief hoge mate van normatieve integratie.

Voor de operationalisering van de professionele instanties tot opsporing, behandeling en correctie van storend of illegitiem gedrag is gebruik gemaakt van de gegevens betreffende de zogenaamde 'cijfersproducerende' instanties, weergegeven in tabel 4 (§ 2.3), waarmee overigens de bestaande verscheidenheid aan kontrolerende en behandelende instanties onvolledig en eenzijdig wordt gemeten - behalve de politiesterkte betreffen alle gegevens de aanwezigheid of omvang van medische voor-

zieningen. De keuze van deze variabelen impliceert dus de, vanwege het gebrek aan bruikbare, aanvullende gegevens (Drop, 1971), niet-verifieerbare veronderstelling, dat aantal of omvang van deze voorzieningen indicatief zijn voor aantal of omvang van de in het model bedoelde professionele instanties.

Door optelling van hun klassenscores zijn de variabelen politiesterkte, beschikbare ziekenhuisbeddagen, huisartsendichtheid, wijkverpleegsters, vroedvrouwen en afstand van de gemeente tot de dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting (respectievelijk de variabelen 'cijfersproducerende' instanties 1, 2, 3, 5, 6 en 7 in bijlage II) samengevoegd tot de index cijfersproducerende instanties (maximale spreidingsbreedte 5-46, feitelijke spreidingsbreedte 12-37).

Vanwege de veronderstelde relatie met de arbeidsverdeling wordt het opleidingsniveau van de gemeenschap geoperationaaliseerd als het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, waarvoor het percentage beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs, als indikator is gebruikt. (Onafhankelijke variabele 62 in Bijlage II).

Evenals in Webb's onderzoek wordt de arbeidsverdeling opgevat als de eenzijdigheid dan wel verscheidenheid van de economische structuur -door Webb geoperationaaliseerd met de spreiding van de beroepsbevolking over de bedrijfstakken (§ 5.2). Op grond van de overweging, dat de economische structuur niet alleen wordt bepaald door de verscheidenheid aan bedrijfstakken, maar ook door de differentiatie van de bedrijfsklassen binnen de bedrijfstakken (Steigenga, 1955), wordt de mate van arbeidsverdeling geoperationaaliseerd met zowel de diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken ²⁾ als het percentage beroepsbevolking werkzaam in de vijf belangrijkste bedrijfsklassen ³⁾ (Bijlage V, tabel V-3, onafhankelijke variabelen 16 en 17 in Bijlage II).

Beide variabelen werden zo berekend, dat een hoge score indicatief was voor een relatief eenzijdige economische structuur.

Omdat in de desbetreffende proposities sprake is van een toenemende arbeidsverdeling zijn beide variabelen omgescoord en vervolgens door optelling van hun klassenscores gekombineerd tot de index economische diversiteit (maximale spreidingsbreedte 2-18, feitelijke spreidingsbreedte 3-18), waarbij een hogere score dus staat voor een hogere mate van economische verscheidenheid.

Het sociale volume en de fysieke dichtheid tenslotte zijn geïndiceerd met respectievelijk het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid (onafhankelijke variabelen 1 en 2 in Bijlage II).

Wat betreft de geldigheid, uitgedrukt in de proportie systematische foutenvariantie ten opzichte van de totale variantie ontbreekt voor de onafhankelijke variabelen, waarvoor de gegevens overwegend afkomstig zijn van het C.B.S., de noodzakelijke informatie om steekhoudende uitspraken te kunnen doen over een eventuele systematische vertekening van de gepresenteerde frekwenties.

Ditzelfde geldt ook voor de betrouwbaarheid van deze variabelen, opgevat als de proportie toevallige variantie (ruis), veroorzaakt door eigenschappen van het meetinstrument. Hoewel er ongetwijfeld voor alle gegevens sprake zal zijn van vergissingen en inkonsistenties, is het onmogelijk te schatten in welke mate dit het geval is. Evenmin kan worden bepaald of en in welke mate de variabelen aangaande hun betrouwbaarheid van elkaar verschillen. Vanwege de werkwijze en de outillage van het C.B.S. is misschien de kans op meetfouten voor de gegevens die van deze instelling afkomstig zijn, geringer dan voor de gegevens die van partikuliere instanties werden verkregen.

Aan de betrouwbaarheid en geldigheid van de gedragsvariabelen werd eerder, in paragraaf 2.3 al aandacht besteed. Hierbij werden de variabelen echtscheidingen, vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven gerekend tot de geldigheidskategorie waarvoor inderdaad sprake is van een relatief grotere kans op systematische fouten (tabel 3). In dit verband is het van belang op te merken dat voor de echtscheidingen deze kwalifikatie betrekking had op de betekenis van deze variabele als indikator voor de proportie min of meer ernstig ontwrichte huwelijken in de gemeente. Aangezien de variabele echtscheidingen in dit model echter niet als indikator voor huwelijksinstabiliteit, maar als een vorm van legitiem, zelfgericht gedrag is opgenomen, doet dit geldigheidsprobleem zich hier niet voor. De twijfel aan de geldigheid van de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven heeft voor een belangrijk deel te maken met de systematische beïnvloeding van de geregistreerde frekwenties door ondermeer de activiteiten van de politie. Op dit aspekt van het geldigheidsprobleem wordt in het model door middel van de voorspelde effecten van de index cijfersproducerende instanties gecontroleerd.

Tabel 8: Variabelen van het operationele model - Gemiddelden en spreidingen voor de totale onderzoekspopulatie er per urbanisatiegraadcategorie

Concepten	Variabelen	Totale onderzoekspopulatie (N= 176)			Plattelandsgemeenten (N= 44)			Verspreide plattelandsgemeenten (N= 62)			Stedelijke gemeenten (N= 44)		
		Aantal klassen	Gemiddelde	Spreiding	Gemiddelde	Spreiding	Gemiddelde	Spreiding	Gemiddelde	Spreiding	Gemiddelde	Spreiding	
Legitiem en zelf-gericht gedrag	Faktor vluchtgedrag	--	499.96	100.30	415.20	69.55	502.85	109.86	550.64	55.25			
Legitiem gedrag	Echtscheidingen	10	4.25	2.60	2.11	1.67	4.24	2.62	5.60	2.13			
Zelfgericht gedrag	Zelfmoord	10	4.29	2.59	4.57	2.90	3.94	2.72	4.43	2.24			
Illegitiem en op anderen gericht agressief gedrag	Faktor agressief gedrag	--	500.00	100.31	439.32	92.54	499.87	93.60	538.26	52.73			
Illegitiem gedrag	Vermogensdrijven	9	4.39	2.04	2.95	1.67	4.00	1.62	5.63	1.91			
Op anderen gericht agressief gedrag	Agressieve misdrijven	8	4.06	1.89	3.50	1.71	4.18	2.01	4.31	1.85			
Normatieve integratie	Index normatieve integratie	9	4.97	2.39	6.70	1.79	4.94	2.59	3.90	1.66			
Professionele instanties tot controle en correctie gedrag	Index cijfersproductende instanties	9	5.78	2.23	3.91	1.66	5.97	2.26	6.80	1.73			
Opleidingsniveau	% Beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs	9	4.53	1.85	3.73	1.33	4.45	2.30	5.10	1.46			
Arbeidsverdeling	Index economische diversiteit	8	5.42	1.33	4.27	1.50	5.32	1.51	6.23	1.45			
Sociaal volume	Aantal inwoners	8	2.87	2.04	1.59	0.76	2.19	1.30	4.27	2.26			
Fysieke dichtheid	Bevolkingsdichtheid	9	3.89	2.70	2.23	1.71	3.22	2.21	5.53	2.74			

Bij de eigen verwerking van de verzamelde gegevens werden alle, door drie codeurs op ponsstrips overgebrachte coderingen gecontroleerd. Bepaalde ponsfouten werden met behulp van de computer gecontroleerd. De verhoudingscijfers werden door de computer berekend.

De variabelen van het operationele model zijn samengevat in tabel 8.

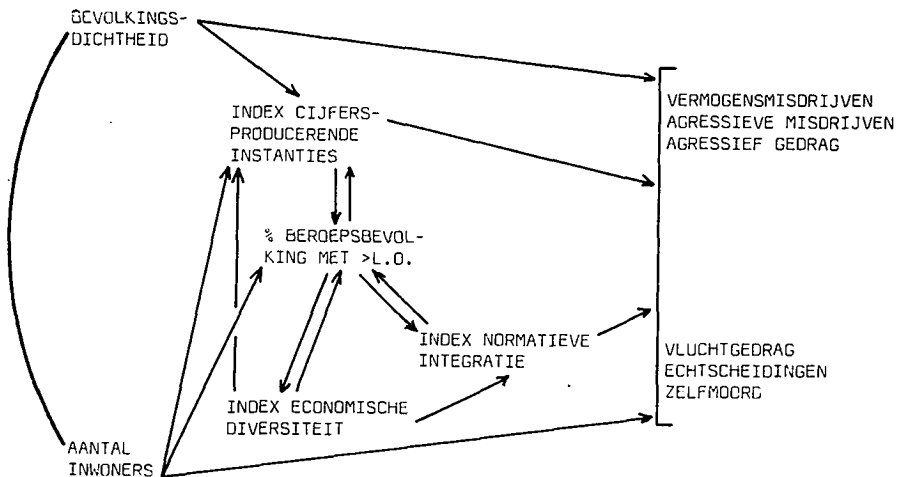
Met uitzondering van de redelijk normale verdelingen van de faktor vluchtgedrag en agressief gedrag, zijn de frequentieverdelingen van de variabelen getransformeerd tot indelingen in gelijke intervallsklassen, waarbij de extreme waarden in open klassen zijn samengenomen.

De gemiddelden en spreidingen zijn op de scores van deze klasse-indelingen berekend.

7.2 De hypothesen

De relaties tussen de variabelen, die als correlaten van de concepten van het model werden gekozen, kunnen als volgt in schema worden gebracht:

Schema 2:

Met deze operationalisering van het model kunnen nu de proposities worden vertaald in de volgende hypothesen.

Hypothese 1:

Het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid correleren niet of nauwelijks met de index economische diversiteit.

Hypothese 2:

- a. Het aantal inwoners correleert positief met de index cijfersproducerende instanties.
- b. De positieve correlatie van het aantal inwoners met de index cijfersproducerende instanties is in geval van een relatief grote bevolkingsdichtheid -in casu de urbanisatiegraadcategorie stedelijke gemeenten- sterker dan bij een relatief geringe bevolkingsdichtheid -in casu de urbanisatiegraadcategorie plattelandsgemeenten.

Hypothese 3:

- a. In geval van een relatief groot aantal inwoners -in casu de urbanisatiegraadcategorie stedelijke gemeenten- correleert de bevolkingsdichtheid positief met de index cijfersproducerende instanties.
- b. In geval van een relatief gering aantal inwoners -in casu de urbanisatiegraadcategorie plattelandsgemeenten- is de correlatie van de bevolkingsdichtheid met de index cijfersproducerende instanties van weinig betekenis meer dan wel tegengesteld van richting.

Hypothese 4:

De index economische diversiteit correleert positief met de index cijfersproducerende instanties.

Hypothese 5:

De index cijfersproducerende instanties correleert positief met het percentage beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs.

Hypothese 6:

Het aantal inwoners correleert positief met het percentage beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs.

Hypothese 7:

De index economische diversiteit correleert positief met het percentage beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs.

Hypothese 8:

De index economische diversiteit correleert negatief met de index normatieve integratie.

Hypothese 9:

Het percentage beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs correleert negatief met de index normatieve integratie.

Hypothese 10:

- a. Het aantal inwoners heeft een positief effect op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen, zelfmoord en vermogensmisdrijven en een negatief effect op de variabelen agressieve misdrijven. Het effect op de faktor agressief gedrag is niet te voorspellen.
- b. De effecten van het aantal inwoners op de gedragsvariabelen zijn in geval van een relatief grote bevolkingsdichtheid -in casu de urbanisatiegraadcategorie stedelijke gemeenten- sterker dan bij een relatief geringe bevolkingsdichtheid -in casu de urbanisatiegraadcategorie plattelandsgemeenten.

Hypothese 11:

- a. In geval van een relatief gering aantal inwoners -in casu de urbanisatiegraadcategorie plattelandsgemeenten- heeft de bevolkingsdichtheid een negatief effect op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen, zelfmoord en vermogensmisdrijven en een positief effect op de variabelen agressieve misdrijven. Het effect op de faktor agressief gedrag is niet te voorspellen.
- b. In geval van een relatief groot aantal inwoners -in casu de urbanisatiegraadcategorie stedelijke gemeenten- zijn de effecten van de bevolkingsdichtheid op de gedragsvariabelen van weinig betekenis meer dan wel tegengesteld van richting.

Hypothese 12:

De index cijfersproducerende instanties heeft een positief effect op elk van de onderscheiden gedragsvariabelen.

Hypothesen 13:

De index normatieve integratie heeft een negatief effect op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen

en zelfmoord en een positief effect op de faktor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven.

Hypothese 14:

Het negatieve effect van de index normatieve integratie op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen en zelfmoord is sterker dan het positieve effect op de faktor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven.

Voor zover het de theorie van Durkheim aangaat, zijn de hypothesen 8 en 13 als de centrale veronderstellingen van het model te beschouwen.

7.3 De toetsingsprocedure

De hypothesen zijn getoetst op de totale onderzoekspopulatie van 176 gemeenten. De resultaten worden dus ook voor de totale onderzoekspopulatie berekend en weergegeven.

Dat daarnaast toch ook de analyseresultaten voor de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten worden gegeven, berust op twee gronden:

- de toetsing van de hypothesen 2^b , 3^b , 10^b , en 11^b , waarin voor de beide urbanisatiegraadcategorieën verschillende effecten van de variabelen aantal inwoners en bevolkingsdichtheid op achtereenvolgens de index cijfersproducerende instanties en de gedragsvariabelen worden verondersteld.
- de toetsing van Webb's veronderstelling dat de geponeerde relaties worden gekonditioneerd door de, met de gemeentegrootte samenhangende, variantie van de variabelen.

Zoals uit tabel 8 kan worden afgeleid vertegenwoordigen de beide urbanisatiegraadcategorieën wat betreft het inwonertal een beperking naar beide extremen van de frequentieverdeling: de plattelandsgemeenten kenmerken zich door een gemiddeld relatief klein aantal inwoners, terwijl de categorie stedelijke gemeenten vooral de grotere gemeenten omvat. Met de per urbanisatiegraadcategorie afzonderlijk berekende correlaties kan worden nagegaan of de samenhangen tussen de variabelen al dan niet door de gemeentegrootte worden gekonditioneerd.

Deze redenen zijn niet van toepassing op de verstedelijkte plattelandsgemeenten. Bovendien kenmerkt deze urbanisatiegraadcategorie zich door een bijzondere samenstelling: de welvarende forensengemeenten (subcategorie B 3) en de industriegemeenten (subcategorieën B 1 en B 2). De heterogeen samengestelde categorie verstedelijkte plattelandsgemeenten is daarom niet afzonderlijk bij de analyse betrokken.

De toetsing is in twee gedeelten uitgevoerd.

Voor de analyse van de onderlinge samenhangen van de onafhankelijke, verklarende variabelen van het model (hypothesen 1 tot en met 9), is gebruik gemaakt van de multivariate techniek van de partiële correlatie.

Voor deze samenhangen zijn partiële correlaties van de vierde orde berekend: de coëfficiënten geven de correlaties tussen telkens twee variabelen met uitschakeling van de invloed van de vier overige onafhankelijke variabelen.

De resultaten worden besproken in hoofdstuk 8 -de volledige matrices van de nulde orde en van de vierde orde correlaties zijn weergegeven in bijlage VIII.

De effecten van de onafhankelijke variabelen van het model op de gedragsvariabelen (hypothesen 10 tot en met 14) zijn onderzocht met behulp van een, op de nulde orde correlaties (bijlage IX) uitgevoerde, multiple regressieanalyse.

Met deze analyse zijn per gedragsvariabele de afzonderlijke, niet meer tot hun onderlinge samenhangen te herleiden, effecten van de onafhankelijke variabelen vastgesteld. Bovendien is voor elk van de gedragsvariabelen, middels de berekening van multiple correlatiecoëfficiënten en de daarvan afgeleide percentages verklaarde variantie ook het gezamenlijke effect van de verklarende variabelen bepaald.

De uitkomsten van deze analyse worden besproken in hoofdstuk 9.

8 TOETSING VAN HET MODEL 1: DE RELATIES TUSSEN DE ONAFHANKELIJKE VARIABLEN VAN HET MODEL

In dit hoofdstuk worden de toetsingsresultaten voor de hypothesen 1 tot en met 9 vermeld. Daarbij wordt volstaan met een korte weergave van de analyse-uitkomsten. De betekenis en konsekwenties van de toetsingsresultaten voor het conceptuele model zullen, tesamen met die voor de afhankelijke variabelen, worden besproken in hoofdstuk 10.

De resultaten worden gepresenteerd in een viertal tabellen, waarin zowel de totale, nulde orde als de partiële, vierde orde correlaties zijn weergegeven. Ter wille van de overzichtelijkheid zullen per tabel steeds de bijbehorende hypothesen worden uitgeschreven.

8.1 Resultaten hypothese 1

Hypothese 1: Het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid correleren niet of nauwelijks met de index economische diversiteit.

De toetsingsresultaten voor deze hypothese staan hieronder vermeld in tabel 9.

Tabel 9: Nulde orde en vierde orde correlaties van het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid met de index economische diversiteit voor de totale onderzoekspopulatie en de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten.

Hypothese 1	Index economische diversiteit					
	Totaal aantal gemeenten (N= 176)		Plattelandsgemeenten (N= 44)		Stedelijke gemeenten (N= 70)	
	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel
Aantal inwoners	.26	.09	-.05	.01	-.04	-.10
Bevolkingsdichtheid	.24	-.07	.28	.11	.02	.03

In zowel de totale onderzoekspopulatie als de beide urbanisatiegraadcategorieën blijken het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid slechts zwak te correleren met de index economische diversiteit.

Voor het totale aantal gemeenten zijn de nulde orde correlaties (respectievelijk .26 en .24) na partialisering van weinig betekenis meer (respectievelijk .09 en -.07). Ditzelfde is binnen de categorie plattelandsgemeenten ook het geval voor de correlatie van de bevolkingsdichtheid met de index economische diversiteit: de correlatiecoëfficiënt daalt na partialisering van .28 tot .11. In deze urbanisatiegraad-categorie draagt het inwonertal voor noch na partialisering iets bij tot de verklaring van de verschillen in economische diversiteit. In de categorie stedelijke gemeenten geldt dit laatste voor zowel het inwonertal als de bevolkingsdichtheid.

Deze uitkomsten stemmen overeen met de verwachting: bij het gegeven niveau van economische ontwikkeling van de samenleving hebben het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid geen, van de overige bij het model betrokken variabelen onafhankelijk effect van betekenis op de mate van economische diversiteit van de gemeenten.

Met deze konstatering kan tot de bevestiging van hypothese 1 worden gekonkludeerd.

8.2 Resultaten hypothesen 2, 3, 4 en 5

De uitkomsten voor de hypothesen 2 tot en met 5 betreffende de correlaten van de index cijfersproducerende instanties worden tesamen weergegeven in tabel 10.

Wat de relaties van de index cijfersproducerende instanties met de variabelen inwonertal en bevolkingsdichtheid betreft werden aan het model de navolgende verwachtingen ontleend:

- Hypothese 2:
- a. Het aantal inwoners correleert positief met de index cijfersproducerende instanties.
 - b. De positieve correlatie van het aantal inwoners met de index cijfersproducerende instanties is in geval van een relatief grote bevolkingsdichtheid -in casu in de categorie stedelijke gemeenten- sterker dan bij een relatief geringe bevolkingsdichtheid -in casu in de categorie plattelandsgemeenten.

- Hypothese 3: a. In geval van een relatief groot aantal inwoners -in casu de categorie stedelijke gemeenten- correleert de bevolkingsdichtheid positief met de index cijfersproducerende instanties.
- b. In geval van een relatief gering aantal inwoners -in casu de categorie plattelandsgemeenten- is de correlatie van de bevolkingsdichtheid met de index cijfersproducerende instanties van weinig betekenis meer dan wel tegengesteld van richting.

Tabel 10. Nulde orde en vierde orde correlaties van het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid, de index economische diversiteit en het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs met de index cijfersproducerende instanties voor de totale onderzoekspopulatie en de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten.

Hypothesen 2, 3, 4 en 5	Index cijfersproducerende instanties					
	Totaal aantal gemeenten (N= 176)		Plattelandsgemeenten (N= 44)		Stedelijke gemeenten (N= 70)	
	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel
Aantal inwoners	.38	.07	.10	.09	.27	.10
Bevolkingsdichtheid	.45	.24	.20	.21	.28	.13
Index economische diversiteit	.34	.14	.19	.26	-.03	-.07
% Beroepsbevolking met >1.o.	.45	.23	.19	.28	.27	.19

Bij konstanthouding van de overige variabelen blijkt het inwonertal van de gemeenten op zich weinig invloed te hebben op de aanwezigheid of omvang van de professionele hulpverlenende of gedragskorrigerende instanties. Hoewel positief -dus in de verwachte richting- is de correlatie van het aantal inwoners met de index cijfersproducerende instanties na partialisering nogal laag: de correlatiecoëfficiënt daalt van .38 naar .07. Binnen de categorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten zijn de partiële

correlaties niet veel hoger en tegen de verwachting in bovendien gelijk: respectievelijk .09 en .10.

Hypothese 2 wordt dus in haar geheel door de onderzoeksresultaten weersproken.

Anders dan het inwonertal heeft de bevolkingsdichtheid wel een onafhankelijk effect op de index cijfersproducerende instanties, althans voor het totale aantal gemeenten. Hoewel niet bijzonder hoog, geeft de partiële correlatie voor de totale onderzoekspopulatie (.24) een tendens aan tot een concentratie van professionele hulpverlenende instanties in dichter bevolkte gemeenten.

Uit de partiële correlaties binnen de beide urbanisatiegraad-categorieën blijkt echter weinig van een konditionerende werking van het aantal inwoners op het effect van de bevolkingsdichtheid. Weliswaar is in de categorie plattelandsgemeenten de positieve partiële correlatie tussen de bevolkingsdichtheid en de index cijfersproducerende instanties (.21) inderdaad niet al te hoog, de partiële correlatie in de categorie stedelijke gemeenten is echter na partialisering beduidend lager (.13).

Beide uitkomsten in aanmerking genomen moet hypothese 3 als verworpen worden beschouwd.

De hypothesen over de relaties van de index cijfersproducerende instanties met achtereenvolgens de index economische diversiteit en het percentage beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs luiden:

Hypothese 4: De index economische diversiteit correleert positief met de index cijfersproducerende instanties.

Hypothese 5: De index cijfersproducerende instanties correleert positief met het percentage beroepsbevolking met >1.o.

Na partialisering heeft, berekend over de totale onderzoekspopulatie, de index economische diversiteit slechts een gering positief effect op de index cijfersproducerende instanties ($r = .14$). Binnen de categorie plattelandsgemeenten is dit effect wat sterker ($r = .26$), bij de stedelijke gemeenten ontbreekt de samenhang evenwel: zowel voor als na partialisering is de correlatie negatief en te laag om van enige betekenis te zijn (respectievelijk $-.03$ en $-.07$).

Het percentage beroepsbevolking met >1.o. tenslotte, correleert overeenkomstig de verwachting positief met de index

cijfersproducerende instanties.

Hoewel de samenhang niet bijzonder sterk is -voor de totale onderzoekspopulatie, de plattelandsgemeenten en de stedelijke gemeenten zijn de partiële correlaties achtereenvolgens .23, .28 en .19- is er toch sprake van een tendens tot concentratie van professionele gedragsbewakende instanties in gemeenten met een hoger geschoolde beroepsbevolking.

Gelet op de uitkomsten voor de totale onderzoekspopulatie worden strikt genomen de hypothesen 4 en 5 weliswaar bevestigd, maar gezien de lage partiële correlaties moet toch tot een slechts geringe onafhankelijke bijdrage van de index economische diversiteit en van het percentage beroepsbevolking met >1.o. tot de verklaring van de verschillen in aanwezigheid en omvang van de professionele hulpverlenende instanties worden gekonkludeerd.

8.3 Resultaten hypothesen 6 en 7

Hypothese 6: Het aantal inwoners correleert positief met het percentage beroepsbevolking met >1.o.

Hypothese 7: De index economische diversiteit correleert positief met het percentage beroepsbevolking met >1.o.

De analyse-uitkomsten voor deze hypothesen worden gegeven in tabel 11.

Tabel 11: Nulde orde en vierde orde correlaties van het aantal inwoners, de index economische diversiteit en de bevolkingsdichtheid met het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs voor de totale onderzoekspopulatie en de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten.

Hypothesen 6 en 7	% Beroepsbevolking met >1.o.					
	Totaal aantal gemeenten (N= 176)		Plattelands- gemeenten (N= 44)		Stedelijke gemeenten (N= 70)	
	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel
Aantal inwoners	.36	.18	.09	.06	.32	.17
Index economische diversiteit	.30	-.13	-.23	-.28	.26	.02
bevolkingsdichtheid	.36	-.02	-.15	-.15	.31	.13

Wat betreft het aantal inwoners is er voor de totale onderzoekspopulatie na partialisering sprake van een bescheiden onafhankelijk positief effect op het percentage beroepsbevolking met meer dan uitsluitend lager onderwijs ($r = .18$). Deze tendens is, gezien de partiële correlatie van $.17$, ook aanwezig in de categorie stedelijke gemeenten.

Bij de plattelandsgemeenten echter ontbreekt deze samenhang vrijwel geheel ($r = .06$) -deze categorie gemeenten wordt in haar geheel gekenmerkt door een relatief laag opleidingsniveau van de beroepsbevolking (tabel 8), waarbij de grootte van de gemeente klaarblijkelijk weinig verschil maakt.

Ten aanzien van de bevolkingsdichtheid, waarvoor in het model geen relatie met het percentage beroepsbevolking wordt verondersteld, kan worden vastgesteld dat daarvan niet of nauwelijks invloed uitgaat op het scholingsniveau van de beroepsbevolking: voor het totale aantal gemeenten bedraagt de partiële correlatie $-.02$, voor de plattelands- en de stedelijke gemeenten zijn de partiële correlaties niet bijzonder veel hoger, respectievelijk $-.15$ en $.13$.

De index economische diversiteit tenslotte blijkt in de totale onderzoekspopulatie zwak negatief samen te hangen met het percentage beroepsbevolking dat voortgezet onderwijs heeft gevolgd: de positieve nulde orde correlatie van $.30$ verandert na partialisering in een negatieve partiële correlatie van $-.13$. Tegen de verwachting in is er, na uitschakeling van de effecten van de overige variabelen, dus sprake van een tendens tot lagere percentages beroepsbevolking met een vervolgopleiding in geval van een grotere economische diversiteit. Dit geldt met name in de categorie plattelandsgemeenten -de reeds negatieve nulde orde correlatie stijgt na partialisering van $-.23$ tot $-.28$.

Hieruit zou kunnen blijken dat niet zozeer de diversiteit van de economische activiteiten, maar misschien veelmeer de verbetering van de produktiviteit en van de kwaliteit, in dit geval dus in de agrarische bedrijfstak, gepaard gaan met een hoger opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Bij de stedelijke gemeenten is de aanvankelijk positieve correlatie ($.26$) na partialisering van geen betekenis meer ($.02$).

Samenvattend kan gekonkludeerd worden, dat hypothese 6 steun vindt in de onderzoeksresultaten, zij het dan dat de correlatie minder sterk is dan eigenlijk werd verwacht, maar dat hypothese 7 door de analyse-uitkomsten wordt weersproken.

8.4 Resultaten hypothesen 8 en 9

In tabel 12 worden de resultaten vermeld voor:

Hypothese 8: De index economische diversiteit correleert negatief met de index normatieve integratie.

Hypothese 9: Het percentage beroepsbevolking met >1.o. correleert negatief met de index normatieve integratie.

Tabel 12: Nulde orde en vierde orde correlaties van de index economische diversiteit, het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs, de index cijfersproducerende instanties, het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid met de index normatieve integratie voor de totale onderzoekspopulatie en de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten.

Hypothesen 8 en 9	Index normatieve integratie					
	Totaal aantal gemeenten (N= 176)		Plattelands- gemeenten (N= 44)		Stedelijke gemeenten (N= 70)	
	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel	r totaal	r partieel
Index economische diversiteit	-.59	-.52	-.58	-.58	-.56	-.50
% Beroepsbevolking met >1.o.	-.42	-.47	.04	-.16	-.51	-.43
Index cijfersprodu- cerende instanties	-.42	-.04	-.00	.18	-.08	.01
Aantal inwoners	-.33	.05	.01	.00	-.10	-.01
Bevolkingsdichtheid	-.39	-.17	-.21	-.10	-.11	.03

Deze analyse-uitkomsten zijn in overeenstemming met de verwachtingen. De index economische diversiteit heeft ook na partialisering een duidelijk negatief effect op de index normatieve integratie: voor de totale onderzoekspopulatie bedraagt de partiële correlatie -.52. In de categorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten zijn de partiële correlaties van gelijke sterkte -respectievelijk -.58 en -.50.

Het percentage beroepsbevolking met voortgezet onderwijs blijkt eveneens negatief samen te hangen met de index normatieve integratie. Deze samenhang is voor de totale onderzoekspopulatie en de categorie stedelijke gemeenten vrijwel even

sterk (de partiële correlaties zijn respectievelijk $-.47$ en $-.43$); binnen de categorie plattelandsgemeenten is de correlatie aanzienlijk lager, doch wel negatief ($r = -.16$).

De onderzoeksresultaten bevestigen dus zowel hypothese 8 als hypothese 9: een grotere economische diversiteit alsook een hoger percentage beroepsbevolking met voortgezet onderwijs gaan gepaard met lagere scores op de index normatieve integratie.

Voor het totale aantal gemeenten en voor de beide urbanisatiegraadcategorieën werd de multiple correlatie van de index economische diversiteit en het percentage beroepsbevolking met >1.0 met de index normatieve integratie berekend.

Daaruit kan worden gekonkludeerd, dat voor het totale aantal gemeenten de index economische diversiteit en het percentage beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs tesamen ruim de helft (namelijk 54.3%) van de variantie van de index normatieve integratie verklaren ($R = .74$). Voor de plattelandsgemeenten ($R = .58$) en voor de stedelijke gemeenten ($R = .67$) zijn deze percentages verklaarde variantie lager, respectievelijk 34.1% en 45.3% .

In het model werden geen uitspraken gedaan over de relatie van de ander onafhankelijke variabelen met de index normatieve integratie. Uit de, uiteraard, wel berekende correlaties blijkt, dat zich nauwelijks samenhangen van enig belang voordoen.

Bij het totale aantal gemeenten vertoont, na partialisering van de correlaties, alleen de bevolkingsdichtheid een zwakke, negatieve samenhang met de index normatieve integratie ($r = -.17$, tabel 12) -er is dus sprake van een lichte tendens tot lagere scores op de index normatieve integratie in geval van een grotere bevolkingsdichtheid.

Voor de overige variabelen zijn de partiële correlaties te laag om van enige betekenis te zijn. Als de variabelen bevolkingsdichtheid en aantal inwoners en de index cijfersproducerende instanties bij de berekening van de multiple correlatie worden betrokken bewerkstelligt dit dan ook de stijging van slechts 0.9% verklaarde variantie van de index normatieve integratie.

Binnen de categorie plattelandsgemeenten brengt de toevoeging van deze variabelen een stijging van 2.5% verklaarde variantie te weeg. Deze stijging is toe te schrijven aan de zwakke, positieve correlatie van de index normatieve integratie met de index cijfersproducerende instanties ($r = .18$).

Zoals tabel 12 te zien geeft, correleert binnen de categorie

stedelijke gemeenten geen van de drie variabelen met de index normatieve integratie -hun toevoeging tot de berekening van de multiple correlatie heeft dan ook geen enkel effect- het percentage verklaarde variantie blijft 45.3%.

9 TOETSING VAN HET MODEL II: DE RELATIES TUSSEN DE ONAFHANKELIJKE EN DE AFHANKELIJKE VARIABLEN

Dit hoofdstuk bevat de uitkomsten van de multiple regressie-analyse voor de hypothesen 10 tot en met 14. Ook hier wordt volstaan met de korte weergave van de analyse-uitkomsten per hypothese, waarbij deze uitkomsten telkens in een afzonderlijke tabel zullen worden gepresenteerd. Ter wille van de overzichtelijkheid worden daaraan voorafgaand in een tweetal tabellen de nulde orde correlaties, de β -coëfficiënten en de multiple correlaties van de zes onafhankelijke variabelen met elk van de afhankelijke variabelen gezamenlijk weergegeven.

Tabel 13 a bevat de uitkomsten voor de afhankelijke variabelen vluchtgedrag, echtscheidingen en zelfmoord,

Tabel 13b vermeldt de resultaten voor de afhankelijke variabelen agressief gedrag, vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven, voor zowel de totale onderzoeks-populatie als de beide urbanisatiegraadcategorieën.

Zoals aangekondigd zullen de konsekwenties van de toetsingsresultaten voor het conceptuele model worden besproken in hoofdstuk 10.

Tabel 13a: Nuide orde correlaties, β -coëfficiënten en multiple correlaties van het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid, de index cijfersproducerende instanties, de index normatieve integratie, de index economische diversiteit en het % beroepsbevolking met >1.0, met de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheiding en zelfmoord voor de totale onderzoekspopulatie (N= 176) en de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten (N= 44) en stedelijke gemeenten (N= 70) *)

Hypothesen 10t/m 14	Vluchtgedrag						Echtscheidingen						Zelfmoord					
	Totaal		A		C		Totaal		A		C		Totaal		A		C	
	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β
Aantal inwoners	.55	.21	.07	.04	.61	.48	.60	.29	.37	.38	.61	.47	-.00	-.02	-.15	-.19	-.07	-.16
Bevolkingsdichtheid	.55	.13	.11	.04	.47	.15	.56	.15	.20	.17	.50	.20	-.02	-.15	-.38	-.43	.00	-.00
Index cijfersproducerende instanties	.49	.06	.09	.03	.18	-.04	.46	.03	.00	-.05	.14	-.09	.00	-.11	-.04	.04	.02	-.01
Index normatieve integratie	-.76	-.47	-.59	-.62	-.51	-.26	-.71	-.43	-.47	-.52	-.37	-.07	-.36	-.59	-.32	-.46	-.66	-.68
Index economische diversiteit	.50	.06	.26	-.05	.38	.21	.46	.04	.19	-.14	.32	.24	.11	-.17	.02	-.07	.35	-.06
% Beroepsbevolking met >1.0.	.62	.16	.28	.29	.52	.14	.59	.14	.06	.05	.48	.20	.20	.01	.29	.23	.34	.06
Multiple correlatie R	.84		.67		.80		.82		.63		.76		.46		.63		.68	
% verklaarde variatie	71.4		44.7		64.6		68.1		39.8		57.1		21.4		40.1		46.4	

*) De in de tabel gebezigde term Totaal staat voor de omschrijving Totaal aantal gemeenten; de letters A en C vormen de C.B.S. code voor respectievelijk de hoofdurbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten.

Tabel 13b: Nuide orde correlaties, β -coëfficiënten en multiple correlaties van het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid, de index cijfersproducerende instanties, de index normatieve integratie, de index economische diversiteit en het % beroepsbevolking met >1.0. met de factor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven voor de totale onderzoekspopulatie (N= 176) en de urbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten (N= 44) en stedelijke gemeenten (N= 70)*

Hypothesen 10 t/m 14	Agressief gedrag						Vermogensmisdrijven						Agressieve misdrijven					
	Totaal			A			C			Totaal			A			Totaal		
	r	β	r	r	β	r	r	β	r	r	β	r	r	β	r	r	β	r
Aantal inwoners	.38	.28	-.05	-.03	.41	.33	.54	.35	.04	.04	.48	.39	-.09	-.11	-.20	-.13	-.22	-.25
Bevolkingsdichtheid	.34	.19	.45	.40	.30	.09	.49	.18	.54	.45	.32	.04	.03	.15	.53	.53	-.07	.07
Index cijfersproducerende instanties	.33	.29	.23	.16	.35	.27	.47	.27	.38	.22	.38	.26	.06	.24	-.09	.16	.15	.26
Index normatieve integratie	.05	.33	.21	.43	.31	.42	-.25	.10	.01	.32	.11	.25	.25	.30	.03	.23	.39	.32
Index economische diversiteit	.12	.14	.18	.23	-.19	.06	.30	.16	.37	.38	-.07	.08	.03	.23	.18	.13	-.23	-.02
% Beroepsbevolking met >1.0.	.06	-.15	-.31	-.25	.02	.01	.25	-.05	-.13	-.04	.17	.08	-.35	-.36	-.42	-.27	-.28	-.12
Multiple correlatie R	.55		.65		.61		.64		.69		.58		.49		.68		.50	
% verklaarde variatie	30.0		42.5		37.6		41.4		48.2		33.5		24.1		47.0		25.1	

*) De in de tabel gebezigde term Totaal staat voor de omschrijving Totaal aantal gemeenten; de letters A en C vormen de C.B.S. code voor respectievelijk de hoofdurbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten.

9.1 Resultaten hypothese 10

Wat betreft de effecten van het aantal inwoners op de onderscheiden gedragsvariabelen gelden de volgende verwachtingen:

- Hypothese 10: a. Het aantal inwoners heeft een positief effect op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen, zelfmoord en vermogensmisdrijven en een negatief effect op de variabele agressieve misdrijven. Het effect op de faktor agressief gedrag is niet te voorspellen.
- b. De effecten voor het aantal inwoners op de gedragsvariabelen zijn in geval van een relatief grote bevolkingsdichtheid -in casu de urbanisatiegraadcategorie stedelijke gemeenten- sterker dan bij een relatief geringe bevolkingsdichtheid -in casu de urbanisatiegraadcategorie plattelandsgemeenten.

De toetsingsresultaten voor deze hypothese, weergegeven in de tabellen 13a en 13b, worden samengevat in tabel 14.

Tabel 14: Mulde orde correlaties en β -coëfficiënten van het aantal inwoners met de gedragsvariabelen voor de totale onderzoekspopulatie (Totaal), de plattelandsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C). (Overgenomen uit de tabellen 13a en 13b)

Populatie	Gedragsvariabelen											
	Vluchtgedrag		Echtscheidingen		Zelfmoord		Agressief gedrag		Vermogensmisdrijven		Agressieve misdrijven	
	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β
Totaal	.55	.21	.60	.29	-.00	-.02	.38	.26	.54	.35	-.09	-.11
A	.07	.04	.37	.38	-.15	-.19	-.05	-.03	.04	.04	-.20	-.13
C	.61	.48	.61	.47	-.07	-.16	.41	.33	.46	.39	-.22	-.25

In de totale onderzoekspopulatie correleert het aantal inwoners inderdaad positief met het vluchtgedrag ($r = .55$), de echtscheidingen ($r = .60$) en de vermogensmisdrijven ($r = .54$). Deze samenhangen zijn slechts gedeeltelijk te herleiden tot de interrelaties met andere variabelen van het model. Ook nadat in de multiple regressie-analyse de invloed van deze in-

terrelaties is uitgeschakeld blijft er sprake van een positief effect van het inwonertal op het vluchtgedrag ($\beta = .21$), de echtscheidingen ($\beta = .29$) en de vermogensmisdrijven ($\beta = .35$). De gemeentegrootte heeft geen effect op het zelfmoordcijfer ($\beta = -.02$).

Voor de agressieve misdrijven is het negatieve effect van het aantal inwoners weliswaar gering, maar wel in de voorspelde richting ($\beta = -.11$).

De faktor agressief gedrag tenslotte, blijkt door het aantal inwoners positief te worden beïnvloed ($\beta = .28$), wat gezien het feit dat niet alleen de variabele agressieve misdrijven, maar ook de variabele vermogensmisdrijven positief op deze faktor laadt, niet zo verwonderlijk is.

Hoewel de verschillen niet steeds even groot zijn, is het effect van het aantal inwoners op de gedragsvariabelen in de categorie stedelijke gemeenten duidelijk sterker dan in de categorie plattelandsgemeenten -dit opnieuw met uitzondering van de variabele zelfmoord.

Bij de plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten zijn de β -coëfficiënten van het aantal inwoners met het vluchtgedrag respectievelijk .04 en .48, met de echtscheidingen .38 en .47, de vermogensmisdrijven .04 en .39 en met de agressieve misdrijven -.13 en -.25. Voor de faktor agressief gedrag doet zich eenzelfde verschil voor -de β -coëfficiënten zijn respectievelijk -.03 en .33.

Wat betreft het zelfmoordcijfer geldt een zwakke tendens in tegengestelde richting -in de categorieën plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten zijn de β -coëfficiënten van het inwonertal achtereenvolgens -.19 en -.16.

Indien de afwijkende uitkomst voor het zelfmoordcijfer buiten beschouwing wordt gelaten, kan samenvattend worden geconkludeerd dat hypothesen 10a en 10b door de analyseresultaten worden bevestigd.

De scores voor vluchtgedrag en de frekwenties van echtscheidingen en (opgeloste) vermogensmisdrijven zijn hoger naarmate het aantal inwoners groter is, terwijl er voor de agressieve misdrijven zowel in de plattelandsgemeenten als in de stedelijke gemeenten sprake is van een tendens tot lagere frekwenties in geval van een groter aantal inwoners.

Zoals verwacht in hypothese 10b worden deze effecten gekonditioneerd door de bevolkingsdichtheid: de invloed van het aantal inwoners op de frekwenties van de verschillende gedragswijzen is sterker in geval van een grotere bevolkingsdichtheid.

9.2 Resultaten hypothese 11

Over de effecten van de bevolkingsdichtheid op de gedragsvariabelen werden de volgende veronderstellingen geformuleerd:

- Hypothese 11: a. In geval van een relatief gering aantal inwoners -in casu de urbanisatiegraadcategorie plattelandsgemeenten- heeft de bevolkingsdichtheid een negatief effect op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen, zelfmoord en vermogensmisdrijven en een positief effect op de variabele agressieve misdrijven. Het effect op de faktor agressief gedrag is niet te voorspellen.
- b. In geval van een relatief groot aantal inwoners -in casu de urbanisatiegraadcategorie stedelijke gemeenten- zijn de effecten van de bevolkingsdichtheid op de gedragsvariabelen van weinig betekenis meer dan wel te gengesteld van richting.

De analyseresultaten voor deze hypothese worden samengevat in tabel 15.

Tabel 15: Nulde orde correlaties en β -coëfficiënten van de bevolkingsdichtheid met de gedragsvariabelen voor de totale onderzoekspopulatie (Totaal), de plattelandsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C). (Overgenomen uit de tabellen 13a en 13b)

Populatie	Gedragsvariabelen											
	Vluchtgedrag		Echtscheidingen		Zelfmoord		Agressief gedrag		Vermogensmisdrijven		Agressieve misdrijven	
	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β
Totaal	.55	.13	.56	.15	-.02	-.15	.34	.19	.49	.18	.03	.19
A	.11	.04	.20	.17	-.38	-.43	.45	.40	.54	.45	.53	.53
C	.47	.15	.50	.20	.00	-.00	.30	.09	.32	.04	-.07	.07

De uitkomsten van de analyse zijn tegenstrijdig.

Binnen de categorie plattelandsgemeenten gaat inderdaad een sterkere concentratie van de bevolking gepaard met enerzijds lagere zelfmoordcijfers ($\beta = -.43$) en anderzijds hogere frequenties van agressieve misdrijven ($\beta = .53$). Echter, in

tegenstelling tot de verwachting, varieert in deze urbanisatiegraadcategorie het vluchtgedrag niet of nauwelijks met de bevolkingsdichtheid ($\beta = .04$) en is er voor de echtscheidingen en de vermogensmisdrijven in geval van een grotere bevolkingsdichtheid sprake van een tendens tot hogere in plaats van lagere frekwenties (de β -coëfficiënten zijn respectievelijk .17 en .45).

Hypothese 11a wordt dus slechts gedeeltelijk bevestigd.

Wat betreft hypothese 11b worden de verwachtingen voor de variabelen zelfmoord, vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven door de analyseresultaten ondersteund: bij de stedelijke gemeenten heeft de bevolkingsdichtheid op deze gedragsvariabelen geen effect van betekenis (de β -coëfficiënten zijn achtereenvolgens -.00, .04 en .07).

Aangezien bij de plattelandsgemeenten negatieve effecten werden verwacht zouden de bij de stedelijke gemeenten gevonden positieve effecten van de bevolkingsdichtheid op de variabelen vluchtgedrag ($\beta = .15$) en echtscheidingen ($\beta = .20$) dus als een bevestiging van hypothese 11b kunnen worden opgevat. Het feit echter dat anders dan verwacht bij de plattelandsgemeenten voor deze gedragsvariabelen van negatieve samenhangen met de bevolkingsdichtheid geen sprake bleek te zijn, doet twijfel rijzen aan de betekenis van deze uitkomsten. Deze twijfel geldt trouwens ook ten aanzien van de resultaten voor de vermogensmisdrijven.

Het is niet uitgesloten dat zowel in de plattelandsgemeenten als in de stedelijke gemeenten de gevonden effecten van de bevolkingsdichtheid op de gedragsvariabelen berusten op een ander mechanisme dan in het conceptuele model werd verondersteld.

In dit verband lijkt het raadzaam deze resultaten, ook in geval van een letterlijke overeenstemming met de hypothese 11a en 11b, met enige reserve te bezien.

9.3 Resultaten hypothese 12

De veronderstelling over het effect van de index cijfersproducerende instanties luidt:

Hypothese 12: De index cijfersproducerende instanties heeft een positief effect op elk van de onderscheiden gedragsvariabelen.

In tabel 16 worden de analyse-uitkomsten voor deze hypothese weergegeven.

Tabel 16: Nulde orde correlaties en β -coëfficiënten van de index cijfersproducerende instanties met de gedragsvariabelen voor de totale onderzoekspopulatie (Totaal), de platte-landsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C). (Overgenomen uit de tabellen 13a en 13b)

Populatie	Gedragsvariabelen											
	Vlucht-gedrag		Echt-scheidingen		Zelfmoord		Agressief gedrag		Vermogens-misdrijven		Agressieve misdrijven	
	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β
Totaal	.49	.06	.46	.03	.00	-.11	.33	.29	.47	.27	.06	.24
A	.09	.03	.00	-.05	-.04	.04	.23	.16	.38	.22	-.09	-.16
C	.18	-.04	.14	-.09	.02	-.01	.35	.27	.38	.26	.15	.26

Zoals de tabel laat zien stemmen de toetsingsresultaten voor de variabelen vluchtgedrag, echtscheidingen en zelfmoord niet overeen met de verwachtingen.

De in de totale onderzoekspopulatie tamelijk hoge positieve correlaties van de index cijfersproducerende instanties met het vluchtgedrag ($r = .49$) en de echtscheidingen ($r = .46$) blijken te moeten worden toegeschreven aan interrelaties met andere onafhankelijke variabelen uit het model.

Blijkens de resultaten van de multiple regressieanalyse is het effect van de index cijfersproducerende instanties op deze gedragsvariabelen na uitschakeling van de invloed van de overige onafhankelijke variabelen van geen betekenis meer, de β -coëfficiënten zijn respectievelijk .06 en .03. Wat betreft de zelfmoord hebben noch de nulde orde correlatie noch de regressiecoëfficiënt veel te betekenen: $r = .00$, $\beta = -.11$. De hier besproken correlaties zijn in de beide urbanisatiegraadcategorieën niet veel hoger.

De index cijfersproducerende instanties blijkt inderdaad wel een positief effect te hebben op de faktor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven. Hoewel niet bijzonder hoog geven de β -coëfficiënten in de totale onderzoekspopulatie, respectievelijk .29, .27 en .24, een tendens te zien tot hogere frekwenties van agressief gedrag, vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven in geval

van een grotere concentratie van cijfersproducerende instanties in de gemeente. Met uitzondering van de, overigens zwakke, negatieve samenhang met de agressieve misdrijven in de categorie plattelandsgemeenten ($\beta = -.16$) geldt deze tendens ook binnen de beide urbanisatiegraadcategorieën. Samenvattend kan dus worden gekonkludeerd dat de toetsingsresultaten hypothese 12 noch volledig ontkennen noch volledig bevestigen.

De hypothese wordt ontkend voor zover het de variabelen vluchtgedrag, echtscheidingen en zelfmoord betreft; aangaande de variabelen agressief gedrag, vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven wordt de hypothese evenwel bevestigd.

9.4 Resultaten hypothesen 13 en 14

Tenslotte werden over de effecten van de index normatieve integratie op de gedragsvariabelen de volgende hypothesen opgesteld:

Hypothese 13: De index normatieve integratie heeft een negatief effect op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen en zelfmoord en een positief effect op de faktor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven.

Hypothese 14: Het negatieve effect van de index normatieve integratie op de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen en zelfmoord is sterker dan het positieve effect op de faktor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven.

In tabel 17 worden de toetsingsresultaten voor deze hypothesen weergegeven.

Uit deze tabel valt af te lezen, dat in de totale onderzoekspopulatie de index normatieve integratie een duidelijk, van de overige variabelen onafhankelijk, negatief effect heeft op het vluchtgedrag, de echtscheidingen en de zelfmoord, de β -coëfficiënten zijn achtereenvolgens $-.47$, $-.43$ en $-.59$. Overeenkomstig de verwachtingen zijn dus de scores op de faktor vluchtgedrag en de geregistreerde frekwenties van de echtscheidingen en de zelfmoord hoger naarmate de gemeenten lager scores op de index normatieve integratie.

Deze konstatering geldt ook voor de beide urbanisatiegraadcategorieën afzonderlijk, zij het dan dat in de categorie stede-

lijke gemeenten het effect van de index normatieve integratie op de echtscheidingen zeer zwak is ($\beta = -.07$).

Tabel 17: Nulde orde correlaties en β -coëfficiënten van de index normatieve integratie met de gedragsvariabelen voor de totale onderzoekspopulatie (Totaal), de plattelandsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C). (Overgenomen uit de tabellen 13a en 13b)

Populatie	Gedragsvariabelen											
	Vlucht- gedrag		Echt- scheidingen		Zelfmoord		Agressief gedrag		Vermogens- misdrijven		Agressieve misdrijven	
	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β	r	β
Totaal	-.76	-.47	-.71	-.43	-.38	-.59	.05	.33	-.25	.10	.25	.30
A	-.59	-.62	-.47	-.52	-.32	-.46	.21	.43	.01	.32	.03	.23
C	-.51	-.26	-.37	-.07	-.66	-.68	.31	.42	.11	.25	.39	.32

Wat betreft het agressief gedrag en de agressieve misdrijven is er in de totale onderzoekspopulatie, eveneens volgens de verwachtingen, sprake van een tendens tot hogere frequenties naarmate de gemeentelijke score op de index normatieve integratie hoger is (de β -coëfficiënten zijn respectievelijk .33 en .30).

Ofschoon evenzeer positief is het effect op de vermogensmisdrijven van weinig betekenis ($\beta = .10$).

In de beide urbanisatiegraadcategorieën afzonderlijk geldt het positieve effect van de index normatieve integratie voor elk van de drie gedragsvariabelen -sommige β -coëfficiënten zijn zelfs wat hoger dan in de totale onderzoekspopulatie. Ondanks het verschil in gemiddelde score op de index normatieve integratie -relatief hoog voor de plattelandsgemeenten en relatief laag voor de stedelijke gemeenten (tabel 8)- geven de voor de beide urbanisatiegraadcategorieën afzonderlijk berekende samenhangen van deze index met de gedragsvariabelen geen systematisch verschil in sterkte te zien. De door Webb veronderstelde konditionering van de relaties door een beperkte spreidingsbreedte van de variabelen blijkt zich hier dus niet voor te doen.

Op grond van deze toetsingsresultaten kan tot de bevestiging van hypothese 13 worden gekonkludeerd: hoewel in twee gevallen de correlaties van weinig betekenis zijn, geeft de index

normatieve integratie (in het totaal 18 correlaties) steeds een effect in de verwachte richting te zien.

Ter toetsing van hypothese 14 is, per onderzoekspopulatie (totaal aantal gemeenten, plattelandsgemeenten, stedelijke gemeenten), elk van de β -coëfficiënten voor de variabelen vluchtgedrag, echtscheidingen en zelfmoord vergeleken met elk van de β -coëfficiënten voor de variabelen agressief gedrag, vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven. Dit levert in totaal 27 vergelijkingsmogelijkheden op.

In de totale onderzoekspopulatie geven de 9 vergelijkingen allen een verschil in de verwachte richting te zien: de negatieve β -coëfficiënten van de index normatieve integratie met de faktor vluchtgedrag, de echtscheidingen en de zelfmoord (respectievelijk $-.47$, $-.43$ en $-.59$) zijn elk hoger dan de positieve β -coëfficiënten met de faktor agressief gedrag, de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven (achtereenvolgens $.33$, $.10$ en $.30$).

In de beide urbanisatiegraadcategorieën blijkt voor 6 van de 18 vergelijkingen het verschil in sterkte zich niet voor te doen dan wel tegengesteld aan de verwachtingen te zijn. In totaal stemmen dus voor 21 van de 27 vergelijkingen de resultaten met de verwachtingen overeen.

Daarnaast kan nog worden opgemerkt dat 6 van de 9 negatieve β -coëfficiënten van de index normatieve integratie met het vluchtgedrag, de echtscheidingen en de zelfmoord hoger zijn dan $.45$ (gemiddelde $\beta = -.41$), tegen geen van de 9 positieve β -coëfficiënten met het agressief gedrag, de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven (gemiddelde $\beta = .27$).

Gezien deze uitkomsten kan hypothese 14 als bevestigd worden beschouwd.

Ter afsluiting van deze paragraaf worden in tabel 18 de samenhangen van respectievelijk de index economische diversiteit en het percentage beroepsbevolking met elk van de gedragsvariabelen weergegeven. Daarbij worden opnieuw de analyseresultaten voor de index normatieve integratie vermeld -dit om de vergelijking van de uitkomsten te vergemakkelijken.

Zoals gesteld in § 6.1 wordt in het conceptuele model voor de arbeidsverdeling een indirect, via de normatieve integratie en de professionele controle instanties verlopend, effect op het afwijkend gedrag verondersteld, terwijl voor het opleidingsniveau een directe relatie niet bij voorbaat uitgesloten wordt geacht.

De resultaten voor de desbetreffende variabelen zijn niet geheel eensluidend.

Tabel 18: β -coëfficiënten van de index normatieve integratie, de index economische diversiteit en het % beroepsbevolking met >1.o. met de gedragsvariabelen voor de totale onderzoekspopulatie (Totaal), de plattelandsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C). (Overgenomen uit de tabellen 13a en 13b)

Populatie	Indices	Gedragsvariabelen					
		Vluchtgedrag	Echtscheidingen	Zelfmoord	Agres-siefgedrag	Vermogensmis-drijven	Agressie-ve mis-drijven
Totaal	Index normatieve integratie	-.47	-.43	-.59	.33	.10	.30
	Index economische diversiteit	.06	.04	-.17	.14	.16	.23
	% Beroepsbevolking met >1.o.	.16	.14	.01	-.15	-.05	-.36
A	Index normatieve integratie	-.62	-.52	-.46	.43	.32	.23
	Index economische diversiteit	-.05	-.14	-.07	.23	.38	.13
	% Beroepsbevolking met >1.o.	.29	.05	.23	-.25	-.04	-.27
C	Index normatieve integratie	-.26	-.07	-.68	.42	.25	.32
	Index economische diversiteit	.21	.24	-.06	.06	.08	-.02
	% Beroepsbevolking met >1.o.	.14	.20	.06	.01	.08	-.12

Voor het totale aantal gemeenten kan wat de index economische diversiteit betreft worden gekonkludeerd dat alleen ten aanzien van de agressieve misdrijven sprake is van een onafhankelijk en direct effect. Dit (positieve) effect is echter niet bijzonder sterk ($\beta = .23$) en zelfs nog iets zwakker dan het effect van de normatieve integratie op de agressieve misdrijven ($\beta = .30$). Weliswaar is van de vermogensmisdrijven de β -coëfficiënt met de index economische diversiteit iets hoger dan

die met de index normatieve integratie (respectievelijk .16 en .10), maar op zich is deze coëfficiënt evenals de overigen met achtereenvolgens het vluchtgedrag, de echtscheidingen, de zelfmoord en het agressief gedrag te laag om van enige betekenis te kunnen worden geacht (β is respectievelijk .06, .04, -.17 en .14).

Binnen de categorie plattelandsgemeenten blijkt de index economische diversiteit toch een directe relatie te hebben met zowel het agressief gedrag ($\beta = .23$) als de vermogensmis-drijven ($\beta = .38$). Het effect op de vermogensmis-drijven is duidelijk van betekenis en bovendien nog iets sterker dan dat van de index normatieve integratie ($\beta = .32$). Deze uitkomst is dus strijdig met de verwachtingen.

Bij de stedelijke gemeenten is in twee gevallen sprake van een onafhankelijk, zij het nogal zwak effect van de index economische diversiteit, namelijk op het vluchtgedrag ($\beta = .21$) en op de echtscheidingen ($\beta = .24$), waarbij het laatstgenoemde effect duidelijk sterker is dan dat van de index normatieve integratie ($\beta = -.07$).

Alles bijeengenomen kan worden vastgesteld dat van de in totaal 18 mogelijkheden (3 onderzoekpopulaties en 6 gedragsvariabelen) er 12 zijn, waarin overeenkomstig de verwachtingen de index normatieve integratie wel en de index economische diversiteit geen direct effect van betekenis heeft op de betreffende gedragsvariabelen; in slechts 1 geval is het effect van de index economische diversiteit èn relatief sterk èn sterker dan het effect van de index normatieve integratie. Samenvattend kan worden gekonkludeerd dat, de veronderstelling over de indirecte relatie van de index economische diversiteit met het afwijkend gedrag duidelijk steun vindt in de toetsingsresultaten, maar daardoor niet volledig wordt bevestigd.

Het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs blijkt in slechts 6 van de 18 gevallen een min of meer duidelijk direct en van de overige variabelen onafhankelijk effect op de gedragsvariabelen te hebben. In 3 van deze 6 correlaties is dit effect iets sterker dan dat van de index normatieve integratie. Bij het totale aantal gemeenten en bij de plattelandsgemeenten geldt dit de agressieve misdrijven: de β coëfficiënten voor het % beroepsbevolking met > lager onderwijs bedragen respectievelijk -.36 en -.27 en voor de index normatieve integratie .30 en .23.

Bij de stedelijke gemeenten is het effect van het % beroeps-

bevolking met meer dan lager onderwijs op de variabele echtscheidingen ($\beta = .20$) hoewel op zich niet bijzonder sterk, toch sterker dan dat van de index normatieve integratie ($\beta = -.07$).

Binnen de categorie plattelandsgemeenten tenslotte is drie-maal sprake van een direkt effect van het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs, dat, hoewel lager dan dat van de index normatieve integratie toch van enige betekenis kan worden geacht. Dit betreft de effecten op het vluchtgedrag ($\beta = .29$), de zelfmoord ($\beta = .23$) en het agressief gedrag ($\beta = -.25$).

Voor elk van deze 6 gevallen van een direkt, onafhankelijk effect van het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs op de desbetreffende gedragsvariabelen geldt, dat de richting van de relaties in overeenstemming is met de verwachtingen die in het model ten aanzien van de effecten van het opleidingsniveau werden ontwikkeld: positief voor het vluchtgedrag, de echtscheidingen en de zelfmoord en negatief voor het agressief gedrag en de agressieve misdrijven.

10. SAMENVATTING EN KONKLUSIES: ARBEIDSVERDELING, NORMATIEVE INTEGRATIE EN TYPEN VAN AFWIJKEND GEDRAG

10.1 Samenvatting van de onderzoeksuitkomsten

In het voorafgaande werden aangaande de overeenstemming van de hypothesen met de onderzoeksuitkomsten verschillende resultaten vastgesteld:

- volledige overeenstemming, de hypothese wordt door de uitkomsten bevestigd. Hiervan is sprake in geval hetzij geen correlatie indien de afwezigheid van een samenhang werd voorspeld, hetzij een matige tot hoge correlatie in de voorspelde richting.
- volledige tegenspraak, de hypothese wordt door de uitkomsten weersproken. Hiervan is sprake in geval hetzij geen correlatie indien wel een samenhang werd voorspeld, hetzij een al dan niet hoge correlatie in een richting tegengesteld aan de voorspelling.
- gedeeltelijke overeenstemming, de hypothese wordt door de uitkomsten deels bevestigd, deels verworpen. Hiervan is sprake in geval van hetzij een lage correlatie in de voorspelde richting, hetzij matige tot hoge correlaties in de voorspelde richting maar niet voor alle gevallen waarvoor de voorspelling werd gedaan.

De tabellen 19a en 19b bevatten een overzicht van de resultaten voor achtereenvolgens de hypothesen 1 tot en met 9 betreffende de onderlinge relaties van de onafhankelijke variabelen en de hypothesen 10 tot en met 14 over de samenhangen tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen. In deze overzichten wordt de mate van overeenstemming tussen de hypothesen en de onderzoeksuitkomsten aangegeven met: ja = volledige overeenstemming, neen = volledige tegenspraak en wel/niet = gedeeltelijke overeenstemming.

Hoewel de meeste hypothesen gelden voor de totale onderzoekspopulatie, worden in deze tabellen volledigheidshalve ook de resultaten voor de plattelandsgemeenten en de stedelijke gemeenten samengevat.

Blijkens dit overzicht is het operationele model voor zover het de onderlinge relaties van de onafhankelijke variabelen betreft succesvol. Gelet op de uitkomsten voor het totale aantal gemeenten worden vier van de negen hypothesen bevestigd (hypothesen 1, 5, 8 en 9).

Voor twee hypothesen (4 en 5) geldt echter dat de correlatie, hoewel in de voorspelde richting erg zwak is, terwijl drie

hypothese (2, 3 en 7) door de resultaten worden weersproken.

Label 19a: Overzicht van de toetsingsresultaten voor de hypothesen 1 t/m 9 van het operationele model, weergegeven voor het totale aantal gemeenten (Totaal), de plattelandsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C).

Hypothesen	Overeenstemming met onderzoeksresultaten		
	Totaal	A	C
1. Aantal inwoners, bevolkingsdichtheid met index economische diversiteit: geen correlatie	ja	ja	ja
2a. Aantal inwoners met index cijfersproducerende instanties: positieve correlatie	neen		
2b. Positieve correlatie hypothese 2a. bij stedelijke gemeenten sterker dan bij plattelandsgemeenten		neen	neen
3a. Bij stedelijke gemeenten bevolkingsdichtheid met cijfersproducerende instanties: positieve correlatie	n.v.t.		wel/niet
3b. Bij plattelandsgemeenten correlatie hypothese 3a.: niet of negatief		neen	
4. Index economische diversiteit met index cijfersproducerende instanties: positieve correlatie	wel/niet	ja	neen
5. Index cijfersproducerende instanties met % beroepsbevolking met >1.o.: positieve correlatie	ja	ja	wel/niet
6. Aantal inwoners met % beroepsbevolking met >1.o.: positieve correlatie	wel/niet	neen	wel/niet
7. Index economische diversiteit met % beroepsbevolking met >1.o.: positieve correlatie	neen	neen	neen
8. Index economische diversiteit met index normatieve integratie: negatieve correlatie	ja	ja	ja
9. % Beroepsbevolking met >1.o. met index normatieve integratie: negatieve correlatie	ja	wel/niet	ja

Wat betreft de variabelen kan de index normatieve integratie als de succesrijkste worden aangewezen. Deze variabele figureert in twee hypothesen, die beiden door de uitkomsten van

het onderzoek worden bevestigd. De index economische diversiteit en het % beroepsbevolking met > lager onderwijs nemen in dit opzicht de tweede plaats in. Deze variabelen zijn betrokken bij in het totaal vier hypothesen, waarvan er twee volledig en één gedeeltelijk worden bevestigd. De minst succesrijke variabele is de index cijfersproducerende instanties: van de zes hypothesen waarbij deze variabele is betrokken worden er twee slechts gedeeltelijk bevestigd en drie volledig verworpen.

Tabel 19b: Overzicht van de toetsingsresultaten voor de hypothesen 10 t/m 14 van het operationele model, weergegeven voor het totale aantal gemeenten (Totaal), de plattelandsgemeenten (A) en de stedelijke gemeenten (C).

Hypothesen	Overeenstemming met onderzoeksresultaten		
	Totaal	A	C
10a. Aantal inwoners met vluchtgedrag, echtscheidingen, zelfmoord, vermogensmisdrijven: positieve correlatie met agressieve misdrijven: negatieve correlatie	ja*) wel/ niet		
10b. Bij stedelijke gemeenten correlatie hypothese 10a. sterker dan bij plattelandsgemeenten		ja *)	ja *)
11a. Bij plattelandsgemeenten bevolkingsdichtheid met vluchtgedrag, echtscheidingen, zelfmoord, vermogensmisdrijven: negatieve correlatie met agressieve misdrijven: positieve correlatie	n.v.t.	neen *) ja	
11b. Bij stedelijke gemeenten correlatie hypothese 11a: niet of tegengesteld			wel/ niet
12. Index cijfersproducerende instanties met gedragsvariabelen: positieve correlatie	wel/ niet	neen	wel/ niet
13. Index normatieve integratie met vluchtgedrag, echtscheidingen, zelfmoord: negatieve correlatie met agressieve misdrijven, vermogensmisdrijven, agressief gedrag: positieve correlatie	ja ja***)	ja ja	ja**) ja
14. Negatieve correlatie gedragsvariabelen met normatieve integratie sterker dan positieve correlatie	ja	ja	wel/ niet

*) Met uitzondering van de zelfmoord - β is negatief.

**) Uitgezonderd de echtscheidingen - β is negatief, maar zeer laag.

***) Behalve de vermogensmisdrijven - β wel positief, maar laag

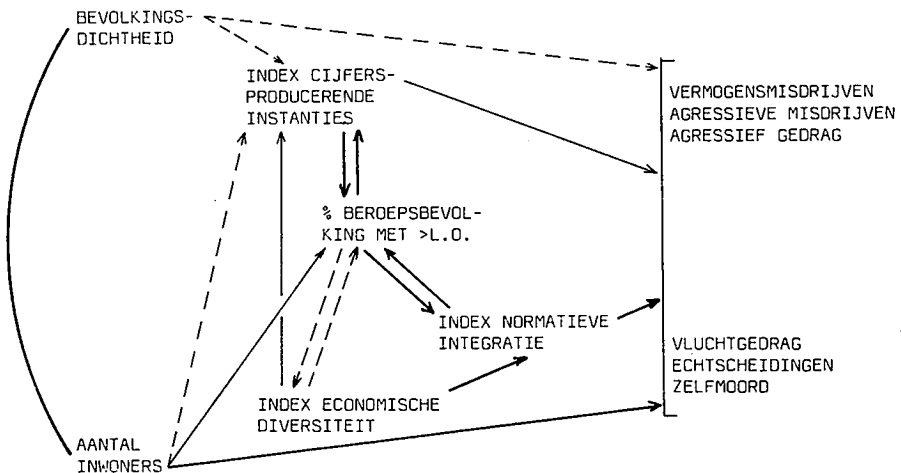
Ook wat de voorspelling van de effecten van de onafhankelijke variabelen op de criteriumvariabelen betreft kan het operationele model, gezien de uitkomsten voor het totale aantal gemeenten, succesvol worden genoemd.

Drie van de vijf hypothesen worden grotendeels of volledig bevestigd (hypothesen 10, 13 en 14), één hypothese (12) wordt gedeeltelijk bevestigd en slechts één hypothese (11) wordt door de onderzoeksresultaten vrijwel volledig verworpen.

Van de onafhankelijke variabele is opnieuw de index normatieve integratie de succesrijkste: in acht van de negen gevallen heeft deze index een duidelijk effect in overeenstemming met de verwachting, in het negende geval is het effect wel in de voorspelde richting, maar te laag.

Met zes van de tien uitkomsten in strijd met de voorspellingen is de bevolkingsdichtheid de minst succesvolle variabele. De index cijfersproducerende instanties tenslotte was eveneens minder succesvol -voor deze index kon in slechts de helft van het aantal gevallen het verwachte effect worden vastgesteld. De onderzoeksresultaten voor het totale aantal gemeenten kunnen tenslotte als volgt schematisch worden weergegeven:

Schema 3

—————> Voorspelde en empirisch volledig bevestigde relaties.

—————> Voorspelde en empirisch niet volledig bevestigde relaties.

- - - - -> Voorspelde en empirisch niet bevestigde relaties.

Het schema maakt zichtbaar, dat het operationele model niet volledig bruikbaar is gebleken. Desondanks kan toch van een tamelijk bevredigend resultaat worden gesproken. De beide kern-hypothesen (8 en 13) van het model werden bevestigd voor zowel het totale aantal gemeenten als de plattelandsgemeenten en de stedelijke gemeenten. De index normatieve integratie correleert niet alleen in alle gevallen volgens de verwachting negatief met de index economische diversiteit, maar bovendien is deze correlatie ook steeds hoger dan die met de andere onafhankelijke variabelen. Wat betreft hypothese 13 geldt dat de richting van het effect van de index normatieve integratie op de gedragsvariabelen steeds overeenstemt met de verwachting, terwijl bovendien in 12 van de 18 gevallen dit effect sterker is dan dat van de overige variabelen. Gezamenlijk verklaren de onafhankelijke variabelen hoge tot zeer hoge percentages variantie van de onderscheiden criteriumvariabelen -berekend voor het totale aantal gemeenten zijn dat voor de faktor vluchtgedrag en de variabelen echtscheidingen en zelfmoord respectievelijk 71.4%, 68.1% en 21.4% (tabel 13a) en voor de faktor agressief gedrag en de variabelen vermogensmisdrijven en agressieve misdrijven achtereenvolgens 30.0%, 41.4% en 24.1% (tabel 13b).

10.2 Bespreking van de onderzoeksuitkomsten

In deze paragraaf gaat het om de betekenis van de uitkomsten van het onderzoek voor de hypothesen van het model. Bij de interpretatie van de resultaten zijn ook de al dan niet impliciete veronderstellingen betrokken waarop de hypothesen en hun toetsing zijn gebaseerd. Deze veronderstellingen betreffen zowel de variabelen als de hypothesen zelf.

De veronderstellingen over de variabelen gelden enerzijds de mate van betrouwbaarheid, volledigheid en geldigheid van de gegevens waarmee de variabelen zijn gemeten en anderzijds de geldigheid van de variabelen als indicatoren voor de concepten van het model.

De veronderstellingen aangaande de hypothesen hebben betrekking op de redeneringen waarop de verwachtingen over de relaties tussen de variabelen berusten, de werking van de verschijnselen op elkaar, de mechanismen van hun onderlinge samenhangen.

Deze veronderstellingen zijn van belang bij de beslissing over de betekenis van de overeenstemming en de niet-overeenstemming tussen onderzoeksuitkomsten en hypothesen.

In het geval onderzoeksresultaten en hypothesen niet overeenstemmen moet worden beslist of daaruit inderdaad mag worden afgeleid, dat de hypothesen door deze uitslag zijn gefalsificeerd en dat daarmee de proposities van het theoretisch model als verworpen moeten worden beschouwd. Om tot deze beslissing te komen moet worden nagegaan of deze uitslag wellicht is toe te schrijven aan onbetrouwbare metingen, aan ongeldige indiceringen of aan de werking van andere, eveneens met het theoretische model verenigbare mechanismen. Er moet dus aandacht worden besteed aan de houdbaarheid van de bijkomende veronderstellingen. Evenzo moet worden beslist of in geval van overeenstemming tussen onderzoeksuitkomsten en hypothesen op goede gronden kan worden gekonkludeerd dat met deze uitslag de hypothesen niet zijn gefalsificeerd en als bevestigd kunnen worden beschouwd. Er zal moeten worden nagegaan of de uitkomsten misschien het onbedoelde resultaat zijn van de wijze waarop de variabelen werden gemeten of de concepten geïndiceerd zijn. Ook in dit geval zullen de desbetreffende veronderstellingen op hun houdbaarheid moeten worden bekeken.

In deze fase van het onderzoek is er evenwel van af gezien de met de hypothesen overeenstemmende uitkomsten systematisch te confronteren met concurrerende uitspraken en redeneringen. Deze uitkomsten worden geaksepteerd als bevestiging van de desbetreffende hypothesen.

De korresponderende proposities worden beschouwd als elementen van een bruikbare theorie, die, zoals in § 11.1 nader wordt uitgewerkt, verdere toetsing verdient.

0.2.1 Bespreking van de toetsingsresultaten voor de onafhankelijke variabelen

Behalve de index normatieve integratie zijn alle variabelen betrokken bij niet- of onvolledig bevestigde hypothesen. Er is dus alle aanleiding na te gaan of achteraf gezien de meting en/of de keuze van de variabelen (mede)oorzaak is van deze uitkomsten.

Wat betreft de onafhankelijke variabelen bleek echter ook bij herhaalde inspectie van de verzamelde gegevens, de berekening van de variabelen en de keuze van de indicatoren geen gegronde reden tot twijfel aan de betrouwbaarheid en geldigheid van de variabelen aanwijsbaar te zijn -dit met uitzondering van de index cijfersproducerende instanties.

Over deze index werd al eerder, in § 7.1, opgemerkt dat daar-

mee de verscheidenheid aan professionele controle- en behandelingsinstanties onvolledig wordt gemeten. Uit het voorafgaande blijkt, dat de index cijfersproducerende instanties als de minst succesrijke variabele inderdaad problemen oplevert. De verwachte relaties met het % beroepsbevolking met > lager onderwijs (hypothese 5) en met het agressief gedrag, de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven (hypothese 12) werden wel, die met het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid, de index economische diversiteit en met het vluchtgedrag, de echtscheidingen en de zelfmoord (hypothese 2, 3, 4 en 12) werden niet gevonden.

De veronderstelling, dat ondanks de onvolledige meting, de index cijfersproducerende instanties indicatief is voor aantal of omvang van de professionele controle instanties zoals bedoeld in het conceptuele model, valt waarschijnlijk niet te handhaven -deze indikator lijkt met, op de politiesterkte na, uitsluitend medische voorzieningen toch te eenzijdig gemeten. Deze eenzijdige meting zou de verklaring kunnen zijn voor de uiteenlopende effecten van de index op de gedragsvariabelen (hypothese 12).

Bij de konstruktie van de index cijfersproducerende instanties kon geen rekening worden gehouden met het feit, dat veel professionele kontrolerende of behandelende instanties, in een zo nu en dan dysfunktioneel ver doorgevoerde arbeidsverdeling, gedragsspecifiek werken.

De index cijfersproducerende instanties omvat enerzijds nauwelijks instanties en de faktor vluchtgedrag anderzijds nauwelijks gedragingen die met elkaar te maken hebben. Wat betreft het vluchtgedrag werden bovendien voor 9 van de 13 hooggladende variabelen, waaronder de echtscheidingen, de gegevens ontleend aan voor alle gemeenten van overheidswege gelijkelijk bijgehouden registraties (burgerlijke stand, verkiezingen, keuringen militaire dienstplicht). Hoewel de mate van betrouwbaarheid kan verschillen, zijn voor deze gegevens, evenals trouwens voor de zelfmoord, systematisch verschillen in registratiekansen inderdaad minder waarschijnlijk.

Voor de faktor agressief gedrag geldt evenwel dat voor zes van de zeven hooggladende gedragsvariabelen, waaronder de vermogensmisdrijven, de gegevens afkomstig zijn van instanties, die per gemeente naar omvang en aktiviteiten kunnen variëren. Voor deze gegevens kan dus wel sprake zijn van systematische verschillen in registratiekansen.

Gelet op de samenhang van de vermogensmisdrijven met de poli-

tiesterkte, $r = .56$ (§ 2.3) is het plausibel, dat deze gedragsvariabele, evenals de faktor agressief gedrag positief correleert met de index cijfersproducerende instanties, waarin immers de politiesterkte is opgenomen. Het positieve effect van de index op de agressieve misdrijven is evenwel niet tot een samenhang van deze gedragsvariabele met de politiesterkte te herleiden ($r = -.01$).

Dit alles in aanmerking genomen lijkt het mogelijk te konkluderen, dat hypothese 12 met de bijbehorende veronderstellingen kan worden gehandhaafd mits de relatie wordt onderzocht op geëigende, op gemeenteniveau geregistreerde gedragsvariabelen en de index cijfersproducerende instanties minder eenzijdig, met behulp van meer gegevens over ook andere instanties, die op gemeenteniveau opereren, wordt gemeten. Deze oplossing lijkt verenigbaar met de overeenkomstig de verwachtingen gevonden relatie van de index met het % beroepsbevolking met > lager onderwijs.

Bovendien is het niet uitgesloten, dat bij een vollediger, meer gedifferentieerde meting de index cijfersproducerende instanties een sterkere positieve samenhang met de index economische diversiteit (hypothese 4) zou kunnen worden gekonstateerd dan nu het geval is ($\beta = .13$).

Het is echter de vraag of deze oplossing ook een verklaring biedt voor de negatieve uitkomsten voor hypothesen 2 en 3. Vermoedelijk is hier niet zo zeer sprake van problemen met de variabelen, maar zijn de veronderstellingen rond de hypothesen zelf in het geding.

In hypothese 2 wordt een positieve correlatie van het aantal inwoners met de index cijfersproducerende instanties verondersteld, welke correlatie verwacht wordt in de stedelijke gemeenten hoger te zijn dan in de plattelandsgemeenten. De redenering waarop deze verwachting werd gebaseerd luidt, kort samengevat, dat een toenemend aantal inwoners, zeker in geval van ook een grotere bevolkingsdichtheid, vanwege een grotere interactiefrekwentie en een daardoor relatief geringere intensiteit van de interactie, gepaard gaat met een minder strikte onderlinge controle op het individuele gedrag en een grotere behoefte aan professionele en gespecialiseerde instrumenten tot beheersing van het gedrag. De impliciete veronderstelling was dat de instanties die deze beheersingsfunctie vervullen vooral gevestigd zullen worden daar waar deze behoefte het grootst is.

In het licht van de onderzoeksuitkomsten is achteraf gezien

deze veronderstelling waarschijnlijk niet houdbaar. Evenals trouwens ten aanzien van de arbeidsverdeling (hypothese 1) zullen voor verschillende professionele controle instanties de beslissingen over hun vestiging of uitbreiding niet op gemeentelijk, maar op regionaal, provinciaal of zelfs landelijk niveau worden genomen. Indien en voor zover deze beslissingen op andere overwegingen dan de gemeentelijke behoefte aan gedragsbeheersing zijn gebaseerd, is uiteraard een samenhang tussen eigenschappen van de gemeenten die deze behoefte zouden moeten indiceren (zoals bijvoorbeeld het aantal inwoners) en de aanwezigheid en de omvang van de gedragsbewakende instanties niet te verwachten.

Aansluitend aan deze redenering zou ook een verklaring kunnen worden gezocht voor het feit dat, tegen de verwachting in, de bevolkingsdichtheid wel, zij het matig, correleert met de index cijfersproducerende instanties ($\beta = .24$ voor het totale aantal gemeenten).

Het is namelijk denkbaar, dat in geval van niet op gemeentenniveau genomen beslissingen over de vestiging van de hier bedoelde voorzieningen, behalve de mogelijkheid tot het aantrekken van geschoold personeel, ook een zo groot mogelijk bereik van de gedragsbewakende instanties een belangrijk criterium vormt bij de keuze van de vestigingsplaats. Hierdoor zou zich een tendens tot concentratie van professionele controle instanties in dichter bevolkte gemeenten kunnen voordoen.

Deze eventuele andere werking van het aantal inwoners op de index cijfersproducerende instanties is enerzijds in overeenstemming met het in hypothese 1 veronderstelde effect op de index economische diversiteit en anderzijds niet strijdig met de voor hypothese 10 gevolgde redenering over de relatie tussen inwonertal, individuele vrijheid van handelen en typen van afwijkend gedrag. In dit opzicht zou dus wijziging van het model op grond van de onderzoeksresultaten geen problemen opleveren.

Voor de tegenstrijdige uitkomsten voor de variabele % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs is het moeilijker om een binnen het model passende verklaring te vinden.

De hypothesen 5, 6 en 7 over de relatie van het % beroepsbevolking met > lager onderwijs met achtereenvolgens de index cijfersproducerende instanties, aantal inwoners en de index economische diversiteit zijn op een identieke redenering gebaseerd: de specialisatie en differentiatie van taken en functies brengen de noodzaak en mogelijkheid tot een hoger

opleidingsniveau met zich mee.

De resultaten zijn echter niet identiek. De verwachte relatie met de index cijfersproducerende instanties (hypothese 5) werd wel, die met het aantal inwoners (hypothese 6) nauwelijks en met de index economische diversiteit (hypothese 7) in het geheel niet gevonden.

De verklaring voor deze uiteenlopende uitkomsten zal gezocht moeten worden in problemen met a) de impliciete veronderstelling dat elk van deze drie variabelen indikatief is voor de mate van specialisatie en differentiatie van taken en functies of met b) de veronderstelde werking van deze specialisatie en differentiatie op het opleidingsniveau dan wel c) in een combinatie van beide mogelijkheden.

Wat betreft de uitkomst voor hypothese 6 zou sprake kunnen zijn van de eerstgenoemde mogelijkheid. Aangezien het inwonertal niet correleert met de indices cijfersproducerende instanties en economische diversiteit is het denkbaar dat anders dan verwacht een groter aantal inwoners niet steeds gepaard gaat met een grotere specialisatie en differentiatie van taken of concentratie van bestuurlijke functies. Daarnaast moet misschien nog in aanmerking worden genomen dat onderwijsvoorzieningen zich meer naar de streekfunctie dan naar de grootte van de gemeenten lijken te spreiden (zie de hoogscorende gemeenten op de faktor onderwijsfaciliteiten, Bijlage VII - 7). Voor de tegengestelde resultaten van de hypothesen 5 en 7 is het moeilijker een plausibele verklaring te vinden. Het is niet goed in te zien waarom de index cijfersproducerende instanties als indikator voor een specifieke sektor van de arbeidsverdeling wel volgens verwachting positief correleert met het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs (hypothese 5) terwijl de index economische diversiteit als indikator voor de arbeidsverdeling in het algemeen daarmee in tegenstelling tot de verwachting niet positief en zelfs zwak negatief correleert (hypothese 7).

Een nader te onderzoeken mogelijkheid zou kunnen zijn dat enerzijds de gespecialiseerde, professionele gedragsbewakende instanties vrijwel steeds en uitsluitend met (hoog)geschoold personeel werken, doch anderzijds de ontwikkeling van de economische diversiteit in het algemeen ook of misschien zelfs vooral de aanwezigheid van ongeschoolde arbeidskrachten vergt. Deze interpretatie is echter tamelijk speculatief en bovendien niet goed verenigbaar met de voorspelde en gevonden negatieve correlaties van zowel de index econo-

nomische diversiteit als het % beroepsbevolking met > lager onderwijs met de index normatieve integratie (hypothesen 8 en 9). Via deze negatieve correlaties met de index normatieve integratie heeft de index economische diversiteit een positieve, zij het indirecte, samenhang met het % beroepsbevolking met > lager onderwijs. Het is dan ook niet uitgesloten dat de oorspronkelijke relatie (de positieve nulde orde correlatie bedroeg .30) tussen die beide variabelen is onderdrukt door de partialisering naar ondermeer de index normatieve integratie.

Een andere niet bij voorbaat uit te schakelen mogelijkheid is dat hier sprake is van een effect van verschillen in werk- en woongemeente. In dat geval zouden gemeenten met een relatief grote economische diversiteit fungeren als de werk-gemeente voor elders wonend (hoog)geschoold personeel waarvan de scholingsgraad uiteraard niet tot uitdrukking komt in het opleidingsniveau van de in die gemeenten wonende beroepsbevolking.

De overeenkomstig hypothese 9 gevonden negatieve correlatie met de index normatieve integratie, bevestigt overigens de impliciete veronderstellingen over het % beroepsbevolking met > lager onderwijs als indikator voor de mate van mondigheid, intellektuele ontwikkeling, morele vrijheid van handelen, die geacht worden met een bepaald opleidingsniveau gepaard te gaan.

10.2.2 Bespreking van de toetsingsresultaten voor de afhankelijke variabelen

Afgezien van de hiervoor gemaakte opmerkingen over de keuze van de gedragsvariabelen in verband met de effecten van de index cijfersproducerende instanties is ook achteraf gezien over de betrouwbaarheid en geldigheid van deze variabelen weinig meer te zeggen dan daarover in paragraaf 7.1 al naar voren is gebracht. Het effect van de politieaktiviteiten op de vermogens- en de agressieve misdrijven is door middel van de relatie met de index cijfersproducerende instanties vastgesteld en gecontroleerd. Daarmee zijn overigens de beide criminaliteitscijfers nog geen representatieve indicatoren voor de desbetreffende misdrijven, noch wat betreft het feitelijk aantal, noch wat betreft de verscheidenheid waarin deze misdrijven zich voordoen. Zo zal bijvoorbeeld de variabele agressieve misdrijven nauwelijks veroordelingen of seponeringen wegens kinder- of vrouwenmishandeling omvatten. De toevoeging van

dergelijke misdrijven zou zeer waarschijnlijk de waarde van de variabele agressieve misdrijven als indikator voor op anderen gericht, agressief gedrag verbeteren. Desondanks zijn met name de faktor agressief gedrag en de variabele agressieve misdrijven succesvol gebleken: alle hypothesen over deze variabelen werden bevestigd, zij het dan dat het verwachte negatieve effect van het aantal inwoners op de agressieve misdrijven nogal zwak is.

Voor de variabele vermogensmisdrijven werden niet alle hypothesen volledig bevestigd: de relatie met de index normatieve integratie (hypothese 13) is weliswaar in de voorspelde richting, maar zeer laag, terwijl in tegenstelling tot de verwachting (hypothese 11) binnen de categorie plattelandsgemeenten de bevolkingsdichtheid geen negatief, maar een duidelijk positief effect heeft op deze gedragsvariabele, welk effect overigens overeenkomstig de verwachting bij de stedelijke gemeenten niet voorkomt.

In combinatie met Webb's kwalifikatie van vermogensmisdrijven als het resultaat van rationeel en gemotiveerd gedrag en als zodanig een valide indikator voor de normatieve oriëntatie van de dader, doet het zwakke positieve effect van de index normatieve integratie enige twijfel rijzen aan de eenduidige betekenis van de variabele vermogensmisdrijven als indikator voor illegitiem, op anderen gericht gedrag. Misschien is er sprake van een dubbelzinnige betekenis, waarin althans voor sommige typen van vermogensmisdrijven hogere frekwenties indikatief zijn voor veranderende opvattingen over de individuele eigendom of voor de anonimisering van de eigendom (bijvoorbeeld winkeldiefstal in supermarkten, diefstal van (brom)fietssen, auto's op parkeerterreinen, knoeien met bankcheques, zonder betaling gebruik maken van het openbaar vervoer).

Indien en voor zover dit inderdaad het geval is kunnen vermogensmisdrijven niet (meer) worden opgevat als tegen anderen gericht gedrag en gelden dus ook de vooronderstellingen ten opzichte van dat gedrag niet meer. Helaas ontbreken de gegevens -uitsplitsing van de veroordelingen en de seponeringen naar type vermogensmisdrijven- waarmee deze verklaring zou kunnen worden onderzocht.

Dit geldt ook voor de interpretatie van de onverwachte, positieve invloed van de bevolkingsdichtheid op de vermogensmisdrijven.

Deze uitkomst is waarschijnlijk niet zozeer toe te schrijven aan een variabelenprobleem als wel aan een probleem met de hypothese, namelijk aan een andere dan in de hypothese voor-

ziene werking van de bevolkingsdichtheid.

De juist hogere in plaats van lagere frekwenties van de vermogensmisdriften (dat wil zeggen van veroordelingen en seponering- en inzake vermogensdelikten) doet vermoeden dat de grotere ontdekkingskans, die met een grotere bevolkingsdichtheid in geval van een kleiner aantal inwoners gepaard zou gaan, niet preventief werkt (§ 6.2, propositie 11), maar veeleer zich manifesteert in relatief grotere aantallen ontdekte en opgeloste vermogensmisdriften. Gegevens waarmee in het kader van dit onderzoek deze interpretatie op haar mérites zou kunnen worden beoordeeld (zoals bijvoorbeeld de proportie opgeloste vermogensmisdriften van het aantal bij de politie bekend geworden vermogensdelikten per gemeente, de proportie bekend geworden vermogensdelikten van het totaal aantal gepleegde vermogensdelikten) ontbreken echter.

Er van uitgaande, dat de faktor vluchtgedrag en de variabele echtscheidingen inderdaad als betrouwbaar en geldig gemeten indicatoren mogen worden beschouwd, is de verklaring van de afwijkende uitkomsten voor deze variabelen niet met onmiddellijke evidentie gegeven.

De verwachting van een negatieve samenhang van deze beide gedragsvariabelen met de bevolkingsdichtheid binnen de categorie plattelandsgemeenten berust op de veronderstelling, dat in relatief kleine gemeenten een sterkere concentratie van de bevolking een intensievere sociale interactie en daardoor een grotere onderlinge controle op het gedrag met zich zal brengen, weshalve de vrijheid van handelen er beperkter en de variabiliteit van het gedrag er dus geringer zullen zijn. Het is zonder aanvullend onderzoek moeilijk te bepalen op welke punten de gevolgde redenering korrektie behoeft. Duidelijk is alleen dat de bevolkingsdichtheid niet de verwachte en door het inwonertal gekonditioneerde werking heeft op het vluchtgedrag en de echtscheidingen.

Dit doet enige twijfel rijzen aan de betekenis van het wel overeenkomstig de hypothese gevonden en op dezelfde redenering berustende negatieve effect van de bevolkingsdichtheid op de variabele zelfmoord. Het is niet erg aannemelijk dat het voorspelde effect zich in het ene geval niet en in het andere geval wel zou manifesteren. Het lijkt verstandig hier rekening te houden met de mogelijkheid van een andere dan de voorspelde werking van de bevolkingsdichtheid: niet de geringere vrijheid van handelen, maar de grotere intensiteit van de sociale interactie veroorzaakt een negatief effect op het zelfmoordcijfer.

In deze verklaring zou de bevolkingsdichtheid, onder de konditie van een relatief gering aantal inwoners, als indikatief voor de sterkte van de sociale integratie kunnen worden beschouwd. Daarmee zou de verklaring kunnen aansluiten bij een eveneens op Durkheim teruggrijpende traditie waarin een etiologicalische interpretatie wordt gegeven van de relatie tussen de mate van sociale integratie en de zelfmoord (§ 4.2, voetnoot 1).

Deze interpretatie is verenigbaar met de in feite ook bevestigde verwachting (hypothese 11b), dat vanwege het relatief grotere aantal inwoners en de daarmee gepaard gaande geringere intensiteit van de interactie, binnen de categorie stedelijke gemeenten het negatieve effect van de bevolkingsdichtheid op de zelfmoord van weinig betekenis meer zal zijn. De verklaring is eveneens in overeenstemming met hypothese 10, waarin vanwege de geringere onderlinge controle op het gedrag en de daardoor grotere vrijheid van handelen (of als alternatief: zwakkere sociale integratie) een positief effect van het aantal inwoners op de zelfmoord, alsook op het vluchtgedrag, de echtscheidingen en de vermogensmisdrijven en een negatief effect op de agressieve misdrijven wordt voorspeld. Een komplikerende faktor is dat hypothese 10 voor alle gedragsvariabelen werd bevestigd, met uitzondering van nu juist de zelfmoord. In plaats van een positief effect is bij de plattelandsgemeenten en de stedelijke gemeenten sprake van een negatief effect op de zelfmoord. Hoewel dit resultaat zich laat verenigen met de konstatering van Kruyt (1960), dat gezien over de periode 1900-1950 het zelfmoordverschijnsel in tegenstelling tot in andere landen in Nederland een uitgesproken plattelandskarakter heeft, draagt het weinig bij tot een in het model passende opheldering van de relaties van het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid met het zelfmoordcijfer. Alles bijeengenomen kan worden vastgesteld dat de werking van met name de bevolkingsdichtheid dan wel de kondities van deze werking op de gedragsvariabelen waarschijnlijk gevarieerder zijn dan in het model werd voorzien, over welke vraag zonder aanvullende gegevens geen verstandige uitspraken te doen zijn.

10.2.3 Bespreking van de niet-voorspelde resultaten

Indien wordt afgezien van de onderlinge relaties tussen de gedragsvariabelen, zijn er tussen de variabelen van het model 23 mogelijke samenhangen waarover geen expliciete hypothese werd geformuleerd.

Deze niet-voorspelde relaties zijn natuurlijk niet allen even belangrijk. Ook de redenen waarom geen hypothese werd geformuleerd lopen uiteen.

Zo had het bijvoorbeeld geen nut een uitspraak te doen over het effect van de bevolkingsdichtheid op de gedragsvariabelen, dat voor het totale aantal gemeenten te verwachten zou zijn, omdat in hypothese 11 voor de plattelandsgemeenten wel en voor de stedelijke gemeenten geen of zelfs tegengestelde effecten worden voorspeld. Zoals eigenlijk al viel te verwachten, blijken in feite de voor het totale aantal gemeenten berekende, overigens lage, correlaties overwegend de gevonden effecten in de plattelandsgemeenten te weerspiegelen.

Iets dergelijks geldt voor de mogelijke relaties van het aantal inwoners en de bevolkingsdichtheid met de faktor agressief gedrag. Over deze relaties konden geen uitspraken worden gedaan omdat enerzijds op deze faktor zowel de vermogensmisdrijven als de agressieve misdrijven hoog laden, terwijl anderzijds in de hypothesen 10 en 11 voor deze beide gedragsvariabelen tegengestelde relaties met het inwonertal en de bevolkingsdichtheid worden voorspeld.

De gevonden correlaties met de faktor agressief gedrag weerspiegelen trouwens die met de afzonderlijke criminaliteitsvariabelen (tabel 11b).

De mogelijke relaties van achtereenvolgens het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid en de index cijfersproducerende instanties met de index normatieve integratie zijn van groter belang. In de gedachtengang, gevolgd in het model, gaat het met deze relaties immers om de eventuele samenhang tussen de gedragsbewakende en de gedragsregulerende aspecten van de sociale beheersing.

Over deze samenhang werden geen hypothesen geformuleerd, omdat zowel voor positieve als voor negatieve correlaties een plausibele redenering opgebouwd kan worden. De mate van normatieve integratie en de behoefte aan gedragskontrolle kunnen namelijk gelijk op, maar ook tegengesteld variëren. Zo is het denkbaar, dat een sterke normatieve integratie gepaard gaat met ook een hoge mate van gedragskontrolle, terwijl het zich omgekeerd ook laat denken dat juist verzwakking van de normatieve integratie leidt tot een grotere behoefte aan, vooral professionele, gedragskontrolle.

Blijkens de berekende correlaties (paragraaf 8.4) doen zich in feite tussen de genoemde variabelen en de index normatieve integratie geen samenhangen van betekenis voor -een uitkomst die

zou kunnen doen vermoeden dat de gedragsbewakende en de gedragsregulerende aspecten van de sociale beheersing onafhankelijk van elkaar variëren. Voordat over deze op zich interessante mogelijkheid in het kader van het model hypothesen ontwikkeld kunnen worden, zal toch echter eerst de reden voor deze onafhankelijke variatie van de beide beheersingsaspecten nader onderzocht moeten worden. Ditzelfde geldt, zeker gezien de in het voorafgaande gemaakte opmerkingen, trouwens ook de vooronderstelde geldigheid van het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid en de index cijfersproducerende instanties als indicatoren voor de gedragsbewakende aspecten van de sociale beheersing.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de niet-voorspelde effecten van het % beroepsbevolking met meer dan lager onderwijs en de index economische diversiteit op de gedragsvariabelen.

Wat betreft het % beroepsbevolking met > lager onderwijs werd eerder (§ 9.4) al gekonstateerd dat, althans voor het totale aantal gemeenten, alleen ten aanzien van de agressieve misdrijven sprake is van een duidelijk, negatief effect, een effect, dat zelfs nog iets sterker is dan dat van de index normatieve integratie.

Deze bevinding, dat naast een sterkere normatieve integratie ook een relatief laag opleidingsniveau van de (beroeps)bevolking gepaard gaat met hogere cijfers voor agressieve misdrijven, onderstreept het belang van de mondigheid, de individuele ontwikkeling, de morele vrijheid van handelen als factoren in het voorkomen en de spreiding van agressieve criminaliteit. Deze uitkomst biedt echter niet voldoende houvast om in het kader van het model ten aanzien van ook de andere gedragsvariabelen een expliciete hypothese over de invloed van het opleidingsniveau te formuleren.

Hoewel daarover geen expliciete hypothese in het model werd opgenomen, worden toch voor de index economische diversiteit uitdrukkelijk geen directe relaties met de gedragsvariabelen verwacht. In paragraaf 9.4 werd vastgesteld dat slechts in enkele gevallen tegen deze verwachting in toch sprake is van een, overigens nogal zwak, rechtstreeks effect. Wat daarbij opvalt is, dat anders dan bij de correlaties met het % beroepsbevolking met > lager onderwijs, de richting van de correlaties van de faktor agressief gedrag en van de beide criminaliteitsvariabelen met de index economische diversiteit niet in overeenstemming is met de redenering die in het model ten aanzien

van de werking van deze index wordt gevolgd.

Op het eerste gezicht lijken de positieve correlaties -hogere mate van economische diversiteit gaat gepaard met tendens tot hogere frekwenties van agressief gedrag- strijdig met de uitkomsten voor de hypothesen 8 en 13: hogere mate van economische diversiteit leidt tot zwakkere normatieve integratie, zwakkere normatieve integratie gaat gepaard met lagere frekwenties van agressief gedrag.

Voor deze ogenschijnlijk onverenigbare uitkomsten is echter wel een plausibele verklaring te geven. Het is namelijk zeer wel denkbaar, dat de strijdigheid in uitkomsten indicatief is voor een faseverschil in het voorspelde proces waarin een toenemende economische diversiteit via een verzwakkende normatieve integratie zou leiden tot afnemende frekwenties van agressief gedrag.

Aangenomen dat enerzijds een hoge mate van normatieve integratie gepaard gaat met ook relatief hoge frekwenties van agressief gedrag en dat anderzijds een toenemende economische diversiteit niet van de ene dag op de andere zal leiden tot een verzwakking van de normatieve integratie, is het inderdaad mogelijk, dat in gemeenten met een relatief sterke normatieve integratie een toenemende economische diversiteit en relatief hoge frekwenties van agressief gedrag tegelijkertijd voorkomen.

In dat geval zijn de gevonden relaties van de index economische diversiteit met de faktor agressief gedrag, de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven dus niet in strijd met de beide kernhypothesen (8 en 13) van het model, maar te beschouwen als een gevolg van de transversale meting van de variabelen.

10.3 Evaluatie en konklusies: naar een algemene theorie over de relatie tussen eigenschappen van de sociale beheersing en typen van afwijkend gedrag

De uitkomsten van het onderzoek hebben in de eerste plaats betekenis voor de evaluatie van het conceptuele model en de daaraan ten grondslag liggende uitspraken van Durkheim. Daarnaast zijn de onderzoeksresultaten ook van belang voor de evaluatie van de veronderstellingen over het model en het onderzoek van Webb. Het onderhavige model werd naar aanleiding van zijn onderzoeksuitkomsten en van de daarover geformuleerde veronderstellingen ontwikkeld en het heeft dus zin in dit opzicht de betekenis van de toetsingsresultaten te bepalen. Om te beginnen zijn deze resultaten van belang ten aanzien

van de concurrerende verklaringen voor de teleurstellende uitkomsten van Webb's onderzoek.

Zoals medegedeeld in paragraaf 5.3.1 noemt Webb zelf als belangrijkste oorzaken de relatief geringe spreidingsbreedte van zijn variabelen, teweegebracht door de beperking van zijn onderzoekspopulatie naar gemeente-grootte en de transversale meting van deze variabelen.

Mede op grond van een nadere beschouwing van uitspraken van Durkheim waarop ook Webb zijn model had gebaseerd, werd echter verondersteld dat a) de beperking van zijn model door weglating van de normatieve integratie (§ 5.3.3) en b) de keuze van zijn criteriumvariabelen (§ 5.3.4) belangrijkere factoren zijn voor de verklaring van zijn uitkomsten.

Deze veronderstelling blijkt dus juist. In dit onderzoek zijn de directe effecten van de index normatieve integratie op de gedragsvariabelen aanzienlijk sterker dan de directe effecten van de diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken op de criteriumvariabelen in het model van Webb.

Bovendien blijkt in dit onderzoek niets van een konditionering van deze effecten door een beperkte spreidingsbreedte van de variabelen (§ 9.4).

Tenslotte kan worden gekonstateerd dat in dit onderzoek de transversale meting van de variabelen het vinden van duidelijke correlaties niet heeft belemmerd. Hoewel strikt genomen geen bewijs voor het procesmatige karakter van de geponeerde relaties, biedt deze omstandigheid wel steun aan de veronderstelling dat het in de tijd verlopende causale proces geldig geïndiceerd kan worden met de tengevolge van faseverschillen en ongelijke uitgangssituaties ontstane verschillen in ruimtelijke spreiding op een bepaald tijdstip van de verschijnselen, die bij dit proces zijn betrokken.

Naar aanleiding van deze veronderstelling over de bruikbaarheid van een transversale meting werd als belangrijke konditie, waaronder de geponeerde relaties van het model zullen gelden, gesteld dat deze relaties betrekking hebben op eigenschappen van gemeenten die deel uitmaken van een samenleving die zich als zodanig kenmerkt door een relatief hoog-ontwikkelde arbeidsverdeling (§ 5.3.2).

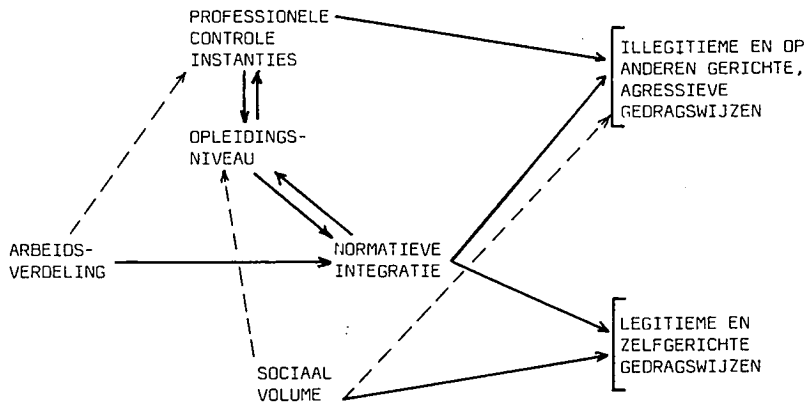
Behalve voor de reikwijdte van de uitspraken die op grond van het model kunnen worden gedaan, heeft deze konditie ook gevolgen voor het model zelf. Deze gevolgen werden als uitbreiding of wijziging van het model van Webb geformuleerd in propositie 14 (in geïndustrialiseerde samenlevingen met

een sterk ontwikkelde arbeidsverdeling zijn de lokale gemeenschappen onderhevig aan een voor die samenleving als geheel geldende tendens tot een toenemende variabiliteit van het gedrag) en in propositie 1 (in samenlevingen met een relatief hoog ontwikkeld systeem van arbeidsverdeling wordt de verdere ontwikkeling daarvan door andere factoren dan het sociale volume en de fysieke dichtheid bepaald).

Beide proposities werden door de uitkomsten van dit onderzoek bevestigd. Deze resultaten wettigen de konklusie, dat de hier besproken, direkt dan wel indirekt aan het model en het onderzoek van Webb ontleende, veronderstellingen een verbeterd uitgangspunt bieden voor de vorming van een theorie over de relatie tussen eigenschappen van de sociale beheersing en het voorkomen van bepaalde typen van afwijkend gedrag en dat ze derhalve als bruikbare uitspraken gehandhaafd kunnen worden. De evaluatie van de uitkomsten voor het volledige conceptuele model en van de daaraan ten grondslag liggende uitspraken van Durkheim kan vanuit hetzelfde gezichtspunt worden onderzocht.

De uitkomsten voor het conceptuele model worden in schema 4 nogmaals kort samengevat.

Schema 4

—————> Voorspelde en empirisch volledig bevestigde relaties.

- - - -> Voorspelde en empirisch gedeeltelijk bevestigde relaties.

Uitgaande van het onderscheid tussen de gedragsbewakende en de gedragsregulerende aspecten van het sociale beheersingssysteem (paragraaf 4.2) moet worden gekonkludeerd, dat het conceptuele model wat betreft de gedragsbewakende aspecten slechts gedeeltelijk bruikbaar is.

Zoals schema 4 laat zien, blijken niet alle proposities die op de gedragsbewakende aspecten van de sociale beheersing betrekking hebben zonder meer gehandhaafd te kunnen worden. Deze konklusie geldt niet alleen voor proposities over effecten op de onderscheiden typen van afwijkend gedrag (11 en 12), maar ook voor proposities over hun onderlinge relaties (2 en 3).

De redenen waarom de korresponderende hypothesen niet of niet volledig werden bevestigd hebben vermoedelijk te maken deels met de meting van de variabelen of de operationalisering van de concepten, deels met de werking van de factoren, de mechanismen van de relaties. In het eerste geval betekenen de onderzoeksuitkomsten, dat nieuwe aandacht, inventiviteit en eventueel aanvullend onderzoek besteed zal moeten worden aan de keuze van de (nieuwe) variabelen en van de te verzamelen gegevens. In het tweede geval echter impliceren de uitkomsten de noodzaak tot herziening van het model en tot bezinning op de betekenis van de concepten.

Dit betreft met name de fysieke dichtheid. De onderzoeksresultaten voor de variabele bevolkingsdichtheid doen enige twijfel rijzen aan het nut van dit concept voor het model, dit te meer omdat voor het aantal inwoners wel de verwachte effecten op de gedragsvariabelen konden worden vastgesteld. Gezien deze uitkomsten zal bij een herziening van het model aandacht besteed moeten worden aan de vraag of het nodig is om naast het sociale volume ook de fysieke dichtheid in het model op te nemen teneinde de door Durkheim bedoelde eigenschappen en werking van de gedragsbewakende aspecten van de sociale beheersing (§ 5.1.2) aanwezig te stellen.

Evenals de onderzoeksuitkomsten en de gevolgtrekkingen van Webb impliceert deze konklusie, dat de uitspraken van Durkheim over de betekenis van de fysieke dichtheid voor de funktionele differentiatie van het economische systeem en voor de beheersing van het gedrag niet houdbaar zijn gebleken.

Een geheel andere konklusie kan worden getrokken ten aanzien van Durkheim's uitspraken over de werking van de arbeidsverdeling op de normatieve integratie van de gemeenschap en de daarmee samenhangende variabiliteit van het gedrag.

Alle proposities (8, 9 en 13), die op deze uitspraken zijn gebaseerd, kunnen worden gehandhaafd. Wat betreft de gedragsregulerende aspecten van de sociale beheersing is het model dus succesvol gebleken. In dit opzicht vormt het een bruikbare basis voor de verdere ontwikkeling van een theorie waarin verschillen in spreiding en typen van afwijkend gedrag worden verklaard uit eigenschappen van de sociale beheersing. In dit verband kan nog worden opgemerkt dat, gelet op de verschillen in percentages verklaarde variantie, de verklaaringskracht van het model niet voor alle gedragswijzen gelijk is. De bijdrage van het model aan de verklaring van de spreidingsverschillen van de legitieme gedragswijzen, die uitdrukking zijn van een relatief grote variabiliteit van het gedrag is aanzienlijk groter dan zijn bijdrage aan de verklaring van verschillen in spreiding van de illegitieme gedragswijzen, die samenhangen met een relatieve beperking van de beschikbare gedragsalternatieven.

Hoewel deze laatstgenoemde bijdrage van het model zeker niet onbelangrijk is, behoeft toch met name de spreiding van de illegitieme, agressieve gedragswijzen aanvullende verklaring.

Tot slot van dit hoofdstuk kunnen de konklusies over de betekenis van de uitkomsten van het onderzoek als volgt kort worden samengevat.

Over de effecten van de gedragsbewakende eigenschappen van het sociale beheersingssysteem op de spreiding van de onderscheiden gedragswijzen kunnen geen eenduidige uitspraken worden gedaan -de desbetreffende proposities konden niet allen volledig worden gehandhaafd.

De proposities over de effecten van de gedragsregulerende aspecten van de sociale beheersing konden wel volledig worden gehandhaafd.

Dit betekent, dat de uitspraken van Durkheim over de ontwikkeling en de gevolgen van de arbeidsverdeling voor de kollektieve morele consensus en de daarmee samenhangende variabiliteit van het gedrag zich niet alleen laten transformeren tot een toetsbaar model, maar bovendien een empirische toetsing doorstaan.

De bewerkte en getoetste uitspraken vormen de basis voor een algemene, dat wil zeggen in principe ook op andere sociale eenheden dan gemeenten toepasbare theorie waarin, althans binnen hoog-geïndustrialiseerde, judeo-christelijke samenlevingen:

- Bepaalde typen deviant gedrag met vrucht kunnen worden gevat in de categorieën van legitieme, zelf-gerichte gedragsalternatieven versus illegitieme, op anderen gerichte, agressieve gedragswijzen.
- De beschikbaarheid van legitieme gedragsalternatieven, dat wil zeggen de variabiliteit van het gedrag, wordt gezien als uitdrukking van een morele vrijheid van handelen, van mondigheid van het individu, van afwezigheid van een collectieve surveillance, kortom van de morele en sociale vrijheid van keuze van het best-passende gedrag.
- Het voorkomen van illegitieme, op anderen gerichte, agressieve gedragswijzen wordt beschouwd als gevolg van het ontbreken van een gemeenschappelijk erkende morele en sociale vrijheid voor de keuze van het best-passende gedrag.
- De morele en sociale vrijheid voor de keuze van het gedrag verondersteld wordt samen te gaan met de mogelijkheid tot de keuze van een eigen moreel en sociaal referentiekader.
- De mogelijkheid tot de keuze van een eigen moreel en sociaal referentiekader afhankelijk wordt gesteld van de mate van heterogeniteit, pluriformiteit, bindingskracht en consistentie van het normen- en waardensysteem alsook van het opleidingsniveau de betrokken gemeenschappen.
- Tenslotte deze eigenschappen van het normen- en waardensysteem, dat wil zeggen, een relatief geringe mate van normatieve integratie, worden beschouwd als de effecten van een relatief hoog kennisniveau, van een hoge interactiefrekwentie en van een relatief hoge mate van diversiteit van sociaal-economische belangen, van economische activiteiten en van functionele relaties.

11. SUGGESTIES VOOR DE VERDERE TOETSING EN ONTWIKKELING VAN DE THEORIE

Naar goed gebruik wordt dit onderzoeksverslag afgesloten met enkele suggesties voor voortgezet onderzoek.

Om te beginnen kan worden gewezen op de evidente noodzaak om met behulp van nieuwe gegevens en aanvullend onderzoek het model op een aantal punten te verbeteren en gevonden relaties op te helderen. Hierbij gaat het a) om een verbeterde operationalisering van het concept professionele controle instanties en een preciezere meting van de vermogensmisdrijven en de agressieve misdrijven, b) om opheldering over de werking van een aantal variabelen, waaronder het % beroepsbevolking met > lager onderwijs en c) over de geldigheid van het aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid en de index cijfersproducerende instanties als indicatoren van de gedragsbewakende aspecten van de sociale beheersing.

Daarnaast is echter ook onderzoek nodig voor de verdere toetsing van het model en de ontwikkeling van de theorie. Hiervoor zijn verschillende mogelijkheden te bedenken.

11.1 Herhaalde toetsing van het model

Wat de verdere toetsing van het model betreft doen zich in hoofdzaak twee mogelijkheden voor:

- herhaling van het onderzoek op dezelfde populatie
- herhaling van het onderzoek op andere populaties.

In deze paragraaf worden beide mogelijkheden nader toegelicht.

Voor de herhaling van het onderzoek op dezelfde onderzoekspopulatie zou voor de onafhankelijke variabelen van het model gebruik gemaakt kunnen worden van gegevens uit de 12e Algemene Volkstelling van 1947 en van de in 1977 ter beschikking gekomen gegevens van de 14e Algemene Volkstelling in 1971.

Voor de gedragsvariabelen zijn over de jaren rond 1971 hoogst waarschijnlijk wel gegevens te verkrijgen. Het is echter zeer de vraag of er ook gegevens voor de jaren rond 1947 te vinden zijn.

Het ontbreken van de benodigde gegevens over afwijkend gedrag voor de periode rond 1947 zou betekenen, dat alleen op de gegevens van 1971 een transversale analyse kan worden uitgevoerd om te onderzoeken of de correlaties tussen (de transversaal gemeten) variabelen overeenstemmen met de in het model voor-

spelde of in het onderzoek voor de jaren rond 1960 gevonden samenhangen.

Met deze analyse zou de generaliseerbaarheid van het model in de tijd kunnen worden onderzocht.

Het lijkt verstandig de variabelen voor het herhaalde onderzoek, ondanks de in sommige gevallen daaraan verbonden bezwaren, als het enigszins kan op dezelfde wijze, dat wil zeggen met dezelfde gegevens te meten, zodat de vergelijking met de uitkomsten voor 1960 zo zuiver mogelijk is.

Indien en voor zover de hiervoor genoemde verbeteringen en preciseringen van de metingen mogelijk blijken te zijn, zouden ook de correlaties tussen de verbeterde en gepreciseerde variabelen berekend moeten worden, zodat kan worden nagegaan of de gewenste en veronderstelde effecten zich inderdaad voordoen.

In de tweede plaats kan met behulp van de gegevens voor 1947, 1960 en 1971 het model longitudinaal worden onderzocht. Omdat bij de longitudinale analyse de veranderingen in de waarden van de variabelen moeten kunnen worden bepaald is een identieke meting van de variabelen 1947, 1960 en 1971 uiteraard noodzakelijk. Hierbij kan zich dus het probleem voordoen van een inmiddels gebleken beter resultaat van een eventueel gewijzigde meting van de variabelen 1947 en/of 1971.

Er van uitgaande dat dit probleem bevredigend kan worden opgelost, bijvoorbeeld door alsnog de desbetreffende variabelen 1960 gewijzigd te meten, kunnen met de longitudinale meting verschillende vragen en veronderstellingen worden onderzocht.

Door middel van vergelijking van de waarden van de desbetreffende variabelen 1947, 1960 en 1971 zou informatie kunnen worden verkregen over zowel de voortgang als de spreiding van de onderscheiden processen (toenemende arbeidsverdeling, toenemende professionele controle, stijgend opleidingsniveau etc.).

Zo kan worden vastgesteld of:

- de voortgang van de processen, zoals gemeten over de perioden 1947-1960 en 1960-1971 gelijkmatig en voor alle verschijnselen dezelfde is, dat wil zeggen de gemiddelde waardeveranderingen van de betrokken variabelen proportioneel vergelijkbaar groot zijn.
- de gemeenten in gelijke mate bij de processen zijn betrokken, dat wil zeggen de waardeveranderingen per variabele

voor alle gemeenten proportioneel vergelijkbaar groot en in dezelfde richting zijn.

In geval van een ongelijke voortgang en/of een ongelijke spreiding zal aandacht besteed moeten worden aan de betekenis en de eventuele effecten van de voortgangsverschillen tussen de verschijnselen en/of de spreidingsverschillen tussen de gemeenten.

Deze kwestie is van belang in verband met de vraag naar de causaliteit van de relaties.

Een belangrijk aspekt van de herhaalde metingen van de variabelen in 1947, 1960 en 1971 is de mogelijkheid de causaliteit van de geponeerde relaties te onderzoeken, dat wil zeggen de tijdsvolgorde in de waardeveranderingen van de desbetreffende variabelen te bepalen.

Zo zou bijvoorbeeld kunnen worden nagegaan of een grotere economische diversiteit in 1947 gepaard gaat met een over de periode 1947-1960 afnemende normatieve integratie en een over de periode 1947-1960 afgenomen normatieve integratie samen gaat met over de periode 1960-1971 gemeten toegenomen frekwenties van legitieme, zelf-gerichte gedragswijzen enerzijds en afgenomen frekwenties van illegitieme, agressieve, op anderen gerichte gedragswijzen anderzijds.

Het grootste rendement van de herhaalde metingen voor de 176 gemeenten (of voor zoveel gemeenten als daarvan na samenvoegingen en opheffingen gedurende de periode 1960-1971 zijn overgebleven) zal zijn gelegen in de beantwoording van deze en dergelijke vragen.

Indien en voor zover die vragen bevestigend zouden kunnen worden beantwoord, zou aan het model voorspellende waarde toegekend kunnen worden.

Daarnaast kan nog aandacht worden besteed aan de faseverschillen, die zich in de causale relaties kunnen voordoen en die in paragraaf 10.2.3 werden aangevoerd als verklaring van de gevonden samenhangen tussen de index economische diversiteit en een aantal gedragsvariabelen. Behalve voor de toetsing van deze interpretatie is de vraag naar faseverschillen in het causale proces ook methodologisch van belang in verband met de eerder genoemde (§ 1.2 en § 5.3.1) 'fallacy of the time lag' die met de transversale meting van causaal gerelateerde verschijnselen kan worden begaan.

Dit betekent tenslotte, dat met de hier gesuggereerde longitudinale onderzoeksopzet ook de veronderstelling kan worden getoetst waarop het onderzoek werd gebaseerd, namelijk dat

het in de tijd gespreide causale proces geldig kan worden geïndiceerd met de ruimtelijke spreiding op een bepaald tijdstip van de bij dit proces betrokken verschijnselen.

Wat betreft de toetsing van het model door middel van herhaling van het onderzoek op andere populaties doen zich in principe vele mogelijkheden voor.

De eerste en meest reële mogelijkheid bestaat uit de uitbreiding van het onderzoek over alle Nederlandse gemeenten, waardoor ook gegevens van de gemeenten met minder dan 5000 inwoners en van de vier grootste gemeenten bij de analyse zouden kunnen worden betrokken.

De verzameling van de benodigde en ook beschikbare gegevens voor alle Nederlandse gemeenten kost waarschijnlijk althans naar verhouding weinig extra moeite, terwijl toch kan worden onderzocht of de reikwijdte van het model groter is dan de aanvankelijk geselecteerde subpopulatie.

In verband met de bepaling van de reikwijdte van het model veel interessantere populaties worden gevormd door de gemeenten van andere landen die voldoen aan de konditie waaronder het model geacht wordt te gelden, namelijk hoog-geïndustrialiseerd met een verontwikkelde arbeidsverdeling. Hier kan worden gedacht aan onderzoek op gemeenten uit België, Duitsland, Frankrijk en Engeland.

Het valt echter te voorzien dat bij de realisering van dergelijke, op zich routinematige onderzoeken, zich grote problemen zullen voordoen bij de operationalisering van de concepten en de meting van de variabelen. Indien al identieke of op zijn minst vergelijkbare gegevens voor de gemeenten uit een ander westers land of voor een omschreven selectie daarvan, kunnen worden verkregen, dan blijft de vraag naar de al dan niet identieke betekenis van deze gegevens -een in verband met hun geldigheid als indicatoren voor de concepten niet onbelangrijk gegeven.

Deze problemen ten aanzien van de beschikbaarheid, vergelijkbaarheid en validiteit van de gegevens zullen zich in zo mogelijk nog versterkte mate voordoen in onderzoeken, waarin ook de konditie voor de geldigheid van het model getoetst zou kunnen worden.

Hierbij valt te denken aan onderzoek op gemeenten of vergelijkbare geografisch-bestuurlijke eenheden uit niet-christelijke en/of overwegend agrarische landen of aan onderzoek op een populatie van landen, welke populatie dan zowel judeo-christelijke en hoog-geïndustrialiseerde als niet-christelijke

en laag-geïndustrialiseerde landen zou moeten omvatten. Ondanks de daaraan verbonden praktische bezwaren zou het vanwege het hoge rendement dat een geslaagde poging voor de status van de theorie zou kunnen opleveren, de moeite waard zijn de mogelijkheden voor dergelijke onderzoeken nader te exploreren. Daarbij zou eventueel overwogen kunnen worden te werken met aangepaste operationele modellen.

Ditzelfde geldt overigens ook ten aanzien van een andere, minstens even interessante, populatie waarop het model en de reikwijdte ervan getoetst zou kunnen worden. Het betreft hier de buurten of wijken van Nederlandse gemeenten. Het probleem voor deze populatie is waarschijnlijk niet zozeer een ongelijke of onzekere betekenis van de gegevens, maar veeleer de omstandigheid dat een groot deel van de gegevens, zeker in de kleinere gemeenten niet op het niveau van buurten of wijken wordt geregistreerd.

Daarbij komt nog dat in veel sterkere mate dan bij de gemeenten reeds het geval is, de onderscheiden processen en verschijnselen veelal de grenzen van een buurt overschrijden. In concreto kan dit bijvoorbeeld betekenen dat de beroepsbevolking van een buurt in verschillende andere buurten werkzaam is.

Toch lijkt het ook in dit geval de moeite waard na te gaan of, desnoods alleen voor de grotere gemeenten en met behulp van een aangepast operationeel model, een toetsing van het model op het niveau van buurten of wijken tot de mogelijkheden behoort. Indien deze mogelijkheid tot toetsing op wijkniveau zich voor een groter aantal gemeenten zou voordoen, dan zou daarmee tevens de mogelijkheid tot een multi-niveauanalyse zijn gegeven. Indien en voor zover deze mogelijkheid zich zou voordoen, zou het desbetreffende onderzoek behalve een herhaalde toetsing van het model en een bepaling van de reikwijdte van de theorie ook informatie kunnen opleveren over de eerder, in paragraaf 2.3 gestelde vraag naar de consistentie van relaties tussen variabelen, gemeten aan eenheden op verschillende niveaus van analyse -een probleem dat vanwege zijn konsekwenties voor de vertaling van zowel theorieën ('fallacy of displaced scope') als correlaties ('ecological fallacy') naar verschillende niveaus op zich reeds waard is onderzocht te worden.

Behalve op populaties van bestuurlijk-geografische eenheden als gemeenten en buurten zouden de geldigheid en de reikwijdte van de theorie in principe ook op andersoortige populaties onderzocht kunnen worden. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan bedrijven en/of afdelingen binnen bedrijven. Hoewel bij

dergelijke populaties zeker met aangepaste operationele modellen zou moeten worden gewerkt, laat het zich zeer wel denken dat ook bedrijven worden gekenmerkt door een eigen mate van sociaal volume, fysieke dichtheid, arbeidsverdeling, opleidingsniveau van de werknemers, normatieve integratie. Dat ze zich kenmerken door een eigen frekwentie of type van afwijkend gedrag, zoals bijvoorbeeld ziekteverzuim werd al eerder geconstateerd (Philipsen, 1969).

Hoewel de operationalisering in bedrijfskenmerken van sommige concepten waarschijnlijk problemen zal geven, zou het een interessante gelegenheid zijn om bij de meting van bijvoorbeeld het concept normatieve integratie ook andere aspecten te kunnen betrekken, zoals arbeidsmoraal, gezagsverhoudingen e.d.

Het zal uiteraard niet mogelijk zijn dit gehele onderzoeksprogramma systematisch af te werken. De mogelijkheden lijken echter toch interessant genoeg om althans voor een enkele daarvan een poging tot realisering te wagen.

11.2 Ontwikkeling van de theorie: funktionele interdependentie en de invariabiliteit van het gedrag

In deze paragraaf zal geen poging worden ondernomen tot verbetering of uitbreiding van het model, gericht op een groter verklarend vermogen in termen van hogere percentages verklaarde variantie.

In het vorige hoofdstuk werd geconstateerd dat, gezien de relatief lage percentages verklaarde variantie van de desbetreffende gedragsvariabelen, met name de spreiding van illegitieme, agressieve gedragswijzen aanvullende verklaring behoeft (§ 10.1 en § 10.3). Deze konstatering zou op zich aanleiding kunnen zijn tot uitbreiding van het model met factoren die tot een aanvullende verklaring zouden kunnen bijdragen. Daarbij zou kunnen worden gedacht aan andere, materiële gedragsbeperkende factoren zoals bijvoorbeeld inkomensniveau, aan etiologische factoren als snelle en relatief sterke bevolkingsgroei, invasie ethnische minderheidsgroepen, woningtekort en verkrotting, werkeloosheid e.d. en aan eigenschappen van de populatie, die met illegitiem en agressief gedrag samenhangen, zoals bijvoorbeeld leeftijds- en geslachtsverdelingen.

Hier wordt echter afgezien van enige uitwerking van deze mogelijke uitbreiding van het model omdat:

- een volledige of zo volledig mogelijke verklaring van de spreiding van de onderscheiden vormen van afwijkend gedrag

nooit het doel van het model is geweest;

- de toevoeging van deze of dergelijke factoren het model zowel wat betreft de onderlinge relaties van de concepten als aangaande hun relatieve bijdragen aan de verklaring van de spreidingsverschillen van de onderzochte gedragswijzen in hoge mate zou compliceren;
- de toevoeging van de hier genoemde factoren, ondanks de eventueel hogere percentages verklaarde variantie, vermoedelijk weinig zou bijdragen aan de reeds bestaande kennis over ontstaan en spreiding van illegitieme, agressieve gedragswijzen en dus niet zo interessante is;
- de toegevoegde factoren niet of nauwelijks uit het getoetste model zouden zijn afgeleid.

11.2.1 Durkheim's toekomstvisie als aanknopingspunt voor de verdere ontwikkeling van de theorie

In deze slotparagraaf zal wel aandacht worden besteed aan de mogelijkheid het model verder te ontwikkelen op grond van een doordenking van de logische en empirische konsekwenties van de redenering waarop het is gebaseerd.

Omdat deze redenering in belangrijke mate berust op uitspraken van Durkheim, ligt het voor de hand na te gaan of en in welk opzicht bij Durkheim ook aanknopingspunten voor een verdere ontwikkeling van het model te vinden zijn.

Al spoedig blijkt dan dat Durkheim zich weliswaar uitvoerig uitgesproken heeft over toekomstige ontwikkelingen, maar dat deze uitspraken niet zonder meer bruikbaar zijn als het gaat om de konstruktie van een theoretisch model.

In de laatste hoofdstukken van zijn werk over de verdeling van de arbeid gaat Durkheim's toetsbaar gebleken theorie over in een utopische toekomstvisie.

Daarin voorspelt hij wat de arbeidsverdeling en de normatieve integratie betreft een lineaire ontwikkeling.

De arbeidsverdeling zal zich, tot heil en zegen van allen, doorzetten in een, in principe ongelimiteerde, specialisering en differentiëring van taken en functies. In en door deze ontwikkeling maakt het individu zich in toenemende mate los van de oude, traditionele kaders en wordt het in doen en denken steeds autonomer.

Het kollektieve geweten wordt gereduceerd tot een noodzakelijk minimum aan repressieve sankties, geconcentreerd rond respect voor de autonomie, de waardigheid en de vrijheid van het individu.

Door de toenemende funktionele interdependentie wordt het individu zich in toenemende mate bewust van zijn eigen afhankelijkheid van de samenleving, waaraan het op zijn eigen plaats een bijdrage levert.

In deze visie ziet Durkheim de arbeidsverdeling als de bron van sociale cohesie en van sociale solidariteit.

Volgens zijn uitspraken voert de arbeidsverdeling ook tot een nieuwe morele code. Vanuit de noodzaak tot beheersing van de toenemende complexiteit en funktionele interdependentie ontstaan namelijk professionele codes en een toenemend aantal regels, die de sociale functies en de rechten en plichten van de individuen op elkaar afstemmen en reguleren.

Durkheim benadrukt, dat deze nieuwe morele code, omdat deze niet van boven- en van buitenaf wordt opgelegd en niet berust op geloof en irrationele tradities, maar rationeel is en gebaseerd op sociale solidariteit, het gedrag van individuen zal beheersen en inperken zonder daarmee hun vrijheid van denken en doen wezenlijk aan te tasten.

Hij gaat ervan uit dat de sociale, organische solidariteit en de nieuwe moraliteit het individu ertoe zullen brengen zijn ambities te beteugelen en zich vrijwillig te voegen in een gespecialiseerde, begrensde taak om daarin zijn bijdrage aan de samenleving te leveren.

In verband met de verdere ontwikkeling van het model moet nog worden vermeld, dat aan opvoeding en onderwijs in het geheel der dingen een andere functie wordt toebedeeld dan in het voorafgaande het geval leek.

Eerder legde Durkheim de nadruk op de verwerving van nieuwe inzichten, van rationele kennis, op persoonlijke ontwikkeling en zelfstandige meningsvorming (§ 5.1.3). In zijn toekomstvisie krijgen opvoeding en onderwijs tot taak het individu voor te bereiden op zijn latere rol in de samenleving en hem te laten wennen aan de gedachte van omschreven taken en begrensde mogelijkheden.

Van minder belang is hier Durkheim's overtuiging, dat onder de voorwaarden van sociale rechtvaardigheid en van gelijke kansen, arbeidsverdeling en organische solidariteit zullen leiden tot een samenleving waar ieder de plaats inneemt die hij waard is, beloond wordt naar verdienste en elkeen werkt voor het welzijn van allen, of, zoals Giddens (1978) het formuleert van een gedifferentieerde, maar klassenloze en konfliktloze maatschappij.

Het gaat er hier niet om uit te zoeken op welke punten en waarom deze redenering wel of niet deugt. Evenmin is de vraag

aan de orde naar de wenselijkheid of noodzaak van een klassenloze maatschappij, zoals door Durkheim beschreven.

Wel van belang zijn hier de konsekwenties, die Durkheim's redenering voor de ontwikkeling van het model zou kunnen hebben. Indien de gedachtengang van Durkheim zou worden gevolgd, dan zou voor het model moeten worden aangenomen dat:

- de arbeidsverdeling zich in principe ongelimiteerd zal doorzetten;
- de verzwakking van de normatieve integratie tot een minimum aan morele consensus zal voortschrijden;
- enerzijds de illegitieme, agressieve gedragswijzen zich op den duur zullen beperken tot vergrijpen tegen de integriteit en waardigheid van de persoon en anderzijds de morele vrijheid van handelen en daarmee de variabiliteit van het gedrag zich in principe nagenoeg onbeperkt zullen uitbreiden;
- het aantal, het werkingsgebied en de omvang van de professionele controle instanties, die de naleving van het groeiend aantal regels ter beheersing van de toenemende complexiteit moeten bewaken, steeds zullen toenemen;
- steeds meer gedragingen als storend zullen worden ervaren en voor korrektie of behandeling (en registratie) door deze professionele controle instanties in aanmerking zullen komen, waardoor een steeds groeiende proportie van de variabiliteit van het gedrag in principe aan banden zal worden gelegd;
- in feite, vanwege de vrijwillige acceptatie van de nieuwe, rationele, morele code, de als storend ervaren, legitieme gedragswijzen naar verhouding echter steeds minder zullen voorkomen;
- een hoger dan wel meer algemeen geldend opleidingsniveau, vanwege de aanpassingsfunctie van het onderwijs, gepaard zal gaan met lagere frekwenties zowel van illegitieme, als ook van storende legitieme gedragswijzen.

11.2.2 Uitgangspunten en veronderstellingen voor de nadere uitwerking van de theorie

Het zal duidelijk zijn, dat Durkheim's uitspraken voor de verdere ontwikkeling van het model niet alle even bruikbaar zijn. Zijn bijdrage ligt vooral in de paradox die, zoals later nog zal worden toegelicht, in zijn redenering ligt opgesloten.

Tegen Durkheim's voorspelling over de ontwikkeling van de arbeidsverdeling kan echter, mits ontdaan van haar visionair, utopische implicaties, weinig worden ingebracht.

Het proces van specialisering en differentiëring zet zich in-

derdaad nog steeds door en leidt in wisselwerking met de technologische ontwikkeling, tot een toenemende complexiteit van taken, functies, relaties, of om met Elias (1971) te spreken, tot een steeds dichtere vervlechting van betrekkingen en tot steeds langere, zich over de staatsgrenzen uitstrekkende interdependentieketens. Hierbij behoeft niet alleen aan multinationals, Europese landbouwpolitiek en monetaire slangen te worden gedacht, maar kunnen ook zaken als weersberichten, Interpol of stiptheidsakties van Franse vluchtverkeersleiders ter illustratie dienen.

In verband met de ontwikkeling van het model misschien belangrijker aspecten dan het internationale bereik van het arbeidsverdelingsproces betreffen de voortdurende uitbreiding van het domein van de arbeidsverdeling tot steeds andere sectoren van activiteiten, zoals bijvoorbeeld vrijetijdsbesteding, sport, gezondheid, welzijn en de daarmee gepaard gaande beïnvloeding en penetratie van de individuele leefwijze en leefsfeer.

In dit opzicht wordt het individu zich inderdaad in toenemende mate bewust van zijn eigen, onontkoombare afhankelijkheid van de samenleving, zij het op andere wijze dan Durkheim waarschijnlijk bedoelde.

Wat betreft de effecten van deze specialiserings- en differentiatierungsprocessen op de normatieve integratie lijken Durkheim's uitspraken plausibel, ook al valt te betwijfelen of de morele consensus, het kollektieve geweten zo ver wordt gereduceerd als Durkheim voorziet.

Behalve de integriteit en autonomie van het individu vormt ook de onaantastbaarheid van het eigendom tot op de dag van vandaag een stevig in de repressieve wetgeving verankerde waarde. Daarnaast zijn er ook soms lang latent blijvende bestanddelen van het kollektieve geweten, die indien door bepaalde omstandigheden akuut geworden, een sterk bindende en normatief integrerende kracht blijken te bezitten.

Daarbij valt te denken aan de integriteit van de staat, aan de onaantastbaarheid van het politiekeconomische systeem van de samenleving, kollektieve waarden die ook in geval van bedreiging door slechts kleine groepjes of enkelingen sterke reacties en zware repressieve sankties oproepen. Bovendien kan het kollektieve geweten zich ook uitbreiden, zoals dat bijvoorbeeld ten aanzien van milieubedreigende handelingen lijkt te gebeuren (§ 5.1.3).

Dit neemt niet weg, dat Durkheim wel eens gelijk zou kunnen hebben met zijn voorspelling, dat op den duur het gedrag van

het individu en zijn binding aan de samenleving vooral beheerst en bepaald zullen worden door de morele code, die ontstaat uit de noodzaak tot beheersing van de toenemende complexiteit van de arbeidsverdeling. In deze, in aantal steeds groeiende, rationele regels, regelingen, voorschriften, procedures, die tesamen in de terminologie van Durkheim de nieuwe morele code vormen, manifesteert de arbeidsverdeling zich waarschijnlijk het duidelijkst voor het individu. Waar het zicht op de eigen bijdrage aan het totale proces en op de eigen positie daarin allang verdwenen is, blijft voor het individu de ervaring van zijn afhankelijkheid van het geheel door middel van de gedragsbeperkende bepalingen waaraan hij is onderworpen.

Het is echter zeer de vraag of deze ervaring van afhankelijkheid en binding aan de samenleving het door Durkheim voorgezegde effect zal hebben, namelijk de organische solidariteit, op grond waarvan het individu zich vrijwillig naar de nieuwe, rationele code zal voegen.

Deze hypothese lijkt nog minder plausibel als wordt bedacht, dat in de feitelijke ontwikkeling de doelstellingen van het onderwijs niet beperkt zijn gebleven tot de aanpassingsfunctie die het in de gedachtengang van Durkheim zou moeten vervullen.

Ondanks regelmatig uitgeoefende aandrang om het onderwijs vooral aan te passen aan de behoeften van het bedrijfsleven en aan de eisen van het toekomstige beroepsleven, is in feite bij de ontwikkeling, inrichting en spreiding van het onderwijs de nadruk in steeds sterkere mate op de algemene vorming, de persoonlijke ontplooiing en de individuele mondigheid als staatsburger komen te liggen -idealen en doelstellingen die sterk doen denken aan de door Durkheim zo positief beschreven gevolgen van een verzwakkende normatieve integratie (§ 5.1.3).

Hier is sprake van een paradox in Durkheim's voorstelling van zaken. Enerzijds benadrukt hij het autonome individu, die door de ontwikkeling van de arbeidsverdeling is bevrijd van traditionele kaders en irrationele denkpatronen en de vrijheid heeft om beslissingen te nemen en gedragsalternatieven te kiezen. Anderzijds beschrijft hij het individu, dat op grond van zijn funktionele afhankelijkheid en geholpen door op aanpassing gericht onderwijs, zich vrijwillig onderwerpt aan de morele code, die tengevolge van de zich ontwikkelende arbeidsverdeling in toenemende mate zijn bedrags-

alternatieven beperkt.

Durkheim's beroep op de sociale solidariteit waardoor deze paradox zou kunnen worden opgelost, is weinig overtuigend. Deze twijfel geldt overigens ook ten aanzien van de veel minder ideologische en dichter bij de werkelijkheid staande opvatting van Elias (1939) over de 'Selbstzwang'. Elias stelt namelijk, zeer kort samengevat, dat de dwang die voor de enkeling uit de toenemende vervlechting en differentiëring van maatschappelijke functies en de groeiende interdependentie voortvloeit om zijn gedrag steeds gedifferentieerder en stabielere te reguleren, langs een impliciet, vaak onbewust en automatisch werkend mechanisme tot verinnerlijkte zelfdwang wordt.

Nu kan inderdaad niet worden ontkend, dat in het merendeel van de gevallen de meeste mensen, omdat ze het nu eenmaal zo geleerd hebben en het leven toch al ingewikkeld genoeg is, zonder al te veel reflectie op hun handelen, zich voegen naar de regels en hun gevolgen, dus op tijd opstaan om naar het werk te gaan of de kinderen naar school te brengen, rechts houden in het verkeer, kampeerkaarten aanvragen en pasfoto's laten maken, minstens een uur voor vertrek op het vliegveld aanwezig zijn, op gezette tijden de vuilniszakken buiten zetten en de ziekenfondskaart meenemen naar de dokter.

Evenzeer valt echter waar te nemen, dat voor veel mensen de rationaliteit van de regels en voorschriften lang niet altijd voldoende aanleiding is om zich vrijwillig en in solidariteit met de samenleving te schikken. Het is niet altijd voor iedereen gemakkelijk te accepteren een pasgebouwd schuurtje in de eigen tuin te moeten afbreken omdat de bouwvergunning nog niet officieel was afgegeven, zijn salaris niet meer kontant in handen te krijgen, maar een giro- of salarisrekening te moeten nemen, een autogordel te moeten gebruiken of de Kalkarheffing te moeten betalen, terwijl men ernstige bezwaren heeft tegen de bouw van kerncentrales.

In een groot aantal gevallen wordt de dwang, die van de steeds toenemende interdependentie van mensen en functies uitgaat, ook bewust als zodanig gevoeld.

Uiteraard zullen daarbij individuele disposities en situaties een rol spelen. Afgezien van deze individuele factoren, zijn er echter ook aspecten van de functionele interdependentie en de beheersing daarvan aan te wijzen,

waardoor de gedragsbeperkende effecten van het voortschrijdend proces van de arbeidsverdeling niet meer als redelijk en acceptabel worden ervaren.

Rationele regels zijn niet altijd voor iedereen begrijpelijke of billijke regels.

Naarmate de interdependentieketens langer zijn of, zoals Elias (1971) het uitdrukt, het spel op meer niveaus gespeeld wordt, is het moeilijker de rationaliteit van de regels langs de gehele keten en over de verschillende spelniveaus te blijven volgen.

De acceptatie en naleving van een onbegrijpelijke of als willekeurig ervaren morele code worden bemoeilijkt naarmate de werking zich meer uitbreidt naar de individuele leef sfeer. Niet iedereen, die zijn gedragsalternatieven ziet ingeperkt, heeft aan de totstandkoming van die code kunnen bijdragen of heeft zich daarbij betrokken gevoeld. Om opnieuw Elias te citeren, spelers of figuraties van spelers verschillen in speelsterkte en in sterkte van spelpositie. De kansen om het spelverloop te bepalen en de spelregels vast te stellen zijn ongelijk verdeeld. Ongelijkheid in machtspositie, dat wil zeggen ongelijke kansen om de eigen belangen en opvattingen in wetten en bepalingen veilig te stellen, draagt niet bij tot een algemene, vrijwillige acceptatie van de morele code of tot een organische solidariteit, zoals bedoeld door Durkheim ¹⁾.

Een ander aspect van de funktionele interdependentie betreft de toenemende kwetsbaarheid en de daardoor steeds sterkere noodzaak tot beheersing van het complexe systeem van de arbeidsverdeling.

Een groeiend aantal regels en bepalingen is gericht op de instandhouding en bescherming van het systeem. Door deze ontwikkeling ontstaat er niet alleen een kans op strijdigheid van de morele code met andere opvattingen, belangen en waarden, maar wordt het ook steeds moeilijker de rationaliteit van de code in te zien en te aanvaarden.

Deze en dergelijke, met een toenemende specialisering en differentiëring van functies samenhangende factoren leiden er toe dat, anders dan Durkheim voorspelde, de gevolgen van de rationele gedragscode in toenemende mate worden ervaren als moeilijk te accepteren beperkingen van de gedragsalternatieven, als een inbreuk op de eigen, persoonlijke beslissingsvrijheid.

De beleving van de gedragsbeperkende werking van de rationele

morele code als een van buitenaf opgelegde dwang wordt ongetwijfeld versterkt door een anderzijds steeds grotere persoonlijke beslissingsvrijheid en individuele mondigheid en een toenemende spreiding van rationele kennis tengevolge van een steeds stijgend opleidingsniveau.

De paradox van deze ontwikkeling ligt daarin dat zowel de gedragsbeperkende werking van een zich uitbreidende rationele gedragscode als de gedragsverruimende invloed van een verzwakkende normatieve integratie gevolgen zijn van een steeds toenemende specialisering en differentiëring van functies. Bij de verdere uitwerking van de theorie zal met deze paradoxale ontwikkeling rekening moeten worden gehouden.

Uitgangspunt zou kunnen zijn, dat een steeds toenemende funktionele interdependentie op den duur gepaard zal gaan zowel met een grotere variabiliteit als tezelfdertijd met een groeiende invariabiliteit van het gedrag.

Met dit uitgangspunt wordt gesteld, dat niet alleen een sterke normatieve integratie, maar ook een ver-ontwikkelde funktionele integratie zal leiden tot invariabiliteit van het gedrag. In plaats van een kollektieve consensus over traditionele waarden, voorstellingen en sentimenten, kan ook een rationele morele code, gericht op de beheersing van het functioneel interdependente systeem de variabiliteit van het gedrag aanzienlijk beperken.

Indien achtereenvolgens zou worden aangenomen dat:

- het proces van arbeidsverdeling zich zal doorzetten, de normatieve integratie verder zal verzwakken en de funktionele interdependentie zal toenemen;
- het opleidingsniveau verder zal stijgen, de individuele mondigheid en de aanspraken op persoonlijke beslissingsvrijheid zullen toenemen;
- de toenemende funktionele interdependentie en de noodzaak tot beheersing daarvan een steeds sterkere beperking van de gedragsalternatieven teweeg zullen brengen;
- de steeds sterkere inperking van de gedragsalternatieven door de rationele gedragscode mede ten gevolge van de zwakkere normatieve integratie en het hogere opleidingsniveau, in toenemende mate als dwang zal worden ervaren;

dan zou, op grond van dit uitgangspunt en overeenkomstig de in het model gevolgde redenering, voor de toenemende arbeidsverdeling enerzijds een indirecte, min of meer lineair verloopende relatie met legitieme gedragswijzen kunnen worden verwacht en anderzijds een eventueel direct, kromlijng ver-

band met illegitieme of agressieve gedragswijzen verondersteld kunnen worden.

In de volgende, vooralsnog spekulatieve en globale veronderstellingen, is deze uitspraak wat nader uitgewerkt:

- a. Een toenemende arbeidsverdeling zal, via een verzwakking van de normatieve integratie, leiden tot hogere frekventies van legitieme gedragswijzen.
- b. In geval van een aanvankelijk relatief sterke normatieve integratie, zal een toenemende verzwakking van de normatieve integratie leiden tot lagere frekventies van illegitieme of agressieve gedragswijzen.
Bij een aanvankelijk relatief zwakke normatieve integratie zal dit effect waarschijnlijk verdwijnen.
- c. In geval van een relatief zwakke normatieve integratie en een relatief hoog opleidingsniveau zal een toenemende arbeidsverdeling leiden tot hogere frekventies van illegitieme of agressieve gedragswijzen.

Indien in een toekomstig onderzoek deze relaties met recente gegevens op gemeenteniveau zouden kunnen worden onderzocht dan zouden op grond van deze veronderstellingen de volgende spekulatieve verwachtingen kunnen worden geformuleerd:

1. Een toenemende economische diversiteit zal gepaard gaan met een lagere normatieve integratie; een zwakkere normatieve integratie zal gepaard gaan met hogere frekventies van legitiem (vlucht)gedrag.
2. In gemeenten met een relatief hoge normatieve integratie zal een verzwakking van de normatieve integratie gepaard gaan met een daling van de frekventies van illegitiem of agressief gedrag; in gemeenten met een relatief zwakke normatieve integratie zal een verdere verzwakking van de normatieve integratie niet meer leiden tot lagere frekventies van illegitiem of agressief gedrag.
3. In gemeenten met een relatief zwakke normatieve integratie en een relatief hoog opleidingsniveau zal een toenemende economische diversiteit gepaard gaan met hogere frekventies van illegitiem of agressief gedrag.

Zoals gezegd zijn deze hypothesen vooralsnog tamelijk speculatief.

Een belangrijk nog op te lossen probleem betreft de aard van de illegitieme of agressieve reacties, die verband houden met de beperking van de gedragsalternatieven door de ratio-nale gedragscode ter beheersing van het arbeidsverdelingsproces.

Het ligt niet voor de hand hierbij uitsluitend te denken aan de eerder gebruikte criminaliteitsvariabelen.

De individuele mondigheid, de rationele kennis en inzichten, die in de gevolgde redenering worden beschouwd als kondities, waaronder de gedragsbeperkende werking van de rationele gedragscode als 'external restraint' wordt ervaren, zouden ook wel eens van invloed kunnen zijn op de aard en de richting van de agressieve reactie.

Hierbij valt te denken aan de mogelijkheid dat, gebaseerd op inzicht in de oorzaken van de frustratie, de agressiviteit niet irrationeel en toevallig, maar beheerst en gericht wordt geuit (bijvoorbeeld akties, demonstraties, burgerlijke ongehoorzaamheid).

Een andere mogelijkheid is, dat enerzijds het inzicht in de oorzaken van de 'external restraint', doch anderzijds de ongrijpbaarheid daarvan de openlijke uiting van de agressiviteit verhinderen. Dit zou kunnen betekenen, dat ook rekening zou moeten worden gehouden met effecten op andere verschijnselen, zoals bijvoorbeeld de sterfte aan hart- en vaatziekten. Een andere vraag, waaraan nadere aandacht zal moeten worden besteed, betreft de invloed van de omvang ofwel het sociale volume naast of in combinatie met de complexiteit van de arbeidsverdeling. Aangezien in het hier gevoerde betoog aan het sociale volume zowel gedragsverruimende als gedragsbeperkende effecten kunnen worden toegeschreven, is de rol van dit concept in het model nog niet met zekerheid aan te geven. Voordat het model overeenkomstig de gevolgde redenering verder kan worden ontwikkeld en getoetst moet nog een groot aantal van deze en dergelijke vragen en problemen worden beantwoord en opgelost.

Het is niet de bedoeling deze nu verder op te sommen en te bespreken. Hier wordt volstaan met de konklusie dat desondanks de aangegeven richting, waarin het model verder zou kunnen worden ontwikkeld, voldoende perspectief lijkt te bieden voor een toekomstige exploratie, eventueel in combinatie met één van de hiervoor genoemde toetsingsmogelijkheden.

NOTEN

Noot bij hoofdstuk 1:

- 1) Overigens kan hier worden opgemerkt, dat de analyse van relaties tussen kenmerken en gedragingen van individuen op boven-individueel niveau niet altijd problemen oplevert, maar soms ook problemen kan oplossen.
Zo kunnen op boven-individueel niveau relaties en gedragspatronen worden vastgesteld en gemeten, die door een te grote error-variantie op individueel niveau niet waarneembaar zijn. Bij wijze van voorbeeld kan worden gedacht aan de vele factoren die de beslissing beïnvloeden om met een gezondheidsklacht naar een dokter te gaan, welke op individueel niveau nauwelijks te ontwarren en te identificeren zijn, maar op praktijkniveau duidelijk herkenbare en meetbare patronen vormen.

Noten bij hoofdstuk 2:

- 1) Centraal Bureau voor de Statistiek, Typologie van Nederlandse Gemeenten naar Urbanisatiegraad, 31 mei 1960.
- 2) Centraal Bureau voor de Statistiek: 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 2: Bevolking van de gemeenten en onderdelen van de gemeenten.
- 3) Centraal Bureau voor de Statistiek: 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 12: Bevolking in inrichtingen en tehuizen.
- 4) Het aantal in 1958 t/m 1962 nieuw ingeschreven patiënten van de Medische Consultatie Bureaus voor Alcoholisme vormt hierop een uitzondering. Dit gegeven was uiteindelijk voor slechts 149 gemeenten beschikbaar.
- 5) De variabelen zijn: sterftecijfer, doodgeboortecijfer, zuigelingensterfte, sterfte door kwaadaardige nieuwvormingen, sterfte door hart- en vaatziekten, totaal aantal gemelde gevallen van besmettelijke ziekten, aantal gemelde gevallen van salmonellosen, dysenterie, hepatitis infectiosa en roodvonk.
- 6) Behalve het slechts voor 149 gemeenten beschikbare promillage patiënten van de Medische Consultatie Bureaus werden op grond van hun rekenkundige afhankelijkheid van andere variabelen nog een vijftal variabelen niet bij deze componenten-analyse betrokken, te weten: index jeugdcriminaliteit, onherroepelijke veroordelingen en seponeringen, asyleringscoëfficiënt, besmettelijke ziekten en sterftecijfer.

Noten bij hoofdstuk 3:

- 1) In dit verband kan worden gewezen op de interessante poging van Seibel (1972) tot de ontwikkeling van een algemene en empirisch toetsbare theorie. Hij baseert zich daarbij op de premissen dat er in alle bekende samenlevingen sprake is van afwijkend gedrag, van sociale sankties en van sociale integratie en op het axioma, dat deze verschijnselen onderling samenhangen. Hij werkt deze relaties en hun kondities uit in een aantal theorema's, die tesamen een logisch coherent formeel systeem vormen, dat zich in principe in een corresponderend operationeel systeem laat vertalen.
- 2) De variabele 'urbanisatiegraad' werd niet bij de componenten-analyse betrokken, omdat een aantal van de gemeentenkenmerken waaruit de urbanisatiegraadtypologie is opgebouwd (socio-economische structuur, woon-werkverkeer, morfologische karakteristieken) hier als afzonderlijke variabelen zijn opgenomen.

Noten bij hoofdstuk 4:

- 1) Deze theorieën vormen overigens ook het uitgangspunt van studies met een etiologische interpretatie van de relatie tussen de mate van sociale integratie en het voorkomen van afwijkend gedrag. Als voorbeeld hiervan kan worden genoemd de statusintegratie theorie, waarin een in termen van geringe duurzaamheid en in-stabiliteit van de relaties opgevatte, zwakke sociale integratie wordt beschouwd als oorzaak van zelfmoord (Gibbs en Martin, 1958, 1966) of van chronische ziekten (Dodge en Martin, 1970). Durkheim zelf is niet eenduidig in zijn opvattingen omtrent het mechanisme van de samenhang. Enerzijds stelt hij met betrekking tot de zelfmoord, dat in geval van een zwakke sociale integratie het normatieve systeem zijn gedragsregulerend vermogen verliest, weshalve de werking van suicidogene factoren wordt 'ontremd'. Anderzijds meent hij evenwel, dat een zwakke sociale integratie zelf oorzaak is van de zelfmoord, dit op grond van zijn overtuiging dat zonder banden met de gemeenschap het leven zinloos is: 'The individual yield to the slightest shock of circumstances because the state of society has made him a ready prey to suicide'.

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

Deze opvatting is voor Timasheff (1957) aanleiding Durkheim van een extreme vorm van sociologisch realisme te beschuldigen.

Overigens keert Durkheim in een later hoofdstuk van zijn 'Suicide' weer terug tot de interpretatie vanuit de 'social control' benadering, getuige zijn uitspraak: 'Egoistic suicide results from the fact that society is not sufficiently integrated at all points to keep its members under control'.

- 2) De auteur merkt daarbij spijtig op, dat 'indien dus de katholieken in Nederland als geheel genomen voor bijna alle delicten boven het gemiddelde uitgaan, dan moet men dit aldus zien, dat Noord en Zuid het als het ware voor elkaar bederven: zonder het Noorden zouden de katholieken voor misdrijven tegen de eigendom een gunstig figuur maken, zonder het Zuiden, zou onze ruwheids-criminaliteit weinig opvallends vertonen'.
- 3) Met betrekking tot deze veronderstelling vraagt Havermans zich -terecht- af, waarom een algehele morele verflakking in de stad, die zich uit in bezoek aan publieke vrouwen, overspel e.d., halt zou houden voor strafbare aberraties en waarom, omgekeerd, een mens die zich op grond van godsdienstige overtuiging verre houdt van seksuele wandaden, welke toevallig niet in de strafwet genoemd worden, tot spanningen zou geraken, welke in exhibitionisme, paedophilie e.d. afgereageerd moeten worden.
- 4) Zoals blijkt bij Kempe (1938) verklaart Bongers de hoge criminaliteit en de lagere zelfmoordfrekwentie onder rooms-katholieken uit het relatief geringe aantal welgestelden in deze bevolkingsgroep ten gevolge van de, door onderdrukking opgelopen economische achterstand.
- 5) Feber merkt op, dat het aantal niet-praktiserende gevangenen verband houdt met het aantal niet-praktiserenden onder de vrije katholieken uit hetzelfde woongebied. Ter illustratie geeft hij een staatje van percentages non-paschanten per bisdom of dekenaat, waaruit valt af te leiden, dat verreweg de laagste percentages non-paschanten voorkomen in de bisdommen waar de rooms-katholieken oververtegenwoordigd zijn wat betreft de

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

gewelddiscriminatie (Den Bosch 1.48%, Breda 1.77%), terwijl de hoogste percentages non-paschanten voorkomen in de dekenaten (Amsterdam 38.0%, Den Haag 24.8% en Rotterdam 35.0%) waar de rooms-katholieken ondervertegenwoordigd zijn wat betreft de gewelddiscriminatie, doch oververtegenwoordigd wat betreft de vermogensmisdrijven (gegevens over 1929/1930).

- 6) Wat betreft de nadelige gevolgen van deze latente functie van het celibaat ontleent Feber bewijskracht aan zowel het relatief grote aantal, soms zelfs geniaal-, begaafden dat uit domineesfamilies voortkomt, als de grote proportie van de tussen 300 en 600 na Chr. optredende Pausen die als onwettige zoon van een geestelijke het levenslicht zagen.

Feber meent, dat het nadelig effect van het celibaat gecompenseerd kan worden door een groot kindertal van de overige 'katholieken van goeden aanleg'. Hij is daarom ongerust over de terreinwinst van het toegevend standpunt ten aanzien van de periodieke onthouding -een kontra-selektie zal de cijns zijn, die 'aan de kinderbeperking onder de beter aangelegden' betaald zal moeten worden.

Gezien het overwegend afwijzende standpunt van de kerk ten aanzien van de sterilisatie, kan ook hiervan geen oplossing worden verwacht. Feber waarschuwt dat, indien andere groeperingen wel sterilisatie toestaan, in het katholieke volksdeel een relatief groter aantal konstitutioneel minderwaardigen is te verwachten.

- 7) Kempe (1938) citeert in dit verband Pompe, die zich afvraagt of de geestelijkheid inderdaad per definitie en in alle opzichten een positieve selektie vormt, het celibaat kan ook 'ongunstige' eigenschappen wegselekteren. Het is bovendien de vraag of alle geestelijken anders wel waren getrouwd. Duynstee, eveneens door Kempe geciteerd, betwijfelt of de celibaat-theorie wel in overeenstemming is met de biologische erfelijkheidsleer, bovendien acht hij de roeping een kwestie van milieu en niet van aanleg.

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

- ⁸⁾ Kruyt wijst er op, dat de overigens veel schaarsere sociografische gegevens over de boven-Moerdijkse katholieken indiceren dat een dergelijke beschrijving ook op hen van toepassing is en citeert als voorbeeld Ali van Wijhe-Smeding's beschrijving van de Volendammers als: 'luchthartig, jolig, ongelofelijk ruw van taal en kinderlijk-naïef. Als alle goede katholieken nemen zij zeer getrouw hun kerkelijke plichten waar, maar als zij die plichten volbracht hebben, keren zij zich weer breed de wereld toe. Zij zondigen luchthartig. Maar als zij weer bij mijnheer Pastoor te biechten zijn geweest, hebben zij een schone lei -en beginnen opnieuw. Zij zijn 'verslingerd' aan de wereld en aan alle wereldse genoegens. Dolle kermisvierders zijn de Volendammers. Er zit in deze mensen een felle levensdrift. Bijna aanhoudend glanst en flonkert er een lach in hun ogen'.

Wat betreft de calvinisten kan wel worden gekonkludeerd dat hun eeuwenlange strijd 'tegen kermis, toneel, Zondagsvermaken enz. ons volksleven ongetwijfeld heeft vergrauwd'. Toch moet men voorzichtig zijn met generalisaties. 'Vergelijkt men de jolige, luchthartige, kinderlijk-naïeve goed-katholieke Volendammer met de zwaar-moedige, orthodox-hervormde of gereformeerde Markers, die 'door het leven gaan, als hadden zware zorgen hun levenslust voor een groot deel gebroken', dan komt de correlatie duidelijk uit. Maar 'de gereformeerde Urker neemt weer, ondanks zijn strenge Schrift-opvattingen, het leven gemoedelijk, is ook altijd goedsmoeds en ziet er veelal glunder en genoeglijk uit!'. In dit verband zou men onder de indruk kunnen geraken van de hoge score op de faktor agressief gedrag van de gemeente Urk, ware het niet dat de score van de weinig 'jolige' en 'van de wereld afgekeerde' minstens even orthodox-protestantse gemeente Staphorst, hoewel lager dan die van Urk, hoger is dan de agressief gedrag score van de zuidelijk gelegen en voor meer dan 90% van hun bevolking rooms-katholieke gemeenten Asten, Eersel, Made en Drimmelen, Eysden en Hilvarenbeek.

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

- 9) Als argumenten voert hij aan dat reeds in de 12e eeuw, voordat er sprake was van enig protestantisme, in de rooms-katholieke Italiaanse steden het kapitalisme welig tierde, dat Luther en ook Calvijn eerder anti-kapitalistisch gezind waren en dat ook nu rooms-katholieken op het gebied van industrie, bankwezen en handel met succes hun ondernemingszin doen blijken -zoals van Weringh (1968) opmerkt 'kan men C & A geen lapjeskoopman noemen of V & D rangschikken onder de kleine kruideniers, die met moeite het hoofd boven water houden'.
- 10) In dit verband kan men zich afvragen of deze, door van Rooy als 'pijnlijk' omschreven achterstelling en maatschappelijke 'apartheid' de voedingsbodem vormt van de hier nog niet eerder vermelde 'marechaussee-theorie', waarin de hogere criminaliteitscijfers van de rooms-katholieken worden verklaard uit de grotere opsporingsintensiviteit van de overwegend uit 'noorderlingen' bestaande Koninklijke Marechaussee in de zuidelijke, katholieke provincies. Deze theorie, die niet door feiten wordt gestaafd en zoals Kempe (1938) opmerkt geen verklaring biedt voor het door Feber gekonstateerde feit, dat de economische criminaliteit van de rooms-katholieken in de niet-katholieke grote steden boven de grote rivieren hoger is dan in het katholieke zuiden, heeft weinig bijgedragen tot de oplossing van het probleem, maar lijkt wel indicatief voor de mentaliteit van een verdrukte, of zich verdrukt voelende, minderheid.
- 11) Deze opvatting stemt overeen met Kempe's konklusie, dat niet zozeer de strakke leiding van de rooms-katholieke geestelijkheid op zich, maar vooral het wegvallen van deze leiding een criminogene faktor kan zijn.
- 12) Van Rooy is het dan ook eens met de opmerking van van den Dries (Vereeniging, 1941) dat waarschijnlijk ook het voor de katholieke zo belangrijke verschil tussen dagelijkse zonden en doodzonden een criminogeen effect kan hebben. De niet-katholieke kent 'deze scherpe scheidslijn niet. Indien hij de zwaarte van verschillende feiten vergelijkt, gaapt er voor hem geen afgrond tussen een feit dat naar katholieke opvatting een zeer ernstige dagelijkse zonde is en een feit dat naar katho-

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

lieke opvatting de minst ernstige doodzonde vormt. Zodra daarentegen een katholiek hoort, dat een vergrijp slechts een dagelijkse zonde is, kan bij hem de neiging ontstaan dien misslag min of meer gelijk te stellen met verzuimen ten aanzien waarvan geschreven staat, dat de grootste heilige hen meermalen daags begaat'.

13) In dit verband interpreteert hij het door Kempe (1938) gesignaleerde verschil tussen de eerder begonnen en zich grotendeels buiten de kerkelijke instanties en geestelijkheid om afspelende protestantse maatschappelijke organisatie en de pas later op gang komende, zich in kerkelijk verband onder leiding van de geestelijkheid voltrekkende, katholieke sociale beweging, niet zo zeer als een criminogene faktor, maar veeleer, evenals de criminaliteit, als een gevolg van de morele opvattingen en van de gereserveerde houding jegens de maatschappelijke ontwikkelingen, die de rooms-katholieken zich op grond daarvan gedwongen voelen aan te nemen.

14) Over de periode 1959/60 vertoonden de rooms-katholieken ook landelijk nog steeds het hoogste criminaliteitscijfer, zoals blijkt uit de door Weringh (1968) vermelde C.B.S.-gegevens -totaal aantal misdrijven ingevolge het Wetboek van Strafrecht per 100.000 inwoners van 10 - 79 jaar:

rooms-katholiek	: 936
geen kerkgenootschap	: 835
nederlands-hervormd	: 688
overige kerkgenootschappen:	483
gereformeerd	: 424
(totale bevolking	: 786)

Anderzijds geeft onderstaande advertentie van het Rooms-Katholiek Centrum Pro Fide et Ecclesia, uit de Volkskrant van 16 mei 1974 een sprekend voorbeeld van het 'hoge goed' van een 'onverslachte band tussen godsdienstig en sociaal leven'.

ALARM

OUDERS, op vele scholen houdt men zich druk bezig met de seksuele voorlichting van uw kinderen. Uw kinderen worden daar niet voorgelicht maar VOORGELOGEN.

U als ouders bent de eerste en voornaamste OPVOEDERS.

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

U hebt het RECHT en de ZWARE PLICHT uw kinderen zelf op te voeden.

Als goede en verstandige ouders stelt u uw kinderen niet nodeloos aan gevaar bloot.

Door de sex-voorlichting lopen zij echter zeer groot gevaar, hun ziel wordt namelijk gedood, omdat zij worden aangezet tot ZEDELOOSHEID, dus tot een (DOOD)-zondig leven.

U hebt dan ook het RECHT, ja zelfs de PLICHT, tegenover GOD en omwille van het aards en hemels geluk van uw kinderen, hen te onttrekken aan de sex-lessen. Geen enkele school kan u of uw kinderen dwingen aan de sex-lessen deel te nemen.

ouders: Kent uw VERANTWOORDELIJKHEID;

Weest u zich bewust van uw RECHTEN;

Kent uw PLICHT t.o.v. uw kinderen.

Laat uw kinderen niet deelnemen aan de sex-lessen, ook niet aan die van de school-televisie.

HOUDT UW KINDEREN UIT DIE LESSEN WEG!

- 15) Evenals Henry en Short gaan Whitt et al. er vanuit, dat de mate van 'external restraint' bepalend is voor de richting, waarin het individu geneigd is de schuld voor zijn frustratie te zoeken -bij zichzelf of bij anderen- en daarmee voor de richting van zijn agressie -zelfmoord of moord. Zij veronderstellen dan, dat protestanten met hun benadrukking van de individuele verantwoordelijkheid jegens God in geval van frustratie meer geneigd zullen zijn de schuld daarvoor bij zichzelf te zoeken, wat hen predisponeert tot zelfmoord, terwijl de rooms-katholieken, die de regels voor hun gedrag ontleen aan de kollektieve moraal van hun kerk in geval van frustratie veel meer geneigd zullen zijn de schuld daarvan buiten zichzelf te zoeken en hun agressie op anderen te richten.
- 16) In dit verband kan worden gewezen op Durkheim's konstatering, dat -als een weerspiegeling van de verzwakking van de 'collective conscience' ten gevolge van de toenemende arbeidsverdeling en daarmee gepaard gaande spe-

Vervolg noten bij hoofdstuk 4:

cificering en individualisering van de menselijke relaties- steeds meer levenssferen aan het bereik van het Strafrecht zijn onttrokken, dit echter met één uitzondering. De strafwetgeving ('repressive law') heeft namelijk een uitbreiding ondergaan wat betreft de bescherming van de persoon. Hij ziet dit als een indicatie voor de verschuiving van het kollektief naar het individu als de centrale waarde in de samenleving.

Noten bij hoofdstuk 5:

- 1) Vergelijk de uitspraken van van Rooy (§ 4.4.1) over ontucht, prostitutie, zelfmoord, geboortebeperving als 'heel wat ernstiger dan menig kwaad dat de wet als misdrijf of overtreding kwalificeert', alsook de advertentie (noot 4.14), waarin over de seksuele voorlichting op scholen in termen van doodzonde wordt gesproken.
- 2) Dit proces is nog steeds aan de gang, getuige bijvoorbeeld het verdwijnen van de opkomstplicht bij verkiezingen, het schrappen van artikel 248 bis van het Wetboek van Strafrecht betreffende homoseksuele handelingen tussen meerderjarigen, de 'baas in eigen buik' akties, de discussie rond de wijziging van artikel 251 bis Wetboek van Strafrecht en de legalisering van de sociaal-geïndiceerde abortus provocatus (zie bijvoorbeeld jaargang 25 (1970) van Medisch Contact), de voorstellen tot het vrijgeven van pornografie (Rike, 1972) en tot het doen verdwijnen van een afzonderlijke 'zedelijkheids'wetgeving -de artikelen 240 en 240 bis, 242 t/m 250 en 451 en 451 bis Wetboek van Strafrecht (Werkgroep Nationaal Centrum Geestelijke Volksgezondheid, 1972), de discussie over de wijziging van de ministeriële beschikking ingevolge artikel 3 van de Opiumwet inzake het gebruik van de zgn.'softdrugs', de veranderende opvattingen over de vrijwillige euthanasie, waarbij de nadruk komt te liggen op de 'mondigheid van de sterveling' (Ekelmans, 1971) en vragen rijzen over een eventuele wijziging van de artikelen 293 en 294 van het Wetboek van Strafrecht -alle kwesties waarin de verschuiving van het

Vervolg noten bij hoofdstuk 5:

kollektieve geweten naar het individuele geweten konkreet tot uiting komt.

- 3) Ook deze tendens zet zich door, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het in voorbereiding zijnde wetsvoorstel inzake de bescherming van de 'privacy', alsook uit de discussie rond het probleem van registratie, databanken, volkstelling, koppeling van computerbestanden, waarin de noodzaak tot wettelijke maatregelen ter bescherming van het individu tegen misbruik van gegevens wordt benadrukt. (Nederlandse Staatscourant, 1975).
- 4) Dit komt ondermeer tot uiting in de strafmaat, zoals bijvoorbeeld in het vonnis van het zgn. 'Leeuwarder Euthanasie Proces' (21 februari 1973), waar de opgelegde gevangenisstraf van één week voorwaardelijk met een proeftijd van een jaar in vergelijking met de maximaal te vorderen gevangenisstraf van 12 jaar, als symbolisch te beschouwen is, alsook in een terughoudend vervolgingsbeleid van het Openbaar Ministerie inzake bijvoorbeeld de pornografie en de abortus provocatus. De individuele en georganiseerde reacties (bijvoorbeeld van het Nederlands Artsen Verbond en de Stichting voor het Ongeboren Kind) op het uitblijven van sancties, zijn overigens indicatief voor een ongelijkmatig verloop van dit proces -een door Durkheim onbesproken gelaten aspect van de zaak. De discrepanties in normatieve oriëntatie -kollektief versus individueel geweten- lijken veeleer tot wederzijdse intolerantie dan tot sociale solidariteit te leiden en kunnen, als bron van conflicten, aanleiding geven tot veelal agressief afwijkend gedrag: de Damrellen, het 'schoonvegen' van het Amsterdams Centraal Station, het ingooien van ruiten van sex-shops, het gewelddadig optreden tegen nudisten e.d..
- 5) Met de huidige milieuproblematiek lijkt opnieuw een uitbreiding van het kollektieve geweten te zijn gegeven. Verschijnselen als actiegroepen, protestdemonstraties, geëngageerde berichtgeving, burgerlijke ongehoorzaamheid inzake bijvoorbeeld de Kalkarheffing, milieuhoofdstukken in partijprogramma's, termen als 'milieubewustzijn', discussie over de strafbaarstelling van milieuvervuilende en -bedreigende handelingen e.d. zijn indicatief voor

Vervolg noten bij hoofdstukken 5:

het ontstaan van een kollektief geweten, waardoor op den duur handelingen, die voorheen behoorden tot het domein van het individuele geweten (aanleg van wegen, landingsbanen, vestiging van fabrieken, lozing en opslag van afvalstoffen, gebruik van insecticiden etc.) worden tot 'acts that offend strong and defined states of the collective conscience' en daarmee tot een nieuw type criminaliteit, namelijk die van milieumisdrijven.

- 6) Vergelijk bijvoorbeeld de eerder geciteerde uitspraak van van Rooy (§ 4.4.1), waarin hij stelt, dat een katholiek die zich in een moeilijke situatie gesteld ziet voor de keuze van een niet-strafbare, maar meer immorele en een wel strafbare minder immorele uitweg, eerder nog de 'criminele weg' zal kiezen.

Noten bij hoofdstuk 7:

- 1) C.B.S. 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960. Deel 10B. Tabel 3, kolommen 2 tot en met 15. In deze tabel worden onderscheiden: bedrijfshoofden in de landbouw, nijverheid en middenstand, vrije beroepen, hogere employé's met een inkomen >f7.500,--, employé's met in een inkomen <f7.500,-- landarbeiders, arbeiders met een inkomen >f3.750,-- en arbeiders met een inkomen <f3.750,--.
- 2) In 1960 werden acht bedrijfstakken onderscheiden: landbouw, delfstoffen, industrie en ambacht, bouwnijverheid, openbare nutsbedrijven, handels-, bank- en verzekeringswezen, vervoer-, opslag- en communicatie bedrijven en dienstverlening. Bij maximale diversiteit -in elk van de bedrijfstakken is een even grote proportie van de beroepsbevolking werkzaam- wordt de laagste waarde van deze variabele $8(1.00/8)^2 = .125$.
- 3) De hoogst mogelijke waarde van deze variabele -hoge mate van eenzijdigheid van de economische structuur- is gelijk 100: de vijf belangrijkste bedrijfsklassen omvatten de totale beroepsbevolking van de gemeente. De laagst mogelijke waarde wordt bepaald door het aantal onderscheiden bedrijfsklassen, zestig in 1960. Aangezien bij maximale diversiteit voor elke bedrijfsklasse het percentage daarin werkzame personen even hoog is (100% : 60 = 1.67%) kan

Vervolg noten bij hoofdstuk 7:

deze variabele, althans voor 1960 geen lagere waarde dan $5 \times 1.67 = 8.35$ aannemen.

Noot bij hoofdstuk 11:

- 1) Giddens (1978) wijst er op, dat Durkheim weinig oog heeft voor belangentegenstellingen in de samenleving. Wanneer hij spreekt over belangen dan doet hij dat in de kontekst van de 'push-and-pull of egoism vs. altruism': de belangen van het individu die in konflikt zijn met die van de kollektiviteit als geheel. De notie dat de samenleving ook kan worden gezien als een systeem van dominerende en ondergeschikte belangengroepen, die in een chronische onderlinge spanning verkeren, is Durkheim vreemd.

SUMMARY

This book reports the results of an investigation into the causes of differential rates of deviant behaviour in 176 Dutch municipalities ranging from 5.000 to 200.000 inhabitants.

A large number of data was collected, including rates of various types of deviant behaviour and measures of socio-cultural, economic, physical and demographic characteristics of the 176 municipalities. Most data were obtained from the Netherlands Central Bureau of Statistics for the period 1958 - 1962, the 1960 census being the latest for which data were available.

The study consists of two parts. The first part concentrates on an empirical analysis of the relation between various rates of deviant behaviour and measures of municipal characteristics. In the second part an effort is made to construct and test a theoretical model, in which concepts and propositions found in Durkheim's 'Suicide' and 'The Division of Labor in Society' are combined and modified to explain the differential distribution of deviant behaviour.

Chapter 1 deals with the choice of the unit of analysis. Attention is paid to the problem of 'the ecological fallacy'. Deviant behaviour is operationally defined as offences against institutionalized norms, generally considered to be serious enough to justify their treatment, correction and registration.

Chapter 2 gives a description of the variables selected as indices of the various forms of deviant behaviour. Reliability and validity of the variables are discussed and in this connection the concept 'rates producing institutions' is introduced. In order to test the validity of the behavioral variables, their relations with indices of the size and scope of municipal 'rates producing institutions' are investigated. Intercorrelations among the behavioral variables are analyzed by means of the technique of factor analysis. The three common factors that could be extracted were interpreted as 'Flight', 'Agression' and 'Vulnerability'.

Chapter 3 reviews relevant studies referring to causes of deviance and its differential distribution. The selection of indices of the various municipal characteristics is described and again the intercorrelations among the variables are investigated by means of factor analysis. Six common factors

could be extracted. They were interpreted as 'Welfare - urbanism', 'Stagnant growth - ageing', 'Religion', 'Educational facilities', 'Urbanism - deprivation' and 'Industry'. Correlations of these factors with the behavioral factors were analyzed.

Chapter 4 presents the basic ideas and concepts of the theoretical model. Its essential presupposition states, that differences in rates and types of deviant behaviour between communities can be seen as the effects of specific qualities of the social control system of the communities.

Chapter 5 gives a further elaboration of the conceptual model. Induced by an earlier attempt by Webb, the presupposition of the model is worked out in terms of Durkheim's propositions concerning the consequences of an increasing division of labour for the integrative basis of the community. Key concepts are normative integration, functional interdependence and variability of behaviour.

In chapter 6 the conceptual model is summarized in fourteen propositions. The most important ones are propositions 8 and 13, respectively: 'An increasing division of labour leads to a weakening of the normative integration of the community'; and, 'The weakening of the normative integration is correlated with an increasing variability of behaviour in the community'.

In chapter 7 the conceptual model is translated into an operational model which can be empirically tested. A description is given of the selection of the variables used as correlates of the theoretical concepts. The factor 'Flight', the divorce rate and the suicide rate are chosen as indices for a relatively great variability of behaviour; the factor 'Aggression', the property crime rate and the personal, violent crime rate are selected as indices for the expected consequences of a relatively great invariability of behaviour. These behavioral variables are regarded as the dependent variables of the model.

Chapters 8 and 9 report the testing of the operational model. The hypotheses concerning the interrelations among the independent variables are tested by using the technique of the partial correlation-coefficient (of the fourth order). To test the effects of the independent variables on the dependent variables a multiple regression analysis is used.

Chapter 10 discusses the results of the testing and their significance for the conceptual model. Though not all propositions are confirmed, the theory proves to be successful in predicting the differential distribution of different types of deviant behaviour. The main conclusions are:

- an increasing level of education, a high frequency of social interaction and a growing socioeconomic diversification (division of labour) lead to a weakening of the normative integration of the community;
- the greater variability of behaviour in less normative integrated communities is reflected in higher scores of the factor 'Flight' and in higher divorce and suicide rates; the factor 'Aggression' and the crime rates score relatively low;
- the greater invariability in communities with a relatively strong normative integration results in higher scores of the factor 'Aggression' and in higher crime rates; the factor 'Flight', the divorce and suicide rates score relatively low in these communities;
- the division of labour has no direct relevance for the differential distribution of these types of deviant behaviour.

Chapter 11, finally, presents suggestions for further testing of the theory and discusses the possibility of an elaboration of the theory by considering the consequences of a growing functional interdependence. It is suggested that further weakening of the normative integration and an increasing functional interdependence might lead to a loss of social autonomy of the individual, a growing moral constraint, thus to a greater invariability of behavior. Increasing incidence of aggression and unlawful behaviour might be the result.

Bijlage I

LIJST VAN ONDERZOEKSGEMEENTEN, INGEDEELD NAAR URBANISATIE-CATEGORIE, MET VERMELDING VAN DE PROVINCIE.

A. PLATTELANDSGEMEENTEN		B2	Assendelft	NH	Vianen	ZH		
A1	Boskoop	ZH	Axel	Z	IJsselstein	U		
	's-Gravenzande	ZH	Borne	O	Zaltbommel	G		
	Grootebroek	NH	Bpxtel	NB	Zierikzee	Z		
	Laren	G	Breukelen	U				
	Markelo	O	Bunschoten	U	C2	Alphen a.d. Rijn	ZH	
	Staphorst	O	Eijgelshoven	L	Assen	D		
	Zuidwolde	D	Goirle	NB	Brunssum	L		
			Goor	O	Culemborg	G		
			Hardinxveld-		Delfzijl	Gr		
			Giesendam	ZH	Enkhuizen	NH		
A2	Beilen	D	Hendrik Ido Ambacht	ZH	Goes	Z		
	Dalfsen	O	Koog a.d. Zaan	NH	Gorinchem	ZH		
	Heerhugowaard	NH	Krimpen a.d. IJssel	ZH	Harderwijk	G		
	Holten	O	Krommenie	NH	Harlingen	F		
	de Lier	ZH	Maarssen	U	Hoorn	NH		
	Ommen	O	Made en Drimmelen	NB	Kampen	O		
	Ruurlo	G	Neede	G	Leerdam	ZH		
	Urk	O	Oisterwijk	NB	Maassluis	ZH		
	Zelhem	G	Oude Pekela	Gr	Meppel	D		
	Zundert	NB	Rijssen	O	Middelburg	Z		
			Schijndel	NB	Oldenzaal	G		
	A3	Borculo	G	Sliedrecht	ZH	Oss	NB	
	Dubbeldam	ZH	Valkenswaard	NB	Sittard	L		
	Duiven	G	Veghel	NB	Sneek	F		
	Eibergen	G	Waddinxveen	ZH	Steenwijk	O		
	Hengelo	G	Wormerveer	NH	Veenendaal	U		
	Hillegom	ZH			Wissingen	Z		
	Hilvarenbeek	NB	B3	Baarn	U	Waalwijk	NB	
Olst	O	Bergen	NH	Wageningen	G			
Rijnsburg	ZH	Blaricum	NH	Weesp	NH			
Smilde	D	Bussum	NH	Winschoten	Gr			
Strijen	ZH	Diemen	NH	Zutphen	G			
Tubbergen	O	Driebergen-		Zwijndrecht	ZH			
Vorden	G	Rijsenburg	U					
Weerselo	O	Heemskerk	NH	C3	Alkmaar	NH		
Wijhe	O	Heemstede	NH	Almelo	O			
A4	Asten	NB	Heer	L	Gelken	L		
	Denekamp	O	Landsmeer	NH	Gouda	ZH		
	Eelde	D	Laren	NH	Helmond	NB		
	Heesch	NB	Leiderdorp	ZH	Roermond	L		
	Huissen	G	Naarden	NH	Taandem	NH		
	Klundert	NB	Oost- en West-Souburg	Z				
	Langedijk	NH	Son en Breugel	NB	C4	Delft	ZH	
	Lunsterland	F	Spijkenisse	ZH	Deventer	O		
	Maasdriel	G	Veldhoven	NB	Corndrecht	ZH		
	Sassenheim	ZH	Voorburg	ZH	Hengelo	O		
	Vinkeveen en		Waalre	NB	's-Hertogenbosch	NB		
	Waverveen	U	Zandvoort	NH	Hilversum	NH		
		Zoetermeer	ZH	Leeuwarden	F			
				Leiden	ZH			
				Vlaardingen	ZH			
				Zwolle	O			
B. VERSTEDELIJKE PLATTELANDSGEMEENTEN		C. STEDELIJKE GEMEENTEN						
B1	Bergeyk	NB	C1	Appingedam	Gr			
	Iddam	G		Bolsward	F	C5	Arnhem	G
	Dinxperlo	G		Concordia	O	Brada	NB	
	Terneel	NB		Luyk en St. Agatha	NB	Cransingen	Gr	
	Elisloo	L		Doetsburg	G	Heerlen	NH	
	Rijsdonk	L		Dukhum	F			
	's-Gravenhove	ZH		Geldermaison	G			
	Brace	NB		Groenlo	O			
	Engelkerk	Gr		Hatten	G			
	Soestdijk	L		Hulst	Z			
	Nieuwe Pekela	Gr		Lochem	G			
	Landhuizen	NH		Middelbarnis	ZH			
	Landhuizen	L		Oud Beijerland	ZH			
	Landhuizen	L		Purmerend	NH			
Landhuizen	L		Schagen	NH				
Landhuizen	L		Schoonhoven	ZH				

LIJST VAN VARIABELEN

Standaardisering van de in absolute aantallen verzamelde gegevens tot verhoudingscijfers, met vermelding van de bron waaraan de gegevens zijn ontleend.

In de gevallen, waarin de gegevens zijn betrokken op het aantal inwoners van de gemeente, is aangenomen dat het inwonertal op 31 mei 1960 - het middelste jaar van de periode waarop het onderzoek betrekking heeft (1958 t/m 1962) - als het gemiddelde inwonertal over deze periode kan worden beschouwd. Dit gegeven is ontleend aan de C.B.S.-publicatie 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 2: Bevolking van de gemeenten en onderdelen van de gemeenten. De Haan, Zeist, 1964. Waar de naam wordt gevormd door subgroepen uit de gemeentebevolking zijn de gegevens ontleend aan de C.B.S. gelichtdrukte tabel no. 3: Bevolking naar burgerlijke staat, geslacht en leeftijd, 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Tenzij anders is vermeld, zijn de variabelen gescoord van laagste naar hoogste waarde.

VARIABELEN AFWIJKEND EN ZIEKTEGEDRAG

1. Niet uitgebrachte stemmen

Gemiddeld aantal niet uitgebrachte stemmen bij de Gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen in 1958, 1959, 1962 en 1963 per 100 van het gemiddeld aantal kiezers in 1958, 1959, 1962 en 1963.

2. Ongeldige en blanco stemmen

Gemiddeld aantal ongeldige en blanco stemmen bij de Gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen in 1958, 1959, 1962 en 1963 per 100 van het gemiddeld aantal uitgebrachte stemmen in 1958, 1959, 1962 en 1963.

Bron 1 en 2: C.B.S.-publicaties: Statistiek der Verkiezingen.
1958 - Gemeenteraads, 28 mei. De Haan, Zeist, 1958
1959 - Tweede Kamer der Staten-Generaal, 12 maart. De Haan, Zeist, 1959
1962 - Gemeenteraads, 30 mei. De Haan, Zeist, 1963
1963 - Tweede Kamer der Staten-Generaal, 15 mei. De Haan, Zeist, 1963

3. Migratiecijfer

Gemiddeld aantal uit de gemeente met binnenlandse bestemming vertrokken personen in 1958 t/m 1962 per 1.000 inwoners op 31 mei 1960.

4. Emigratiecijfer

Gemiddeld aantal uit de gemeente met buitenlandse bestemming vertrokken personen in 1958 t/m 1962 per 1.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 3 en 4: C.B.S. gelichtdrukte tabellen efd. Bevolkingsstatistieken: gegevens per gemeente betreffende de loop der bevolking in 1958, 1959, 1960, 1961 en 1962

5. Echtscheidingcijfers

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 bij de Burgerlijke Stand geregistreerde echtscheidingen per 1.000 gehuwde vrouwen op 31 mei 1960.

6. Scheidingen van tafel en bed

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 bij de Burgerlijke Stand geregistreerde scheidingen van tafel en bed per 1.000 gehuwde vrouwen op 31 mei 1960.

Bron 5 en 6: Echtscheidingen en scheidingen van tafel en bed van 1958 t/m 1962: tellingen van de efd. Bevolkingsstatistieken van het C.B.S.

7. Jeugdcriminaliteitscijfer

Gemiddeld aantal de politie bekend geworden strafrechtelijk minderjarige daders van 1958 t/m 1962 (geregistreerd naar de gemeente waar het misdrijf werd gepleegd) per 1.000 inwoners van 10-17 jaar op 31 mei 1960.

8. Index jeugdcriminaliteit

Gemiddeld aantal de politie bekend geworden strafrechtelijk minderjarige daders van 1958 t/m 1962 (geregistreerd naar de gemeente waar het misdrijf werd gepleegd) per 100 van het gemiddeld aantal de politie bekend geworden strafrechtelijke minder- en meerderjarige daders van 1958 t/m 1962.

9. Onherroepelijke veroordelingen en seponeringen

Gemiddeld aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens misdrijven Wetboek van Strafrecht van 1958 t/m 1961 per 1.000 inwoners van 10 jaar en ouder op 31 mei 1960.

10. Vermogensmisdrijven

Gemiddeld aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens vermogensmisdrijven Wetboek van Strafrecht van 1959 t/m 1961 per 1.000 inwoners van 10 jaar en ouder op 31 mei 1960.

11. Agressieve misdrijven

Gemiddeld aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens agressieve misdrijven Wetboek van Strafrecht van 1959 t/m 1961 per 1.000 inwoners van 10 jaar en ouder op 31 mei 1960.

12. Sexuele misdrijven

Gemiddeld aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens seksuele misdrijven Wetboek van Strafrecht van 1959 t/m 1961 per 1.000 inwoners van 10 jaar en ouder op 31 mei 1960.

13. Index agressieve misdrijven

Gemiddeld aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens agressieve misdrijven Wetboek van Strafrecht van 1959 t/m 1961 per 100 van het gemiddeld aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens misdrijven Wetboek van Strafrecht (totaal) van 1959 t/m 1961.

Bron 7 t/m 13: De politie bekend geworden strafrechtelijk minder- en meerderjarige daders van 1958 t/m 1962 naar de gemeente waar het misdrijf werd gepleegd; het aantal onherroepelijke veroordelingen en seponeringen wegens misdrijven Wetboek van Strafrecht, totaal en gesplitst naar vermogens-, agressieve en seksuele misdrijven van 1959 t/m 1961, naar de gemeente van herkomst van de dader - tellingen, afd. Gerechtelijke Statistiek van het C.B.S.

14. Zelfmoordcijfer

Gemiddeld aantal op grond van justitieel onderzoek tot zelfmoord verklaarde gevallen van niet-natuurlijke dood van 1958 t/m 1962 per 10.000 inwoners per 31 mei 1960.

Bron 14: Zelfmoorden naar de gemeente van herkomst van de dader van 1958 t/m 1962 - tellingen van de afd. Gerechtelijke Statistiek van het C.B.S.

15. Alcoholische patiënten Medische Consultatie Bureaus

Voor 106 gemeenten: gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 bij Medische Consultatie Bureaus voor Alcoholisme nieuw ingeschreven patiënten per 10.000 inwoners van 18 jaar en ouder op 31 mei 1960.

Voor 43 gemeenten: gemiddeld totaal aantal in 1958 t/m 1962 bij Medische Consultatie Bureaus voor Alcoholisme ingeschreven patiënten, gedeeld door de gemiddelde behandelingsduur van het Bureau, per 10.000 inwoners van 18 jaar en ouder op 31 mei 1960.

Voor 27 gemeenten: geen opgave ontvangen.

Bron 15: Aantal in 1958 t/m 1962 nieuw ingeschreven patiënten of totaal aantal in 1958 t/m 1962 ingeschreven patiënten - opgave van 17 Medische Consultatie Bureaus voor Alcoholisme

16. Asyleringscoëfficiënt psychiatrische inrichtingen

Gemiddeld aantal in 1967 en 1968 in psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum opgenomen patiënten per 10.000 inwoners op 1 januari 1968.

17. Schizofrenie

Gemiddeld aantal in 1967 en 1968 met de diagnose schizofrenie (code 295) in psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum opgenomen patiënten per 10.000 inwoners per 1 januari 1968.

18. Affectieve psychosen

Gemiddeld aantal in 1967 en 1968 met de diagnose affectieve psychose (code 296) in psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum opgenomen patiënten per 10.000 inwoners op 1 januari 1968.

19. Neurosen

Gemiddeld aantal in 1967 en 1968 met de diagnose neurose (code 300) in psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum opgenomen patiënten per 10.000 inwoners op 1 januari 1968.

Bron 16 t/m 19: Aantal in 1967 en 1968 in psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum opgenomen patiënten, totaal en gesplitst naar de diagnoses schizofrenie, affectieve psychosen en neurosen - opgave van de Geneeskundige Inspectie van de Geestelijke Volksgezondheid, gebaseerd op de in samenwerking met de Sectie Psychiatrische Instituten van de Stichting Nationale Ziekenhuisraad gevoerde "patientenregistratie psychiatrische inrichtingen". Deze aantallen zijn betrokken op het aantal inwoners van de gemeente op 1 januari 1968: C.B.S.-publicatie Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1968. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1968

20. Afgekeurden Militaire Dienst met een S5

Gemiddeld aantal in 1959 t/m 1961 afgekeurde dienstplichtigen met S5-beoordeling per 100 van het gemiddeld aantal in 1959 t/m 1961 gekeurde dienstplichtigen.

21. Afgekeurde Militaire Dienst

Gemiddeld aantal in 1959 t/m 1961 afgekeurde dienstplichtigen per 100 van het gemiddeld aantal in 1959 t/m 1961 gekeurde dienstplichtigen.

Bron 20 en 21: Aantal in 1959 t/m 1961 afgekeurde dienstplichtigen, totaal en met een S5 - door eigen medewerker verzameld uit de keuringsgegevens van de Inspectie van de Militair Geneeskundige Dienst sectie Geneeskundige Aangelegenheden.
Aantal in 1959 t/m 1961 gekeurde - ingeschrevenen voor de dienstplicht en dienstplichtigen - opgave van de Inspectie.

22. Opname-coëfficiënt algemene ziekenhuizen

Gemiddelde van de opname-coëfficiënten van 1958 t/m 1962.

Bron 22: Overzicht van de gegevens der ziekenhuizen in Nederland over het jaar 1958 en 1959, 1960, 1961 en 1962. Geneeskundige Hoofdinspectie van de Volksgezondheid. (In deze publicaties is als de opname-coëfficiënt het percentage inwoners van een gemeente dat in de loop van een jaar in een ziekenhuis werd opgenomen vermeld)

23. Besmettelijke ziekten

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 opgegeven gevallen van besmettelijke ziekten per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

24. Andere salmonellosen

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 opgegeven gevallen van andere salmonellosen per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

25. Bacillaire dysenterie

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 opgegeven gevallen van bacillaire dysenterie per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

26. Roodvonk

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 opgegeven gevallen van roodvonk per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

27. Hepatitis infectiosa

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 opgegeven gevallen van hepatitis infectiosa per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 23 t/m 27: Dertien- weken staten van het aantal aangegeven gevallen van besmettelijke ziekten in: Verslagen en mededelingen betreffende de Volksgezondheid 1958, 1959, 1960, 1961, 1962 en 1963

28. Huwelijksgeboortecijfer

Gemiddeld aantal wettig levend- en doodgeborenen in 1958 t/m 1962 per 1.000 gehuwde vrouwen van 15-49 jaar op 31 mei 1960.

29. Buitenechtelijk geboortecijfer

Gemiddeld aantal onwettig levend- en doodgeborenen in 1958 t/m 1962 per 1.000 ongehuwde vrouwen (inclusief gescheiden vrouwen en weduwen) van 15-49 jaar op 31 mei 1960.

Bron 28 en 29: Totaal aantal levend- en doodgeborenen - C.B.S., gelichtdrukte tabellen, afd. Bevolkingsstatistiek: gegevens per gemeente betreffende de loop der bevolking in het jaar 1958, 1959, 1960, 1961 en 1962.
Aantal doodgeborenen 1958 en aantal onwettig levend- en doodgeborenen 1958, 1959, 1960, 1961 en 1962 - tellingen van de afd. Bevolkingsstatistiek van het C.B.S.

30. Sterftecijfer

Indirect naar leeftijd gestandaardiseerd sterftecijfer¹, berekend over gemiddeld aantal overledenen per leeftijdscategorie in 1958 t/m 1962, per 1.000 inwoners op 31 mei 1960.

31. Doodgeboorte

Gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 doodgeborenen per 1.000 van het gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 levend- en doodgeborenen.

¹ H. de Jonge: Inleiding tot de medische statistiek, deel I, Leiden, 1963.

32. Zuigelingensterfte

Gemiddeld aantal overledenen < 1 jaar van 1958 t/m 1962 per 1.000 van het gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 levengeborenen.

Bron 30 t/m 32: Aantal overledenen per leeftijdscategorie 1958 t/m 1962 - fotocopies 1958 t/m 1962 van de afd. Bevolkingsstatistiek van het C.B.S.
Aantal levend- en doodgeborenen, C.B.S. gelichtdrukte tabellen, afd. Bevolkingsstatistiek: gegevens per gemeente betreffende de loop der bevolking in het jaar 1958, 1959, 1960, 1961 en 1962.
Aantal doodgeborenen 1958 - telling van de afd. Bevolkingsstatistiek van het C.B.S.

33. Sterfte ongevallen in het verkeer

Indirect naar leeftijd gestandaardiseerde sterfte¹, berekend over het gemiddeld aantal overledenen door ongevallen met motorvoertuigen in het verkeer (code BE 47a van de kleine internationale lijst van doordoorzaken 1955) per leeftijdscategorie in 1958 t/m 1962 per 100.000 inwoners op 31 mei 1960.

34. Sterfte ongevallen

Indirect naar leeftijd gestandaardiseerde sterfte¹, berekend over het gemiddeld aantal overledenen door ongevallen (code BE 48c van de kleine internationale lijst van doordoorzaken 1955) per leeftijdscategorie in 1958 t/m 1962 per 100.000 inwoners op 31 mei 1960.

35. Sterfte kwaadaardige nieuwvormingen

Indirect naar leeftijd gestandaardiseerde sterfte¹, berekend over het gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 overledenen, doodsoorzaak kwaadaardige nieuwvormingen (code 104-205 internationale lijst van doodsoorzaken 1958) voor de leeftijdsgroepen van 40-64 jaar per 1.000 inwoners van 40-64 jaar op 31 mei 1960.

36. Sterfte arteriosclerotische en degeneratieve hartziekten

Indirect naar leeftijd gestandaardiseerde sterfte¹, berekend over het gemiddeld aantal in 1958 t/m 1962 overledenen, doodsoorzaken arteriosclerotische en degeneratieve hartziekten (code 420-422) internationale lijst van doodsoorzaken 1958) voor de leeftijdsgroepen van 40-64 jaar per 1.000 inwoners van 40-64 jaar op 31 mei 1960.

Bron 33 t/m 36: Aantal overledenen naar doodsoorzaken per leeftijdscategorie van 1958 t/m 1962 - tellingen van de afd. Gezondheidsstatistiek van het C.B.S.

VARIABLEN "CIJFERSPRODUCERENDE INSTANTIES"

1. Sterkte politiecorps

Gemiddeld aantal politie-ambtenaren over 1958 - 1962 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 1: Het aantal politie-ambtenaren (gemeente- en rijkspolitie) per gemeente in de jaren 1958 t/m 1962 - tellingen afd. Gerechtelijke Statistiek van het C.B.S.

2. Ziekenhuisbeddagen

Deze tamelijk gecompliceerde variabele is gebaseerd op het aantal in algemene en academische ziekenhuizen opgenomen patienten over het jaar 1960 en de maximale opnamecapaciteit van deze ziekenhuizen. Voor elk algemeen of academisch ziekenhuis is berekend:

- het relatieve aandeel van elke onderzoeksgemeente (voor zover daaruit in 1960 patienten in het desbetreffende ziekenhuis waren opgenomen) in de totale rayongrootte van het ziekenhuis;
- het aantal opnamen bij een bezettingsgraad van 100%, rekening houdend met de gemiddelde verpleegduur van het ziekenhuis in 1960 (100x feitelijk aantal opnamen/feitelijk bezettingspercentage). Het product van de onder a. berekende fractie met de onder b. berekende maximale opnamecapaciteit geeft per ziekenhuis het aantal voor elk van de gemeenten beschikbare beddagen per jaar bij een bezettingsgraad van 100%. Om tot het totaal aantal beschikbare beddagen per gemeente te komen zijn voor elke gemeente de berekende beddagen van alle ziekenhuizen, waarin over 1960 patienten uit de gemeente waren opgenomen, bij elkaar opgeteld. Dit totale aantal beddagen per gemeente is tenslotte, tot verhoudingscijfer per 1.000 inwoners omgerekend.

Bron 2: Het aantal patienten per gemeente per algemeen of academisch ziekenhuis in 1960 - door eigen medewerker verzameld uit gegevens van de onder het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid ressorterende "Ziekenhuiscommissie".

¹ H. de Jonge, o.c.

Rayongrootte, feitelijk aantal opnamen en bezettingsgraad per algemeen of academisch ziekenhuis - Geneeskundige Hoofdinspectie van de Volksgezondheid: Overzicht van de gegevens der ziekenhuizen in Nederland over het jaar 1960, 's-Gravenhage, oktober 1962

3. Huisartsendichtheid

Aantal praktiserende huisartsen per 31 mei 1960 naar gemeente van inwoning per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

4. Tandartsendichtheid

Aantal praktiserende tandartsen per 31 mei 1960 naar gemeente van inwoning per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 3 en 4: Aantal praktiserende huisartsen en tandartsen naar gemeente van inwoning - door eigen medewerkers verzameld uit gegevens van de 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960, C.B.S. afd. Algemene tellingen en Bevolkingsstatistiek

5. Wijkverpleegsters

Gemiddeld aantal wijkverpleegsters over 1958 - 1962 per 10.000 inwoners.

Bron 5: Aantal wijkverpleegsters per gemeente voor de jaren 1958 - 1962 - tellingen van de Geneeskundige Hoofdinspectie voor de Volksgezondheid

6. Vroedvrouwen

Aantal vroedvrouwen op 31 december 1960 naar gemeente van inwoning per 10.000 vrouwen van 15-49 jaar.

Bron 6: Aantal vroedvrouwen op 31 december 1960 naar gemeente van inwoning - adreslijst van vroedvrouwen in Nederland op 31 december 1962, Geneeskundige Hoofdinspectie voor de Volksgezondheid. Uitgaande van deze adreslijst zijn met behulp van de mutaties, gepubliceerd in de "Verslagen en mededelingen betreffende de Volksgezondheid" van 1961 en 1962, de aantallen vroedvrouwen per 31 december 1960 vastgesteld

7. Afstand psychiatrische inrichting

Afstand van de gemeente tot dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting met een klinisch centrum in drie afstandscategorieën (> 30 km., 15-29 km. en 0-14 km) hemelsbreed met behulp van een passer op de kaart gemeten (respectievelijk score 1, 2 en 3).

Bron 7: Psychiatrische inrichtingen met een klinisch centrum en gemeenten van vestiging - Geneeskundige Inspectie voor de Geestelijke Volksgezondheid: Lijst van instituten met een vergunning/aanwijzing ingevolge de Krankzinnigenwet 1958

ONAFHANKELIJKE VARIABELEN

1. Aantal inwoners

Bron 1: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 2

2. Bevolkingsdichtheid

Aantal inwoners per km² land

3. % inwoners grootste woonkern

Aantal inwoners in de grootste woonkern van de gemeente per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 2 en 3: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14. Voornaamste kengetallen per gemeente. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1966

4. Bebouwingsdichtheid

100 - % inwoners, woonachtig in verspreide huizen x het aantal woningen op 31 mei 1960 / 100 per aantal hectaren bebouwde oppervlakte van de gemeente op 31 december 1960.

Bron 4: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 2
C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 5: Huishoudens, gezinnen en woningen.
B: Voornaamste cijfers per gemeente. De Haan, Zeist, 1964
Bodemstatistiek Gemeentelijke jaarcijfers. B: Oppervlakte en gebruik van de gronden op 31 december 1960. Gelichtdrukte tabel C.B.S., afd. Landbouwstatistiek

5. % woningen in meergezinshuizen

Aantal bewoonde woningen in meergezinshuizen per 100 bewoonde woningen in 1956.

Bron 5: Algemene woningtelling 1956. Gelichtdrukte tabel 3: Bewoonde woningen in meergezins-huizen naar aard woonverblijf en verdieping hoofdwoonvertrek. C.B.S., afd. Algemene tellingen en bevolkingsstatistiek

6. Aantal personen per vertrek

Gemiddeld aantal personen in bewoonde woningen per vertrek op 31 mei 1960.

7. Ratio personen per vertrek 1960/1947

Aantal personen in bewoonde woningen per vertrek op 31 mei 1960 op het aantal personen in bewoonde woningen per vertrek op 31 mei 1947.

8. Inwoning ten gevolge van de woningnood

Aantal zelfstandige huishoudens (def. 1947) inwonend ten gevolge van de woningnood per 100 zelfstandige huishoudens op 31 mei 1960.

Bron 6 t/m 8: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 5. B
C.B.S. 12e Algemene Volkstelling 31 mei 1947. Deel 2: Woning- en gezinstelling. B: Voornaamste cijfers per gemeente. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1949

9. Index sanitaire voorzieningen woningen

Combinatie van de klassen-scores van de frequentieverdelingen van:

- Aantal bewoonde woningen met privaat binnen de woning, doch zonder spoeling en/of afvoer faecaliën of met privaat buiten de woning of zonder privaat per 100 bewoonde woningen in 1956.
- Aantal bewoonde woningen zonder badgelegenheid per 100 bewoonde woningen in 1956.

Bron 9: Algemene woningtelling 1956, C.B.S. Gelichtdrukte tabellen:
19: Huishoudens in woningen naar wijze van huisvesting, grootte en wijze van slapen
10: Bewoonde woningen naar aard woonverblijf en aanwezigheid, aard, ligging, enz. van privaat
12: Bewoonde woningen naar aard woonverblijf, aanwezigheid en aard woonruimte

10. Index socio-economisch niveau

Combinatie klassen-scores van de frequentieverdelingen van:

- Aantal mannen van 14 jaar of ouder met meer dan lager algemeen vormend onderwijs (exclusief nog dag-onderwijs genietenden) per 100 mannen van 14 jaar of ouder 31 mei 1960.
- Aantal employé's per 100 arbeiders (mnl. en vrl.) 31 mei 1960.
- Gemiddeld belastbaar inkomen per inwoner 1960.

Bron 10: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 8: Genoten onderwijs en onderwijs-niveau. B: Voornaamste cijfers per gemeente. De Haan, Zeist, 1964
C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 10: Beroepsbevolking. B: Voornaamste cijfers per gemeente. De Haan, Zeist, 1964
C.B.S. Inkomensverdeling 1960. Regionale gegevens. De Haan, Zeist, 1964

11. % land- en handarbeiders

Aantal mannelijke land- en handarbeiders per 100 mannelijke hoofden van huishoudens op 31 mei 1960.

Bron 11: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 10. B

12. % belastingplichtige inwoners met inkomen < f 5.000,-

Aantal belastingplichtige inwoners met een jaarlijks inkomen lager dan f 5.000,- per 100 belastingplichtige inwoners in 1960.

13. Inkomensdiscrepancie

Verhouding gemiddeld inkomen van het kwartiel belastingplichtige inwoners met de laagste inkomens op het gemiddelde inkomen van het kwartiel belastingplichtige inwoners met de hoogste inkomens in 1960, maal 100.

Deze variabele is gescoord van de hoogste waarde (geringste discrepantie) - score 1 - naar de laagste waarde (grootste discrepantie) - score 9.

14. Inkomensdiscrepantie 1960/1946

Ratio inkomensdiscrepantie 1960 (zie 13) op idem 1946. Deze variabele is gescoord van laagste waarde (sterkere afname inkomensdiscrepantie) - score 1 - naar hoogste waarde (geen of geringe afname inkomensdiscrepantie) - score 9.

Bron 12 t/m 14: C.B.S. Inkomensverdeling 1960. Regionale gegevens
C.B.S. Gegevens per gemeente betreffende inkomensverdeling 1946. De Haan, Zeist, 1952

15. Gemiddeld inkomen 1960/1946

Ratio gemiddeld belastbaar inkomen per inwoner in 1960 op gemiddeld belastbaar inkomen per inwoner 1946

Bron 15: C.B.S. Inkomensverdeling 1960. Regionale gegevens
C.B.S. Gegevens per gemeente betreffende inkomensverdeling 1946

16. Diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken

Som van de gekwadeerde proporties van de beroepsbevolking werkzaam in de bedrijfstakken landbouw, delfstoffen, industrie en ambacht, bouwnijverheid, openbare nutsbedrijven, handels, bank- en verzekeringswezen, vervoers-, opslag- en communicatiebedrijven en dienstverlening van de totale in de gemeente wonende beroepsbevolking op 31 mei 1960.

Bron 16: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Gelichtdrukte tabel 15: Beroepsbevolking naar bedrijfsklasse, positie in het bedrijf en geslacht en naar bedrijfsklasse, gedeeltelijke werkweek en geslacht

17. % beroepsbevolking in de 5 belangrijkste bedrijfsklassen

Aantal personen werkzaam in de 5 belangrijkste bedrijfsklassen van de gemeente per 100 tot de, in de gemeente wonende, beroepsbevolking behorende mannen en vrouwen op 31 mei 1960.

Bron 17: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14

18. Bedrijfs hoofdenratio

Aantal personen werkend voor eigen rekening per 100 personen werkzaam in loondienst op 31 mei 1960.

Bron 18: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 10. B

19. % werkzaam in industrie

Aantal mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders werkzaam in de bedrijfstak industrie en ambacht per 100 van de in de gemeente wonende mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders op 31 mei 1960.

20. % werkzaam in dienstverlening

Aantal mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders werkzaam in de bedrijfstak dienstverlening per 100 van de in de gemeente wonende mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders op 31 mei 1960.

Bron 19 en 20: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Gelichtdrukte tabel 15

21. Afnemende industrialisering 1960/1947

Aantal mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders, werkzaam in de bedrijfstak industrie en ambacht per 100 mannelijke en vrouwelijke, in de gemeente wonende, employé's en arbeiders op 31 mei 1960 op het percentage mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders, werkzaam in de bedrijfstak nijverheid op 31 mei 1947. Hiertoe werden de, in de desbetreffende tabel (10) onderscheiden, bedrijfsklassen 01 t/m 17 bij elkaar opgeteld, dit met uitzondering van de bedrijfsklassen 04 (bouwnijverheid), 10 (mijnbouw, veenderijen, etc.) en 16 (gas-, electriciteits- en waterleidingsbedrijven), welke bedrijfsklassen in 1960 als afzonderlijke bedrijfstakken den wel tot andere bedrijfstakken worden gerekend. Bij de scoring van deze variabele kregen de cijfers ≥ 1.00 de score 0 en de cijfers < 1.00 de score 1 of hoger.

22. Toenemende industrialisering 1960/1947

Idem. Bij de scoring van deze variabele kregen de cijfers ≤ 1.00 tezamen de score 0 en de cijfers > 1.00 1 of hoger.

Bron 21 en 22: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Gelichtdrukte tabel 15
C.B.S. 12e Algemene Volkstelling 31 mei 1947. Gelichtdrukte tabel 10: Beroepsbevolking naar bedrijfsklassen en positie in het bedrijf

23. % werklozen

Gemiddeld aantal geheel werkloze mannen en vrouwen in 1959, 1960 en 1961 per 100 tot de, in de gemeente wonende, beroepsbevolking behorende mannen en vrouwen op 31 mei 1960.

24. Ratio aanbod - vraag arbeidsmarkt

Gemiddeld aantal geheel werkloze mannen en vrouwen in 1959, 1960 en 1961 op het gemiddeld aantal geregistreerde openstaande aanvragen voor mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten in 1959, 1960 en 1961.

Bron 23 en 24: C.B.S., efd. Sociale statistieken. Telkaarten per gemeente met kwartaalcijfers
C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14

25. % woonforensen

Aantal woonforensen per 100 van de ter plaatse wonende beroepsbevolking op 31 mei 1960.

26. % werkforensen

Aantal werkforensen per 100 van de ter plaatse werkende beroepsbevolking op 31 mei 1960.

Bron 25 en 26: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14

27. % autochtone bevolking

Aantal inwoners dat altijd in de gemeente heeft gewoond per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron_27: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 3: Geboortegemeente en periode van vestiging in de huidige woongemeente. De Haan, Hilversum, 1956

28. % in buitenland geboren inwoners

Aantal inwoners dat in het buitenland is geboren per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron_28: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 3

29. Ratio % allochtone bevolking 1960/1947

Aantal niet in de huidige woongemeente geboren inwoners per 100 inwoners op 31 mei 1960 op het percentage niet in de huidige woongemeente geboren inwoners op 31 mei 1947.

Bron_29: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 3
C.B.S. 12e Algemene Volkstelling 31 mei 1947. Gelichtdrukte tabel 8: Bevolking naar geboorteplaats en geboorteklasse

30. % bevolkingsgroei

Toename in inwonertal 1947-1960 per 100 inwoners in 1947.

Bron_30: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14
C.B.S. 12e Algemene Volkstelling 31 mei 1947. Deel 1: Plaatselijke indeling. B: Voornaamste cijfers per gemeente. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1950

31. Tempo bevolkingsgroei

Diversiteitscoëfficiënt groei inwonertal: som van de gekwadrateerde proporties bevolkingstoename per jaar van de totale bevolkingstoename over een periode van 12 jaar.

Bron_31: C.B.S. Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1946 en 1949 t/m 1 januari 1960. De Haan, Utrecht, 1949 t/m 1960

32. Diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen

Som van de gekwadrateerde proporties van de sociale beroepsgroepen van de mannelijke hoofden van huishoudens van het totale aantal mannelijke hoofden van huishoudens op 31 mei 1960.

Bron_32: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 10. B. Tabel 3, kolommen 2 t/m 15

33. Diversiteitscoëfficiënt uitgebrachte stemmen 2e Kamerverkiezingen 1959

Som van de gekwadrateerde proporties bij de Tweede Kamerverkiezingen 1959 op de politieke partijen uitgebrachte stemmen van het totaal aantal uitgebrachte stemmen op 12 maart 1959.

Bron_33: C.B.S. Statistiek der verkiezingen 1959.

34. % stemmen uitgebracht op P.v.d.A., P.S.P. en C.P.N.

Gemiddelde som van de percentages geldig uitgebrachte stemmen op de P.v.d.A., P.S.P. en C.P.N. Tweede Kamerverkiezingen op 12 maart 1959 en op 15 mei 1963

Bron_34: C.B.S. Statistiek der verkiezingen 1959
C.B.S. Statistiek der verkiezingen 1963

35. % Rooms-Katholieken

Aantal Rooms-Katholieken per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron_35: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7: Kerkelijke gezindte. B: Voornaamste cijfers per gemeente. De Haan, Zeist, 1963

36. Secularisering 1960/1947

Aantal onkerkelijken per 100 inwoners op 31 mei 1960 op het percentage onkerkelijken op 31 mei 1947.

Bron_36: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7. B
C.B.S. 12e Algemene Volkstelling 31 mei 1947. Deel 5: Kerkelijke gezindten. B: Voornaamste cijfers per gemeente. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1950

37. % inwoners van 15-49 jaar

Aantal inwoners van 15-49 jaar per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron_37: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Gelichtdrukte tabel 3: Bevolking naar burgerlijke staat, geslacht en leeftijd

38. Bejaardenratio

Aantal inwoners van 65 jaar of ouder per 100 inwoners op het aantal inwoners jonger dan 20 jaar per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron_38: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14

39. Vergrijzing bevolking 1950/1947

Aantal inwoners van 65 jaar of ouder per 100 inwoners op 31 mei 1960 op het percentage inwoners van 65 jaar of ouder op 31 mei 1947.

Bron 39: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 14
C.B.S. 12e Algemene Volkstelling 31 mei 1947. Gelichtdrukte tabel 4: Bevolking naar leeftijdsklassen en burgerlijke staat. Afd. Algemene Tellingen

40. Sex-ratio

Aantal vrouwen per 1 januari 1961 op het aantal mannen per 1 januari 1961.

Bron 40: C.B.S. Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1961. De Haan, Utrecht, 1961

41. % ongehuwden

Aantal nooit gehuwd geweest zijnde personen van 20 jaar of ouder per 100 inwoners van 20 jaar of ouder op 31 mei 1960.

42. % gehuwd geweest zijnden

Aantal gehuwd geweest zijnde personen van 20 jaar of ouder per 100 inwoners van 20 jaar of ouder op 31 mei 1960.

Bron 41 en 42: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Gelichtdrukte tabel 3

43. % hectaren parken en plantsoenen

Aantal hectaren parken en plantsoenen per 100 hectaren bebouwde oppervlakte van de gemeente op 31 december 1960.

44. % hectaren bos, riet en biez en woeste gronden

Aantal hectaren bos, riet en biez en woeste gronden per 100 hectaren totale oppervlakte van de gemeente op 31 december 1960.

45. % hectaren water breder dan 6 meter

Aantal hectaren water breder dan 6 meter per 100 hectaren totale oppervlakte van de gemeente op 31 december 1960.

Bron 43 t/m 45: Bodemstatistiek. Gelichtdrukte tabel C.B.S., afd. Landbouwstatistiek

46. Aantal vestigingen horecabedrijven

Aantal vestigingen in de gemeente behorend tot de bedrijfsklasse "Horeca" op 15 oktober 1963 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 46: C.B.S. 3e Algemene bedrijfstelling 15 oktober 1963. Gelichtdrukte tabel 6: Vestigingen, werkzame personen, vestigingen naar het aantal daarin werkzame personen

47. Aantal bioscopen

Aantal bioscopen in de gemeente in juli 1960 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 47: Naam- en adreslijst van de Nederlandse bioscoopbond, juli 1960

48. Aantal sportvelden, -banen en -hallen

Aantal sportvelden, -banen en -hallen in de gemeente op 1 september 1963 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

49. Aantal zweminrichtingen

Aantal zweminrichtingen voor openbaar gebruik in de gemeente op 1 september 1963 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

50. Aantal gymnastieklokalen

Aantal gymnastieklokalen beschikbaar voor verenigingen in de gemeente op 1 september 1963 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 48 t/m 50: C.B.S. De sportaccommodatie in Nederland op 1 september 1963. De Haan, Zeist, 1964

51. Aanwezigheid en afstand schouwburgen en concertzalen

Gewogen score per gemeente: gemeenten zonder, met 1, 2 of meer dan 2 schouwburgen en/of concertzalen binnen de eigen grenzen kregen respectievelijk score 0, 1, 2 of 3. Afstand gemeente tot andere gemeenten met één of meer schouwburgen en/of concertzalen (rekening houdend met "natuurlijke barrières" hemels-breed gemeten) - 4 categorieën: 0 km. (eigen gemeente), 1-9 km., 10-19 km. en 20 of meer km., gewogen met respectievelijk factor 3⁰, 3¹, 3², 0. Vermenigvuldiging van de gemeentescores met factoren leverde scores-breedte op van 0-24: hogere score = betere beschikking van gemeente-bevolking over schouwburgen en/of concertzalen.

- Bron 51: Verenigingenboekje 1964. Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Den Haag, 1964
52. Aantal bibliotheken of bibliotheekposten
Aantal bibliotheken of bibliotheekposten in de gemeente in 1960 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.
- Bron 52: Leeszaaljaarboekje 1959-1960, uitgegeven door de Centrale Vereniging voor Openbare Bibliotheken, 's-Gravenhage, juli 1960; Verslag van de Nutscommissie voor bibliotheek-
wezen over het dienstjaar 1960-'61, Amsterdam; Jaarverslag van de Centrale Vereniging
voor Reizende Bibliotheken 1960, Amsterdam; Jaarverslagen Plattelandsbibliotheek 1960;
opgeven van: de Stichting C.J.V. Lectorvoorziening, resultaten enquêtelijsten mei 1960;
de St. Vincentiusvereniging betreffende uitleenbibliotheek 1960; het Christelijk Lec-
tuurcentrum 1960; de heer A.J. Lucas, "Het Boekhuis", Amsterdam betreffende erkende com-
merciële leesbibliotheek en boekhandels-annex-leesbibliotheek 1960; de Provinciale
Bibliotheek Centrale 1960 (ook jaarverslagen)
53. Aantal zang- en oratoriumverenigingen
Aantal zang- en oratoriumverenigingen in de gemeente in 1960 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.
- Bron 53: Opgeven van: Koninklijk Zangersverbond; Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst; Bond
van Arbeiderszangverenigingen; Bond van Katholieke Zangverenigingen in Nederland; Konink-
lijke Bond van Zang- en Oratoriumverenigingen in Nederland; Comité van Acht; Landelijke
Organisatie van Provinciale en Regionale Zangersbonden; Jaarboek 1960 - Koninklijke Bond
van Christelijke Zang- en Oratoriumverenigingen
54. Aantal harmonie- en fanfaregezelschappen
Aantal harmonie- en fanfaregezelschappen in de gemeenten in 1960 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.
- Bron 54: Opgeven van: Federatie van Katholieke Muziekbonden in Nederland; Nederlandse Federatie
van Christelijke Muziekbonden; Algemene Nederlandse Unie van Muziekverenigingen; Konink-
lijke Federatie van Harmonie- en Fanfaregezelschappen
55. Aantal amateurtoneelverenigingen
Aantal amateurtoneelverenigingen in de gemeente in 1960 per 10.000 inwoners op 31 mei 1960.
- Bron 55: Opgeven van: Nederlands Centrum voor Amateurtoneel (voorheen: Nederlandse Amateur Toneel
Unie); Werkverbond Katholiek Amateurtoneel
56. Aantal clubhuizen
Aantal clubhuizen voor het bijzondere jeugdwerk in de gemeente in 1960 per 10.000 inwoners van 10-20 jaar
op 31 mei 1960.
- Bron 56: Stichting Evangelisch Herstel en Opbouw; Landelijk overkoepelend orgaan voor het Gerefor-
meerd Bijzonder Jeugd- en Gezinswerk; verslag over de periode 1 september 1960 tot
1 september 1961. Opgeven van: Nederlandse Bond van Sociaal-cultureel Vormingswer-
Salco-Stichting Samenwerking Landelijke Centrale organen voor wijk-, buurt- en clubhuus-
werk.
C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Gelichtdrukte tabel 3
57. Gemiddelde klasdeeler lager onderwijs
Klasse-indeling van het gemiddeld aantal leerlingen van het lager onderwijs per onderwijzer in 1959.
- Bron 57: C.B.S. Statistiek van de school- en klassegrootte bij het g.l.o. 1933-1959. De Haan,
Zeist, 1960
58. Index onderwijsvoorziening l.t.o. / l.n.o.
Combinatie van de klassen-indeling scores van:
- Aantal jongens en meisjes dat in de eigen woongemeente l.t.o. / l.n.o. volgt per 100 jongens en meisjes
uit de gemeente die l.t.o. / l.n.o. volgen in 1962/'63.
- Aantal uit andere gemeenten afkomstige jongens en meisjes dat in de gemeente l.t.o. / l.n.o. volgt per
100 jongens en meisjes die in de gemeente l.t.o. / l.n.o. volgen in 1962/'63.
59. Index onderwijsvoorziening U.L.O.
Idem voor U.L.O.
60. Index onderwijsvoorziening v.h.m.o.
Idem voor v.h.m.o.
- Bron 58 t/m 60: C.B.S. afd. Onderwijsstatistiek. Regionaal onderzoek 1962/'63. Formulier model B: Leer-
lingen per school en woongemeente

61. 1/3 onkerkelijke bevolking

Aantal onkerkelijken per 100 inwoners op 31 mei 1960.

Bron 61: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7.B

62. 1/3 beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs

Aantal mannen en vrouwen van 14 jaar of ouder met een beroep en tenminste een akte of diploma voor meer uitgebreid lager onderwijs of een lagere beroepsopleiding per 100 mannen en vrouwen van 14 jaar of ouder met een beroep op 31 mei 1960.

Bron 62: C.B.S. 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 8.B

63. Index normatieve integratie

Combinatie klassen-scores van de frequentieverdelingen van:

- 1/3 autochtone bevolking.
- Diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen.
- 1/3 onkerkelijke bevolking (omgescoord).

Bron 63: Zie onafhankelijke variabelen 27, 32 en 61

64. Index economische diversiteit

Combinatie klassen-scores van de frequentieverdelingen van:

- Diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken (omgescoord).
- 1/3 beroepsbevolking in de 5 belangrijkste bedrijfsklassen (omgescoord).

Bron 64: Zie onafhankelijke variabelen 16 en 17

65. Index cijfersproducerende instanties

Combinatie klassen-scores van de frequentieverdelingen van:

- Sterkte politiecorps.
- Ziekenhuisbeddengen.
- Huisartsendichtheid.
- Wijkverpleegsters.
- Vroedvrouwen.
- Afstand psychiatrische inrichting.

Bron 65: Zie variabelen "cijfersproducerende instanties" 1, 2, 3, 5, 6 en 7

RESULTATEN ORTHOGONALE COMPONENTEN-ANALYSE, UITGEVOERD OP DE CORRELATIEMATRIX VAN 30 GEDRAGS-VARIABLEN VOOR 176 NEDERLANDSE GEMEENTEN

Variabelen	Correlatiematrix							
	Principale componenten				Varimax rotatie			
	F _I	F _{II}	F _{III}	h ²	F _I	F _{II}	F _{III}	h ²
Echtscheidingen	.85	-.24	-.04	.78	.88	.10	.05	.78
Huwelijksgeboortecijfer	-.63	.29	.12	.49	-.70	.03	.04	.49
Emigratie	.67	.01	-.23	.50	.84	.24	-.18	.50
Niet uitgebrachte stemmen	.62	-.21	.07	.43	.64	.06	.14	.43
Migratie	.60	-.20	-.01	.40	.63	.05	.06	.41
Index agressieve misdrijven	-.61	.28	-.31	.55	-.63	-.02	-.38	.55
Buitenachtelijk geb.cijfer	.69	.05	-.04	.48	.62	.31	-.00	.48
Scheidingen tafel en bed	.66	.11	.02	.45	.56	.36	.05	.45
Sterfte verkeersongevallen	-.47	.16	.25	.31	-.52	-.01	.20	.31
Schizofrenie	.47	-.17	-.01	.25	.49	.02	.05	.25
Neurosen	.38	-.21	-.11	.20	.44	-.06	-.05	.20
Affectieve psychosen	.41	-.06	.07	.18	.39	.11	.10	.18
Afgekeurden mil. dienstplicht	-.26	.45	.29	.35	-.44	.35	.20	.35
Vermogensmisdrijven	.68	.44	.09	.64	.44	.67	.07	.64
Sexuele misdrijven	.37	.58	.06	.48	.12	.68	-.00	.48
Salmonellosen	.21	.58	.39	.53	-.07	.66	.31	.54
Agressieve misdrijven	-.02	.74	-.26	.62	-.27	.64	-.37	.62
Ongeldige en blanco stemmen	.38	.48	-.20	.41	.19	.56	-.24	.41
Opname A-ziekenhuis	.42	.36	-.25	.37	.28	.47	-.27	.37
Dysenterie	.16	.46	.54	.53	-.09	.55	.47	.53
Afgek. mil. dienstpl. S-5	.08	-.04	.52	.23	.03	.06	.52	.28
Sterfte ongevallen	.09	.22	-.46	.27	.05	.18	-.49	.27
Roodvonk	.31	-.17	.39	.28	.30	.01	.43	.28
Hepatitis infectiosa	.05	-.04	.36	.13	.02	.02	.36	.13
Doodgeboorte	-.20	-.12	.36	.16	-.18	-.15	.36	.18
Jeugdcriminaliteit	.36	.03	.30	.22	.29	.20	.31	.22
Zelfmoord	.13	-.36	.08	.15	.24	-.27	.14	.15
Zuigelingensterfte	-.12	.25	-.14	.10	-.19	.17	-.18	.10
Sterfte hart- en vaatziekten	.42	.20	-.11	.23	.32	.33	-.11	.23
Sterfte kweedaardige nieuww.	.28	.14	.05	.10	.20	.24	.05	.10
Eigenwaarden	5.95	2.96	1.99		5.47	3.39	2.02	

Bijlage IV-1

RANGORDENING GEMEENTEN VAN HOGE NAAR LAGE FAKTORSCORES, INGEDEELD IN KWARTIELEN

Scores faktor vluchtgedrag per gemeente

Vierde kwartiel (719-570)		Derde kwartiel (565-498)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Hilversum	719	Purmerend	565
Zandvoort	719	Hillegom	565
Voorburg	719	Slidrecht	565
Vlissingen	682	Appingedam	563
Blaricum	672	Harlingen	561
Baarn	671	Landsmeer	558
Bergen	668	Sneek	553
Haarlem	668	Goes	553
Leiden	668	Heer	553
Heemstede	664	Kampen	550
Driebergen/Rijsenburg	660	Maassluis	550
Arnhem	658	Oost- en West-Souburg	550
Bussum	657	Krommenie	547
Koog aan de Zaan	652	Hendrik Ido Ambacht	547
Naarden	652	Enkhuizen	544
Groningen	649	Bolsward	543
Delft	645	Gouda	543
Alkmaar	640	Hengelo (O)	541
Hoorn	637	Leerdam	539
Delfzijl	636	Harderwijk	537
Vlaardingen	636	Meppel	533
Leiderdorp	626	Oostzaan	533
Leeuwarden	625	Dubbeldam	532
Laren (NH)	625	Assen	531
Dordrecht	625	Alphen aan de Rijn	526
Diemen	621	's-Gravenhage	526
Zutphen	613	Eelde	523
Zaandam	613	Maasbracht	523
Middelburg	610	Axel	521
Wormerveer	604	Coevorden	520
Zwijndrecht	603	Winschoten	518
Breda	600	Doesburg	518
Zwolle	599	Schagen	518
's-Hertogenbosch	599	Helmond	518
Eijgelshoven	599	Boskoop	516
Gorinchem	589	Geleen	516
Wageningen	585	Zaltbommel	515
Krimpen aan de IJssel	583	Oud Beijerland	509
Breukelen	577	Brunssum	507
Weesp	574	Maarssen	506
Deventer	572	Spijkensisse	504
Lochem	571	Hardinxveld/Giessendam	502
Almelo	570	Zierikzee	501
Middelharnis	570	Waddinxveen	498

Scores faktor vluchtgedrag per gemeente

Tweede kwartiel (497-430)		Eerste kwartiel (429-270)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Laren (G)	497	Cuyk en St. Agatha	429
Roermond	494	Beilen	428
Lemsterland	492	Valkenswaard	426
Vianen	492	Zundert	420
Zoetermeer	492	Dinxperlo	419
Sittard	492	Klundert	419
Uitgeest	491	Veldhoven	417
Waalre	488	Grootebroek	413
Hoogkerk	486	Huissen	411
Steenwijk	486	Goirle	408
Sassenheim	484	Ommen	407
Geldermalsen	483	IJsselstein	400
Schoonhoven	482	Zelhem	397
Veenendaal	480	Veghel	392
Strijen	480	Rijnsburg	391
Dokkum	479	Hengelo (G)	388
Eijsden	476	Zuidwolde	387
Oisterwijk	475	Made en Drimmelen	379
Hatterij	474	Heerhugowaard	378
Vinkeveen en Waverveen	471	Markelo	372
Heemskerk	470	Hilvarenbeek	372
Ruurlo	468	Olst	370
's-Gravendeel	468	Heeze	370
De Lier	467	Ambt Delden	369
Boxtel	466	Susteren	369
Assendelft	465	Denekamp	368
Waelwijk	465	Rijssen	368
Borculo	463	Dalfsen	358
Hulst	462	Asten	356
Culemborg	460	Didam	352
Nieuwe Pekela	456	Bunschoten	352
Groenlo	455	Schijndel	351
Ouiven	452	Son en Breugel	345
Langedijk	452	Tubbergen	344
Neede	449	Smilde	338
Holten	447	Wijhe	335
Vorden	444	Staphorst	333
Oss	444	Eersel	332
Borne	440	Weerselo	319
Oldenzaal	440	Heesch	305
Eibergen	439	Urk	303
Oude Pekela	438	Elsloo	300
Goor	436	Bergeyk	297
Swalmen	430	Maasdriel	270

Bijlage IV-3

Scores faktor agressief gedrag per gemeente

Vierde kwartiel (780-559)		Derde kwartiel (555-482)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Helmond	780	Leiden	555
Urk	770	Zierikzee	551
Eijgelshoven	754	Goirle	550
Roermond	739	Hoorn	549
Brunssum	735	Cuyk en St. Agatha	545
Sittard	734	Grootebroek	544
Oss	717	Vlissingen	542
's-Hertogenbosch	693	IJsselstein	542
Maasdriel	691	Alkmaar	537
Oude Pekela	689	Waalwijk	537
Breda	682	Laren (NH)	534
Waalre	674	Oud Beijerland	534
Dordrecht	659	Didam	531
Heer	658	Klundert	529
Boxtel	657	Middelburg	528
Schijndel	656	Heeze	528
Meppel	644	Hilversum	527
Elsloo	641	Olst	527
Assen	638	Kampen	525
Geleen	635	Rijssen	525
Oisterwijk	633	Vianen	524
Hulst	632	Geldermalsen	524
Zaltbommel	626	Oldenzaal	521
Heesch	623	Steenwijk	519
Arnhem	621	Leeuwarden	515
Susteren	619	Nieuwe Pekela	514
Groningen	616	Hengelo (O)	513
Valkenswaard	607	Staphorst	511
Deventer	604	Zaandam	510
Haarlem	601	Maasbracht	509
Son en Breugel	598	Bussum	507
Veldhoven	594	Wageningen	506
Zandvoort	592	Lochem	505
Almelo	586	Gornichem	504
Swalmen	585	Blaricum	502
Veghel	585	Wijhe	502
Zutphen	584	Asten	498
Gouda	583	Weesp	497
Doesburg	581	Goes	497
Leerdam	578	Eersel	492
Culemborg	571	Heemstede	488
Winschoten	563	Made en Drimmelen	488
Bergeyk	562	Smilde	484
Maarssen	559	Harderwijk	482

Scores faktor agressief gedrag per gemeente

Tweede kwartiel (481-434)		Eerste kwartiel (430-328)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Sneek	481	Duiven	430
Bunschoten	479	Hendrik Ido Ambacht	429
Zundert	477	Koog aan de Zaan	427
Harlingen	476	Schagen	419
Maassluis	476	Zelhem	419
Bearn	475	Purmerend	418
Zwolle	474	Beilen	418
Driebergen/Rijsenburg	473	Alphen aan de Rijn	416
Heemskerk	471	Weerselo	413
Borne	471	Tubbergen	412
Wormerveer	469	Oost- en West-Souburg	409
Spijkenisse	469	Hatten	407
Boskoop	467	's-Gravenzande	406
Eijsden	467	Zoetermeer	406
Lemsterland	466	Sessenheim	399
Landsmeer	465	Hengelo (G)	399
Middelharnis	464	Bolsward	398
Dokkum	464	Oostzaan	398
Rijnsburg	464	Delfzijl	397
Groenlo	456	Hardinxveld/Giesendam	396
Delft	454	Uitgeest	395
Vlaardingen	452	Voorburg	394
Krommenie	452	Leiderdorp	389
Goor	452	Breukelen	389
Eelde	451	Coevorden	387
Eibergen	449	Denekamp	386
Zwijndrecht	448	Heerhugowaard	381
Axel	448	Appingedam	379
Hoogkerk	448	Assendelft	377
Hillegom	447	Waddinxveen	375
Enkhuizen	446	Strijen	371
Dalfsen	446	's-Gravendeel	365
Sliedrecht	444	Zuidwolde	365
Krimpen aan de IJssel	443	Markelo	359
Huissen	443	Holtten	355
Naarden	440	De Lier	354
Diemen	440	Ormen	349
Veenendaal	439	Dubbeldam	343
Hilvarenbeek	439	Laren (G)	339
Dinxperlo	437	Langedijk	336
Ambt Delden	437	Neebe	335
Schoonhoven	436	Vorden	335
Vinkeveen en Waverveen	435	Borculo	333
Bergeen	434	Ruurlo	328

Bijlage IV-5

Scores faktor vatbaarheid per gemeente

Vierde kwartiel (784-581)		Derde kwartiel (578-490)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Wijhe	784	Oss	578
Heesch	765	Zuidwolde	573
Staphorst	725	Schagen	572
Son en Breugel	722	Alphen aan de Rijn	568
Smilde	693	Rijssen	566
Eibergen	693	Krimpen aan de IJssel	565
Harderwijk	692	Gorinchem	563
Dalfsen	681	Lemsterland	558
Omnen	681	Leren (NH)	556
Goirle	665	Oost- en West-Souburg	556
Diemen	661	Beilen	553
Haarlem	659	Nieuwe Pekela	552
Eelde	653	Schoonhoven	551
Koog aan de Zaan	650	Hilversum	549
Oostzaan	649	Velkenswaard	547
Groningen	647	Herlingen	544
Veldhoven	640	Winschoten	541
Alkmaar	623	Maasdriel	537
Heemstede	619	Langedijk	537
Wormerveer	619	Hattem	530
Zelhem	619	Oude Pekela	522
Urk	614	Eersel	522
Naarden	614	Dordrecht	521
Leiden	613	Danekamp	521
Zaandam	610	Kampen	520
Leeuwarden	605	Voorburg	519
Assen	604	Veghel	517
Steenwijk	601	Zutphen	515
Vorden	600	Bergeyk	514
Oud-Beijerland	593	Middelburg	513
Hengelo (G)	593	Dokkum	509
Zwolle	592	Ambt Delden	509
Waalre	591	Arnhem	507
Hilvarerbeek	589	Baarn	506
Lochem	588	Assendelft	506
Bussum	587	Markelo	501
Sneek	586	Klundert	499
Deventer	584	Driebergen/Rijsenburg	499
Meppel	583	Borculo	499
's-Hertogenbosch	582	Appingedam	497
Zandvoort	582	Gouda	496
Olst	582	De Lier	495
Hillegom	581	Zoetermeer	491
Waddinxveen	581	Ruurlo	490

Scores faktor vatbaarheid per gemeente

Tweede kwartiel (489-429)		Eerste kwartiel (428-265)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Heerhugowaard	489	Laren (G)	428
Hoogkerk	487	Holten	424
Weerselo	487	Elsloo	423
Geldermalsen	486	Vinkeveen en Waverveen	423
Vlaardingen	486	Strijen	422
Hengelo (O)	485	Zaltbommel	420
Weesp	485	Heeze	419
Helmond	482	Hardinxveld/Giessendam	417
Schijndel	482	Huissen	415
Oisterwijk	482	Waalwijk	412
Delft	482	Neede	411
Heer	479	Hulst	408
Enkhuizen	476	Purmerend	407
Zierikzee	475	Vlissingen	406
Landsmeer	474	Brunssum	405
Maerssen	473	Duiven	403
Rijnsburg	473	's-Gravendeel	401
Bergen	473	Dubbeldam	398
Hoorn	467	Sittard	391
's-Gravenzande	466	Didem	391
Delfzijl	464	Oldenzaal	390
Goes	463	Doesburg	387
Hendrik Ido Ambacht	457	Coevorden	387
Boxtel	456	Roermond	385
Maassluis	455	Tubbergen	384
Goor	454	Leerdam	383
Wageningen	452	Leiderdorp	382
Made en Drimmelen	452	Blaricum	381
Spijkensisse	452	Sassenheim	379
Zundert	451	Borne	378
Heemskerk	450	IJsselstein	370
Breda	448	Vianen	366
Bunschoten	448	Cuyk en St. Agatha	363
Veenendaal	445	Uitgeest	384
Groenlo	441	Culemborg	352
Zwijndrecht	440	Maasbracht	349
Asten	439	Eijsden	342
Bolsward	438	Geleen	330
Krommenie	436	Grootebroek	325
Almelo	435	Breukelen	323
Dinxperlo	434	Susteren	297
Middelhamnis	431	Eygelshoven	272
Boskoop	430	Axel	268
Sliedrecht	429	Swalmen	265

Bijlage V-1

Tabel V-1:
Variabelen betreffende de fysiek-morfologische kenmerken van de gemeenten;
spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorieën

Omschrijving variabelen	Spreidingsbreedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatiecategorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard-deviatie		A*)	B*)	C*)
1. Aantal inwoners	164205	11651	21641	27123	8	1.6	2.2	4.3
2. Bevolkingsdichtheid	7843	445	1096	1388	9	2.2	3.2	5.5
3. % inwoners grootste woonkern	95	88	79.1	23.3	9	3.8	7.0	8.2
4. Bebouwingsdichtheid	50.9	14.8	16.1	10.0	9	3.3	4.0	5.4
5. % woningen in meergezinshuizen	77.3	3.9	8.6	12.6	9	1.1	2.3	4.6
6. Aantal personen per vertrek	0.45	0.78	0.79	0.10	9	6.5	4.1	3.3
7. Ratio personen per vertrek 60/47	0.42	0.81	0.81	0.08	9	4.0	5.4	6.2
8. % inwoning t.g.v. woningnood	7.49	2.14	2.45	1.54	9	3.8	5.1	4.1
9. Index sanitaire voorzieningen woningen	16	10	10.2	3.7	9	7.0	5.0	4.6

*) A, B en C staan voor respectievelijk de urbanisatie-categorieën plattelandsgemeenten (N= 44), verstedelijkte plattelandsgemeenten (N= 62) en stedelijke gemeenten (N= 70).

Tabel V-2:
Variabelen betreffende de socio-economische eigenschappen van de gemeenten;
spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorieën

Omschrijving variabelen	Spreidingsbreedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatiecategorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard-deviatie		A	B	C
10. Index socio-economisch niveau	24	12	12.9	5.7	9	2.3	4.7	5.9
11. % land- en handarbeiders	41.1	42.1	42.5	8.9	9	3.9	6.2	5.8
12. % inwoners inkomen < f5.000,-	63.7	54.0	53.5	7.3	9	6.9	5.0	5.3
13. Inkomensdiscrepanantie	29.8	12.6	13.0	4.1	9	5.1*)	5.5*)	5.8*)
14. Ratio inkomensdiscrepanantie 60/46	3.68	1.45	1.48	0.49	9	3.1	3.6	5.0
15. Ratio gemiddeld inkomen 60/46	2.75	2.99	3.04	0.41	9	4.5	5.1	3.9

*) Deze variabele is gescoord van hoogste (score 1) naar laagste (score 9) waarde, dat wil zeggen van geringste naar grootste inkomensdiscrepantie - zie bijlage II.

Bijlage V-2

Tabel V-3:

Variabelen betreffende de eigenschappen van de economische structuur van de gemeenten: spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorien

Omschrijving variabelen	Spreidingsbreedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatiecategorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard-deviatie		A	B	C
1b.Diversiteitscoëf. bedrijfstakken	0.31	0.24	0.26	0.06	9	4.0	4.6	4.0
17.% beroepsbevolking in 5 belangrijkste bedrijfsklassen	46.6	49.5	50.9	10.3	9	7.0	4.2	3.1
18.Bedrijfshoofdenratio	92.5	20.0	25.5	17.0	9	7.6	3.3	2.8
19.% empl. en arb. in industrie	54.2	35.6	37.7	13.2	8	3.7	5.2	4.4
20.% empl. en arb. in dienstverlening	37.4	21.9	23.6	7.6	9	4.3	3.8	5.1
21.Afnemende industrialisering 60/47 *)	4	0.0	0.9	1.1	5	0.3	1.1	1.0
22.Toenemende industrialisering 60/47 *)	9	0.0	2.2	2.9	10	4.4	1.5	1.4
23.% werklozen	15.1	3.0	3.8	2.9	9	3.2	2.7	4.2
24.Ratio aanbod/vraag arbeidsmarkt	84.3	0.5	1.6	0.7	9	5.0	2.4	2.3
25.% woonforensen	54.1	20.9	24.2	13.8	9	4.3	6.2	3.1
26.% werkforensen	70.5	19.1	20.0	11.0	9	2.7	5.1	4.9

*) Gezien de berekeningswijze van deze variabelen (zie bijlage II) zijn hier de spreidingsbreedte en centrale tendentie van hun klassenindeling gegeven.

Bijlage V-3

Tabel V-4:

Variabelen betreffende de socio-kulturele eigenschappen van de gemeenten;
spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorieën

Omschrijving variabelen	Spreidings-breedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatiecategorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard-deviatie		A	B	C
27.% autochtone bevolking	63.0	56.0	56.6	12.3	9	6.3	4.1	3.8
28.% in buitenland geboren inwoners	13.1	2.6	2.9	2.0	9	2.3	5.0	4.8
29.Ratio % allochtone bevolking 60/47	1.22	1.11	1.15	0.17	10	2.1	3.0	2.3
30.% bevolkings-groei	99.9	22.8	27.0	19.5	9	3.0	5.1	4.4
31.Diversiteits-coëf. bevolkingsgroei	0.30	0.10	0.12	0.04	8	2.0	2.6	2.1
32.Diversiteits-coëf. sociale beroepsgroepen	0.28	0.22	0.23	0.05	9	4.3	4.5	3.8
33.Diversiteits-coëf. uitslag verkiezingen	0.75	0.26	0.37	0.21	9	4.4	4.7	3.4
34.Gemiddeld % stemmen PvdA, PSP, CPN	63.5	28.4	29.5	15.9	9	3.2	4.1	5.6
35.% rooms-katholieken	99.0	27.4	39.5	34.4	9	4.6	5.1	4.1
36.Secularisering 60/47	9.66	1.17	1.45	1.16	10	2.4	3.1	1.9

Tabel V-5

Variabelen betreffende de eigenschappen van de bevolking van de gemeenten;
spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorieën

Omschrijving variabelen	Spreidings-breedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatiecategorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard-deviatie		A	B	C
37.% inwoners van 15-49 jaar	9.7	46.1	46.1	1.8	9	4.3	6.0	5.6
38.Br.jaardenratio	0.33	0.20	0.21	0.07	9	4.0	3.9	4.8
39.Verrijzing bevolking 60/47	1.12	1.13	1.14	0.18	10	3.5	2.8	2.8
40.Sex-ratio	0.36	0.96	0.99	0.06	9	2.5	4.3	5.6
41.% ongehuwden	26.5	18.2	19.3	4.6	9	5.3	4.4	3.9
42.% gehuwd geweest zijnden	9.2	7.3	7.5	1.7	9	4.0	4.3	5.1

Tabel V-1:

Variabelen betreffende de aantrekkelijkheid van de voorzieningen *) in de gemeenten:
 spreidingsbreedte, centrale tendentie en verdeling over de hoofdurbanisatiecategorieën

Omschrijving variabelen	Spreidingsbreedte	Centrale tendentie			Aantal klassen	Gemiddelde klasse-score per urbanisatiecategorie		
		mediaan	gemiddelde	standaard-deviatie		A	B	C
43. % huizenparken en plantsoenen	58.6	2.6	5.5	7.7	10	1.6	2.6	3.8
44. % huizenbos, riet en woeste gronden	61.7	3.2	9.9	13.9	10	3.7	3.8	2.0
45. % huizenwater breder dan 6 meter	72.4	2.3	5.7	8.6	9	2.8	3.1	3.2
46. Aantal vestigingen horeca	93.6	21.0	23.9	13.8	9	4.3	4.2	4.5
47. Aantal bioscopen	1.99	0.61	0.65	0.59	10	1.2	3.1	3.4
48. Aantal sportvelden, -banen en -hallen	24.4	7.7	8.6	4.5	9	4.0	4.9	4.3
49. Aantal zwembadrichtingen	3.99	0.42	0.63	0.69	10	3.1	3.5	3.0
50. Aantal gymnastieklokalen	6.20	2.27	2.43	1.36	10	3.1	3.7	5.9
51. Afstand gemeente tot schouwburgen en concertzalen	28	6.0	7.2	5.7	10	3.1	4.6	4.4
52. Aantal bibliotheken	9.12	2.80	3.03	1.98	10	4.9	4.0	4.4
53. Aantal zang- en oratoriumverenigingen	7.79	1.60	1.95	1.64	10	3.0	3.4	3.6
54. Aantal harmonie- en fanfaregezelschappen	5.68	1.64	1.81	1.28	10	4.5	4.6	3.9
55. Aantal amateur-toneelverenigingen	7.82	1.60	1.02	1.54	10	2.8	2.6	4.3
56. Aantal clubhuizen	9.99	0.0	1.45	2.47	7	0.3	0.7	1.7
57. Gemiddelde klas-sedeler lager onderwijs **)	4.0	3.0	3.4	1.1	5	2.8	3.5	3.7
58. Index voorzieningen l.t.o./l.n.o.	16.0	9.0	8.3	6.1	10	2.2	2.9	6.9
59. Index voorzieningen u.l.o.	18.0	10.0	8.9	5.1	9	2.3	3.0	5.5
60. Index voorzieningen v.h.m.o.	12.0	0.0	3.5	4.5	6	0.1	0.5	2.7

*) De politiesterkte en de medische voorzieningen werden reeds in tabel 4 (§ 2.3) beschreven en zijn hier niet opnieuw opgenomen.

*) *) De spreidingsbreedte, centrale tendentiematen en gemiddelde klasse-score per urbanisatie-categorie van deze variabele betreffen de klasse-indeling van de gemiddelde klas-sedeler zoals overgenomen van het C.B.S. te weten gemiddelde klas-sedeler <32.0 (score 1), 32.0 - 33.9 (score 2), 34.0 - 35.9 (score 3), 36.0 - 37.9 (score 4) en gemiddelde klas-sedeler >38.0 (score 5).

Bijlage VI - 1

Resultaten orthogonale componenten-analyse, uitgevoerd op 67 kenmerken van 176 gemeenten:

Principale componenten

Gemeentekenmerken	Principale componenten						
	F _I	F _{II}	F _{III}	F _{IV}	F _V	F _{VI}	n ²
Index socio-economisch niveau	.88	.13	.14	-.24	.10	-.08	.89
Index sanitaire voorzieningen woningen	-.79	-.33	.07	.23	-.10	.08	.82
% autochtone bevolking	-.73	-.09	.12	.21	-.40	.10	.78
Aantal personen per vertrek	-.85	.02	.09	.05	-.27	.03	.81
% inwoners grootste woonkern	.80	.25	-.14	.19	.08	-.05	.77
Bedrijfs hoofdenratio	-.65	-.56	.07	-.26	-.04	-.12	.82
% in buitenland geboren inwoners	.55	.32	.31	-.17	.18	-.01	.56
% beroepsbevolking in 5 belangrijkste bedrijfstakken	-.75	-.08	-.09	-.04	-.18	.07	.61
% werkforensen	.49	.49	-.07	-.01	.30	.12	.59
Sexe ratio (V/M)	.75	-.10	.34	-.08	.10	.01	.70
Ratio personen per vertrek 60/47	.66	-.01	.20	-.08	-.02	.42	.65
Huisartsendichtheid	.65	-.17	.17	-.16	.27	.04	.58
Ratio aanbod/vraag arbeidsmarkt	-.41	-.45	-.04	-.00	-.23	-.25	.49
% inwoners inkomen < f 5.000,-	-.50	-.39	.42	.33	.07	.20	.73
Bevolkingsdichtheid	.70	.13	-.03	.17	.31	.01	.63
% woningen in meergezinswoningen	.70	.13	-.09	.12	-.32	-.11	.64
Toenemende industrialisering 60/47	-.46	-.29	-.09	-.03	.16	-.31	.43
Afstand gemeente tot schouwburgen en concertzalen	.47	.32	-.03	-.29	.37	.13	.56
Inkomensdiscrepantie	.47	-.14	.34	-.27	.08	.04	.44
Afnemende industrialisering 60/47	.45	.28	-.09	-.19	-.26	.08	.40
Aantal inwoners	.65	.13	.19	.16	-.52	-.06	.78
% inwoning tengevolge van woningnood	.21	.39	.37	-.37	-.20	.09	.52
% ha parken en plantsoenen	.45	.04	.04	.04	.13	-.19	.26
Bejaardenratio	.47	-.66	-.06	-.23	.05	.22	.77
% gehuwd geweest zijnden	.60	-.57	.08	-.22	-.02	.19	.78
% bevolkingsgroei	.08	.70	-.84	-.00	.22	-.29	.63
Ratio % allochtone bevolking 60/47	-.25	.39	-.38	.15	.13	-.34	.52
% inwoners van 14-49 jaar	.01	.72	-.14	.07	-.04	-.15	.57
Secularisering 60/47	-.18	.44	-.08	-.20	.16	-.37	.43
Vergrijzing bevolking 60/47	.21	-.32	-.03	-.30	-.25	.22	.35
% land- en handarbeiders	-.04	.50	-.37	.54	.06	.19	.72
Diversiteitscoëfficiënt uitslag verkiezingen	-.45	.44	.52	.31	.02	-.10	.77
Afstand gemeente tot dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting	.16	.57	-.01	-.18	.01	-.18	.42
Gemiddelde klassesdeler lager onderwijs	.26	.39	.00	.31	.01	-.10	.33
Aantal amateurtoneelverenigingen	.28	-.25	.13	.12	.23	.21	.27
% Rooms-Katholieken	-.30	.46	.68	.18	.04	-.04	.80
% ongehuwden	-.44	.06	.74	.07	-.05	.04	.75
Gemiddeld % stemmen PvdA, PSP, CPN	.57	-.25	-.56	.04	-.03	.21	.74
Aantal vestigingen horeca	-.11	-.07	.61	.17	.26	-.10	.50
Aantal bibliotheken	-.00	-.48	-.48	-.02	.33	-.09	.58
Aantal zang- en oratoriumverenigingen	.06	-.20	-.51	.05	.19	.07	.35
% ha bos, riet en woeste gronden	-.21	.11	.49	-.35	-.02	.19	.46
% water breder dan 6 meter	.20	.01	-.50	.00	.02	-.06	.29
Aantal sportvelden, -banen en -hallen	.04	.10	.42	-.07	.35	.19	.35
Index voorzieningen l.t.o./l.n.o.	.49	-.14	.15	.63	-.04	-.00	.69
Index voorzieningen U.L.O.	.49	-.15	.17	.55	.14	-.06	.61
% woonforensen	-.21	.52	-.09	-.45	.23	.05	.59
Index voorzieningen v.h.m.o.	.58	-.15	.27	.40	-.07	-.15	.62
% werklozen	.10	-.37	.16	.47	-.13	-.27	.48
Aantal gymnastieklokalen	.57	-.29	-.02	.34	.08	.06	.53
Ratio gemiddeld inkomen 60/46	-.24	.33	.12	-.30	.13	.18	.32
Ratio inkomensdiscrepantie 60/46	.29	-.11	-.03	.36	.08	-.18	.27
Aantal bioscopen	.11	.05	.24	.46	.53	.13	.58
Aantal zweminrichtingen	-.06	-.11	-.06	.13	.45	.15	.26
Aantal harmonie- en fanfaregezelschappen	-.32	-.08	-.25	-.02	.40	.08	.34
Bebauingsdichtheid	.62	.03	-.21	.11	-.35	-.15	.59
Vroedvrouwen	-.01	-.04	.11	-.15	.36	.22	.21
Diversiteitscoëfficiënt bevolkingsgroei	-.04	-.02	-.27	-.03	.35	-.16	.22
% employé's en arbeiders in industrie	-.22	.52	-.11	.33	.05	.49	.69
Diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken	-.13	.40	.00	.06	-.18	.55	.51
Diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen	-.38	.38	-.30	.20	-.36	.33	.66
% employé's en arbeiders in dienstverlening	.48	-.42	.47	-.23	-.03	-.25	.76
Politie sterkte	.04	.08	.02	.25	.06	.36	.21
Beschikbare ziekenhuisbeddagen	-.12	.05	.04	.09	.04	-.10	.84
Wijkverpleegsters	.06	-.01	.02	-.10	-.15	-.08	.04
Tandartsendichtheid	.14	.17	.08	-.36	-.06	-.02	.18
Aantal clubhuizen	.36	-.04	-.01	.18	-.20	.14	.22
Eigenwaarden	13.44	7.00	5.08	4.15	3.24	2.51	

Bijlage VII - 1

RANGORDENING GEMEENTEN VAN HOGE NAAR LAGE FACTORScores, INGEDEELD IN KWARTIELEN

Scores factor I: Welstand - stedelijkheid per gemeente.

Vierde kwartiel (728-573)		Derde kwartiel (572-512)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Heemstede	728	Zaandam	572
Naarden	716	Delft	572
Blaricum	708	's-Hertogenbosch	572
Bussum	705	Landsmeer	571
Voorburg	690	Waalwijk	569
Diemen	681	Lochem	568
Laren (NH)	680	Eygelshoven	568
Leiderdorp	674	Leiden	566
Zandvoort	673	Gouda	562
Driebergen/Rijsenburg	671	Goes	561
Hilversum	670	Middelburg	557
Baarn	649	Schagen	554
Waalre	629	Valkenswaard	553
Koog aan de Zaan	617	Breukelen	552
Bergen	613	Zwolle	551
Weesp	610	Oisterwijk	551
Haarlem	608	Harderwijk	549
Arnhem	607	Almelo	548
Purmerend	605	Vlissingen	548
Roermond	605	Boskoop	546
Gorinchem	602	Krimpen aan de IJssel	546
Spijkensisse	601	Helmond	545
Breda	600	Zoetermeer	543
Sittard	594	Maassluis	542
Vlaardingen	592	Groningen	541
Krommenie	590	Assen	540
Alkmaar	589	Hoorn	540
Wageningen	587	Waddinxveen	536
Zaltbommel	587	Hillegom	533
Heer	585	Gorinle	532
Geleen	584	Oldenzaal	530
Zutphen	583	Hendrik Ido Ambacht	529
Schoonhoven	580	Appingedam	527
Hengelo (O)	579	Meppel	527
Wormerveer	579	Veldhoven	527
Dordrecht	579	Groenlo	526
Deventer	576	Oss	525
Maarssen	576	Oostzaan	523
Sassenheim	576	Son en Breugel	523
Zwijndrecht	576	Leeuwarden	518
Hulst	575	Hattem	517
Goor	574	Brunssum	517
Doesburg	573	Uitgeest	516
		Culemborg	514
		Winschoten	512

Resultaten orthogonale componenten-analyse, uitgevoerd op 67 kenmerken van 176 Nederlandse gemeenten: Varimax rotatie

Gemeentekenmerken	Varimax rotatie						
	F _I	F _{II}	F _{III}	F _{IV}	F _V	F _{VI}	h ²
Index socio-economisch niveau	.88	.15	-.04	.10	.17	-.22	.89
Index sanitaire voorzieningen woningen	-.86	.06	.19	.01	-.18	.08	.82
% autochtone bevolking	-.79	-.02	.28	-.04	.15	.24	.78
Aantal personen per vertrek	-.79	-.16	.29	-.25	.07	.15	.81
% inwoners grootste woonkern	.74	-.10	-.25	.36	.11	.09	.76
Bedrijfshoofdenratio	-.73	.25	.08	-.23	-.12	-.40	.83
% in buitenland geboren inwoners	.71	-.03	.23	-.02	.04	-.06	.56
% beroepsbevolking in 5 belangrijkste bedrijfstakken	-.71	-.06	.07	-.29	-.01	.11	.61
% werkforensen	.69	-.21	-.08	-.04	-.12	.22	.59
Sexe ratio (V/M)	.68	.32	.13	.26	.06	-.21	.70
Ratio personen per vertrek 60/47	.61	.47	.05	.10	.08	.20	.65
Huisartsendichtheid	.61	.33	-.03	.14	-.13	.24	.58
Ratio aanbod/vraag arbeidsmarkt	-.60	.10	.04	.06	.10	-.31	.48
% inwoners inkomen < f 5.000,-	-.59	.28	.46	.23	-.20	.09	.73
Bevolkingsdichtheid	.53	.08	-.14	.37	.42	.13	.63
% woningen in meergezinswoningen	.51	.02	-.20	.35	.46	.04	.64
Toenemende industrialisering 60/47	-.48	-.12	-.06	-.05	-.23	-.35	.43
Afstand gemeente tot schouwburgen en concertzalen	.48	.09	-.07	-.18	.51	.15	.56
Inkomensdiscrepancie	.47	.36	.17	.01	.04	-.25	.44
Afnemende industrialisering 60/47	.45	.04	-.14	-.09	.40	.13	.40
Aantal inwoners	.44	.11	.08	.40	.62	.08	.78
% inwoning tengevolge van woningnood	.39	.03	.37	.32	.34	.04	.51
% ha parken en plantsoenen	.34	-.01	-.05	.24	.25	-.13	.26
Bejaardenratio	.20	.74	.32	.12	-.07	-.25	.77
% gehuwd geweest zijnden	.34	.72	-.18	.19	.04	-.26	.78
% bevolkingsgroei	.38	-.67	.07	-.15	.01	.05	.63
Ratio allochtone bevolking 60/47	-.12	-.66	-.23	-.07	-.07	.03	.52
% inwoners van 14-49 jaar	.24	-.62	.01	-.15	.18	.26	.56
Secularisering 60/47	.07	-.55	.03	-.31	-.00	-.17	.43
Vergrijzing bevolking	.05	.51	.14	-.11	.22	-.06	.35
% land- en handarbeiders	.04	-.47	-.20	.19	-.11	.64	.72
Diversiteitscoëfficiënt uitslag verkiezingen	-.20	-.45	.70	.03	-.06	.19	.77
Afstand gemeente tot dichtstbijzijnde psychiatrische inrichting	.38	-.42	.06	-.24	.18	.03	.42
Gemiddelde klassedeler lager onderwijs	.31	-.35	.04	.25	.08	.20	.33
Aantal amateurtoneelverenigingen	.21	.32	.02	.24	-.26	.01	.27
% Rooms-Katholieken	-.01	-.33	.82	-.02	.04	.15	.80
% ongehuwden	-.28	.01	.82	-.05	-.04	.01	.75
Gemiddeld % stemmen PvdA, PSP, CPN	.31	.31	-.69	.22	.05	.11	.74
Aantal vestigingen horeca	-.01	-.00	.60	.19	-.28	-.18	.50
Aantal bibliotheken	-.15	.24	-.56	.04	-.40	-.13	.58
Aantal zang- en oratoriumverenigingen	-.05	.05	-.54	.04	-.22	.03	.34
% ha bos, riet en woeste gronden	.00	.17	.52	-.39	.01	-.01	.46
% ha water breder dan 6 meter	.11	-.09	-.52	.03	.03	.03	.29
Aantal sportvelden, -banen en -hallen	.25	.10	.41	-.10	-.32	.03	.35
Index voorzieningen l.t.o./l.n.o.	.25	.10	.05	.77	.01	.13	.69
Index voorzieningen U.L.O.	.31	.06	.05	.70	-.13	.02	.61
% woonforensen	.16	-.32	.03	-.66	-.11	.08	.59
Index voorzieningen v.h.m.o.	.36	.12	.12	.66	.12	-.10	.62
% werklozen	-.18	.06	.08	.63	.06	-.19	.48
Aantal gymnastieklokalen	.33	.27	-.18	.56	-.07	.00	.53
Ratio gemiddeld inkomen 60/46	.04	-.10	.22	-.48	-.10	.13	.32
Ratio inkomensdiscrepancie 60/46	.15	-.06	-.10	.47	-.05	-.07	.27
Aantal bioscopen	.22	-.09	.23	.36	-.55	.17	.58
Aantal zweminrichtingen	.01	.04	-.06	.05	-.50	.05	.26
Aantal harmonie- en fanfaregezelschappen	-.22	-.09	-.19	-.15	-.48	.03	.34
Bebauingsdichtheid	.38	.03	-.32	.34	.47	-.01	.59
Vroedvrouwen	.13	.15	.09	-.18	-.36	.00	.21
Diversiteitscoëfficiënt bevolkingsgroei	.02	-.19	-.26	-.06	-.30	-.15	.22
% employé's en arbeiders in industrie	-.02	-.24	.09	-.09	-.17	.77	.69
Diversiteitscoëfficiënt bedrijfstakken	.01	.02	.14	-.23	.08	.66	.51
Diversiteitscoëfficiënt sociale beroepsgroepen	-.33	-.21	-.10	-.17	.27	.65	.66
% employé's en arbeiders in dienstverlening	.32	.39	.23	.24	.16	-.61	.76
Politiesterkte	.06	.09	.05	.12	-.15	.39	.21
Beschikbare ziekenhuisbeddagen	-.08	-.15	.08	.04	-.05	.02	.04
Wijkverpleegsters	.02	.03	-.01	-.03	.18	-.09	.04
Tandartsendichtheid	.24	.02	.06	-.29	.17	-.10	.18
Aantal clubhuizen	.21	.18	-.07	.27	.19	.17	.27
Eigenwaarden	11.18	5.52	5.55	5.57	3.77	3.83	

Scores factor I: Welstand - stedelijkheid per gemeente

Tweede kwartiel (509-439)		Eerste kwartiel (438-275)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Veenendaal	509	Neede	438
Assendelft	509	Olst	436
Vianen	509	Rijssen	433
Alphen aan de Rijn	508	Elsloo	431
Veghel	508	Langedijk	430
Heeze	506	Rijnsburg	429
Dokkum	503	Klundert	428
Cuyk en St. Agatha	500	Borculo	425
Geldermalsen	499	Made en Drimmelen	419
Swalmen	499	Denekamp	414
Steenwijk	497	Oude Pekela	407
Boxtel	497	Vinkeveen en Waverveen	402
Sneek	495	's-Gravendeel	400
Middelharnis	495	Huissen	397
Coevorden	489	Nieuwe Pekela	394
Bergeyk	489	Asten	390
Eijsden	487	Holten	381
Delfzijl	486	Strijen	379
Heemskerk	485	Eibergen	377
Zierikzee	485	Bunschoten	376
IJsselstein	484	Heesch	376
Dubbeldam	483	Didam	363
Eelde	480	Zundert	358
Oud-Beijerland	480	Wijhe	347
Oost- en West-Souburg	479	Duiven	347
Bolsward	477	Ambt Delden	346
Leerdam	475	Smilde	345
Sliedrecht	473	Grootebroek	336
Borne	472	Heerhugowaard	335
Maasbracht	471	Laren (G)	334
Harlingen	468	Beilen	332
Susteren	461	Lemsterland	331
Dinxperlo	460	Maasdriel	321
Hoogkerk	457	Hengelo (G)	318
Eersel	457	Omnen	317
Enkhuizen	455	Weerselo	317
Schijndel	450	Ruurlo	313
Herdinxveld/Giessendam	447	Dalfsen	301
Kampen	446	Tubbergen	298
Vorden	446	Staphorst	297
Hilvarenbeek	442	Zelhem	295
's-Gravenzande	440	Urk	293
De Lier	439	Merkelo	287
Axel	439	Zuidwolde	275

Scores factor II: Stagnerende groei - vergrijzing

Vierde kwartiel (695-573)		Derde kwartiel (572-506)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Heemstede	695	Hengelo (O)	572
Markelo	686	Daventer	570
Bergen	684	Hoorn	569
Koog aan de Zaan	675	Arnhem	568
Driebergen/Rijsenburg	674	Nieuwe Pekela	568
Baarn	674	Lemsterland	567
Olst	673	Assendelft	564
Leren (G)	672	Krommenie	563
Hilversum	662	Staphorst	562
Blaricum	659	Uitgeest	561
Bussum	658	Denekamp	557
Leren (NH)	644	Zwolle	556
Vorden	644	Heerhugowaard	556
Zuidwolde	640	Harlingen	555
Lochem	636	Zierikzee	553
Neede	631	Sneek	551
Haarlem	630	Rijssen	551
Wijhe	617	Hulst	549
Weerselo	615	Boskoop	546
Zelhem	611	Gouda	545
Middelburg	610	Borne	544
Hengelo (G)	606	Beilen	544
Ruurlo	603	Wageningen	543
Naarden	601	Dinxperlo	542
Groningen	598	Goes	541
Schagen	594	Wormerveer	540
Zaandam	588	Leerdam	540
Leeuwarden	586	Langedijk	540
Borculo	586	Smilde	537
Eibergen	583	Delft	530
Zutphen	582	Meppel	529
Winschoten	582	Zaltbommel	528
Zandvoort	580	Almelo	528
Leiden	580	Doesburg	525
Ommen	580	Ambt Delden	525
Voorburg	579	Hilvarenbeek	523
Goor	579	Dordrecht	522
Culemborg	576	Strijen	522
Bolsward	575	Tubbergen	521
Delfsen	575	Goirle	520
Alkmaar	574	Groenlo	517
Enkhuizen	574	Alphen aan de Rijn	511
Assen	573	's-Gravenzande	508
Holten	573	Coevoorden	506

Scores factor II: Stagnerende groei - vergrijzing

Tweede kwartiel (505-443)		Eerste kwartiel (441-182)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
IJsselstein	505	Rijnsburg	441
Hillegom	504	Oost- en West-Souburg	436
Breda	503	Harderwijk	435
Oude Pekela	502	Waddinxveen	434
Hardinxveld/Giesendam	501	Veghel	433
Oisterwijk	499	Diemen	432
Appingedam	498	Axel	432
Vinkeveen en Waverveen	498	Eijsden	431
Dokkum	497	Zundert	429
Middelharnis	497	Susteren	425
Hoogkerk	497	Velkenswaard	421
Geldermalsen	493	Bergeyk	421
Asten	491	Heeze	416
De Lier	489	Huissen	415
Steenwijk	483	's-Hertogenbosch	409
Hatterum	480	Waalre	402
Breukelen	479	Waalwijk	400
Vianen	479	Maasdriel	400
Grootebroek	477	Eersel	395
Kampen	476	Roermond	393
Oud Beijerland	475	Bunschoten	388
Vlissingen	474	Urk	385
Gorinchem	470	Krimpen aan de IJssel	383
Schoonhoven	470	Made en Drimmelen	379
Eelde	470	Veenendaal	376
Sassenheim	466	Eijgelshoven	371
Sliedrecht	466	Cuyk en St. Agatha	368
Oostzaan	464	Landsmeer	359
Weesp	462	Zwijndrecht	357
Maarssen	462	Oss	356
Dubbeldam	462	Vlaardingenveld	352
Duiven	461	Delfzijl	345
Schijndel	459	Leiderdorp	342
Brunssum	454	Son en Breugel	332
's-Gravendeel	454	Geleen	324
Swalmen	453	Zoetermeer	322
Heer	451	Heesch	302
Purmerend	450	Sittard	277
Boxtel	450	Hendrik Ido Ambacht	275
Helmond	448	Elsloo	257
Maassluis	446	Veldhoven	247
Didam	446	Maasbracht	244
Oldenzaal	445	Heemskerk	236
Klundert	443	Spijkensisse	182

Scores factor III: Godsdienst per gemeente

Vierde kwartiel (729-559)		Derde kwartiel (565-486)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Bergeyk	729	Blaricum	565
Hilvarenbeek	721	Bussum	560
Oisterwijk	717	Arnhem	559
Veghel	701	Omnen	554
Hulst	700	Eibergen	551
Boxtel	693	Harderwijk	551
Denekamp	691	Baarn	546
Zundert	683	Eijgelshoven	546
Valkenswaard	683	Borne	545
Heeze	682	Made en Drimmelen	542
Asten	681	Wageningen	540
Weerselo	677	IJsselstein	539
Schijndel	672	Zandvoort	536
Tubbergen	669	Maasbracht	536
Goirle	667	Grootebroek	535
Eersel	654	Leiden	533
Eijsden	643	Heerhugowaard	532
Cuyk en St. Agatha	643	Naarden	530
Waalre	640	Delft	530
Groenlo	639	Vorden	528
Didam	637	Geleen	528
Roermond	631	Alkmaar	525
Laren (NH)	628	Holten	521
Breda	623	Brunssum	519
Waalwijk	622	Vinkeveen en Waverveen	518
Oss	622	Dalfsen	517
Oldenzaal	615	Olst	516
Helmond	610	Rijssen	516
Ambt Oelden	606	Wijhe	514
Driebergen/Rijsenburg	606	Coevorden	513
Duiven	604	Assen	512
Heesch	603	Beilen	512
Swalmen	601	Hengelo (O)	511
Huissen	598	Almelo	511
Susteren	597	Sassenheim	503
Son en Breugel	595	Lochem	502
Bergen	593	Schagen	502
Heer	593	Uitgeest	496
Maasdriel	593	Ruurlo	495
Veldhoven	586	Sneek	493
's-Hertogenbosch	580	Elisloo	493
Hilversum	578	Voorburg	489
Heemstede	571	Goes	487
Sittard	569	Hoorn	486
		Hillegom	486

Scores factor III: Godsdienst per gemeente

Tweede kwartiel (485-431)		Eerste kwartiel (428-289)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Zoetermeer	485	Dinxperlo	428
Staphorst	484	Kampen	427
Zwolle	484	Gorinchem	427
Haarlem	483	Goor	425
Culemborg	483	Axel	424
Breukelen	482	Middelharnis	423
Hengelo (G)	481	Geldermalsen	421
Groningen	480	Oud Beijerland	421
Bolsward	479	Hattem	420
Oesburg	478	Zaandam	419
Markelo	476	Assendelft	418
Lengedijk	474	Vianen	413
Borculo	472	Zelhem	412
Boskoop	466	Urk	412
Rijnsburg	466	Weesp	410
Diemen	466	Klëndert	409
Maarssen	463	Vlissingen	401
Purmerend	463	Schoonhoven	400
Leeuwarden	462	Hardinxveld/Giessendam	399
Zutphen	460	Leerdam	397
Harlingen	460	Enkhuizen	395
Middelburg	459	Vlaardingenv	395
Eelde	454	Oude Pekela	392
De Lier	452	Zwijndrecht	391
Deventer	451	Appingedam	389
Leiderdorp	451	's-Gravenzande	383
Zierikzee	450	Nieuwe Pekela	381
Bunschoten	450	Lemsterdend	366
Meppel	449	Wormerveer	359
Winschoten	448	Maassluis	359
Heemskerk	448	Hoogkerk	354
Zaltbommel	446	Oost- en West-Souburg	353
Laren (G)	445	Krommenie	351
Dokkum	444	Sliedrecht	347
Goude	443	Dubbeldam	342
Alphen aan de Rijn	443	Krimpen aan de IJssel	335
Smilde	441	Delfzijl	334
Veenendaal	440	Strijen	333
Steenwijk	437	Hendrik Ido Ambacht	321
Neede	436	Koog aan de Zaan	313
Waddinxveen	436	Oostzaan	308
Zuidwolde	434	's-Gravendeel	308
Dordrecht	431	Spijkensisse	293
		Landameer	289

Scores factor IV: Onderwijsfaciliteiten per gemeente

Vierde kwartiel (742-580)		Derde kwartiel (573-495)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Sneek	742	Dordrecht	573
Dokkum	724	Oude Pekela	573
Harlingen	697	IJsselstein	568
Hulst	692	Axel	567
Zierikzee	685	Leiden	566
Middelburg	680	Breda	564
Winschoten	677	Schoonhoven	564
Steenwijk	676	Purmerend	560
Leeuwarden	663	Oss	559
Hoorn	660	Culemborg	559
Goes	657	Lochem	554
Kampen	655	Didem	549
Delfzijl	654	Haarlem	549
Lemsterland	649	Veenendaal	543
Zwolle	648	Smilde	540
Bolsward	647	Delft	536
Groningen	643	Leerdam	534
Vlissingen	638	Zundert	532
's-Hertogenbosch	636	Veghel	530
Schagen	636	Geleen	529
Urk	635	Schijndel	528
Alkmaar	630	Wageningen	526
Meppel	629	Zaandam	526
Almelo	623	Nieuwe Pekela	526
Deventer	623	Oisterwijk	521
Grootebroek	622	Cuyk en St. Agatha	521
Middelhamnis	620	Langedijk	520
Roermond	618	Alphen aan de Rijn	518
Enkhuizen	612	Harderwijk	516
Zutphen	611	Geldermalsen	515
Boxtel	608	Borne	512
Goevorden	608	Heerhugowaard	511
Gorinchem	601	Goor	510
Gouda	597	Hengelo (O)	509
Groenlo	596	Maasdiel	508
Helmond	596	Maasbracht	507
Assen	595	Breukelen	503
Oud Beijerland	595	Rijssen	501
Appingedam	585	Susteren	500
Oldenzaal	584	Vlaardingen	499
Waelwijk	583	Sliedrecht	497
Zaltbommel	582	Beilen	496
Sittard	580	Borculo	496
Arnhem	580	Doesburg	495

Scores factor IV: Onderwijsfaciliteiten per gemeente

Tweede kwartiel (492-421)		Eerste kwartiel (419-257)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Huissen	492	Heer	419
Hillegom	492	Maarssen	419
Eibergen	489	Hoogkerk	419
Tubbergen	487	Elsloo	418
Brunssum	487	Waddinxveen	418
Hilvarenbeek	482	Hengelo (G)	416
Eijsden	482	Bergeyk	415
Made en Drimmelen	482	Hatten	415
Asten	480	Vinkeveen en Waverveen	414
Bunschoten	479	Bearn	413
Maassluis	479	Strijen	413
Oost- en West-Souburg	478	Weerselo	412
Hilversum	475	's-Gravenzande	412
Eijgelshoven	474	Boskoop	410
Swalmen	473	Vianen	409
Spijkenisse	473	Heemskerk	408
Weesp	470	Zelhem	405
Bergen	462	Uitgeest	404
Neede	462	Ruurlo	403
Zwijndrecht	462	Rijnsburg	398
Zoetermeer	460	Heeze	397
Denekamp	459	Zuidwolde	395
Ommen	455	Assendelft	395
Eersel	454	Oriebergen/Rijsenburg	394
Duiven	452	Vorden	391
Valkenswaard	451	Olst	387
Holtten	451	Hendrik Ido Ambacht	386
Goirle	448	Eelde	383
Veldhoven	448	Dalfsen	380
Krimpen aan de IJssel	448	Markelo	380
's-Gravendeel	447	Dubbeldam	373
Heesch	446	Zandvoort	365
Krommenie	446	De Lier	364
Klundert	444	Heemstede	363
Dinxperlo	443	Landsmeer	362
Hardinxveld/Giessendam	441	Oostzaan	360
Wormerveer	440	Leiderdorp	329
Bussum	438	Laren (G)	322
Ambt Delden	430	Laren (NH)	310
Sessenheim	429	Naarden	309
Voorburg	425	Koog aan de Zaan	305
Staphorst	424	Son en Breugel	296
Wijhe	421	Blaricum	292
		Waalre	286
		Diemen	257

Scores factor V: Stedelijkheid - voorzieningendeprivatie per gemeente

Vierde kwartiel (774-556)		Derde kwartiel (555-501)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Leiden	774	Hardinxveld/Geissendam	555
Haarlem	743	Grootebroek	554
Vleerdingen	724	Ommen	554
Delft	706	Gelven	553
Arnhem	705	Huissen	553
Groningen	702	Zandvoort	549
's-Hertogenbosch	686	's-Gravendaal	548
Dordrecht	684	Heesch	544
Voorburg	683	Weerselo	541
Kampen	672	Assen	540
Brede	672	Rijssen	538
Gouda	666	Diemen	538
Rijnsburg	661	Heemskerk	536
Urk	660	Ruurlo	535
Zaandam	650	Sittard	534
Zwolle	641	Hillegom	533
Leeuwarden	639	Koog aan de Zaan	533
Helmond	625	Wormerveer	531
Maasdriel	625	Ouiven	529
Hilversum	624	Leiderdorp	529
Vlissingen	623	Lemsterland	528
Staphorst	619	Asten	528
Sliedrecht	614	Ambt Delden	528
Brunssum	612	Middelburg	526
Veldhoven	599	Goes	525
Delfsen	594	Beilen	524
Bunschoten	591	Maessluis	523
Almelo	589	Zundert	522
De Lier	589	Harlingen	521
Markelo	587	Waddinxveen	520
Deventer	586	Laren (G)	520
Hengelo (O)	576	Hendrik Ido Ambacht	516
's-Gravenzande	573	Veenendaal	515
Tubbergen	569	Sneek	514
Wageningen	568	Heerhugowaard	514
Alkmaar	566	Hengelo (G)	514
Oss	565	Alphen aan de Rijn	513
Zuidwolde	564	Leerdam	512
Eelde	564	Schijndel	511
Zwijndrecht	562	Weesp	511
Heemstede	561	Wijhe	508
Bussum	559	Zutphen	506
Valkenswaard	556	Eijgelshoven	504
Krimpen aan de IJssel	556	Heeze	501

Scores factor V: Stedelijkheid - voorzieningendeprivatie per gemeente

Tweede kwartiel (500-446)		Eerste kwartiel (445-223)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Boxtel	500	Oisterwijk	445
Veghel	499	Enkhuizen	444
Meppel	498	Danekamp	444
Waalre	498	Landsmeer	441
Eersel	497	Winschoten	438
Langedijk	496	Oldenzaal	433
Gorinchem	495	Eijsden	433
Boskoop	495	IJsselstein	427
Zelhem	495	Driebergen/Rijsenburg	415
Delfzijl	494	Klundert	412
Elsloo	493	Hilvarenbeek	410
Steenwijk	489	Bergeyk	406
Zoetermeer	489	Vorden	399
Maarssen	488	Zierikzee	398
Laren (NH)	488	Swalmen	398
Eibergen	487	Olst	394
Borne	485	Bolsward	393
Dubbeldam	483	Cuyk en St. Agatha	392
Culemborg	482	Susteren	391
Harderwijk	482	Dokkum	384
Heer	479	Maasbracht	380
Hoorn	478	Zaltbommel	379
Wealwijk	473	Bergen	379
Didam	473	Oude Pekela	378
Krommenie	473	Nieuwe Pekela	373
Vinkeveen en Waverveen	473	Appingedam	367
Oost- en West-Souburg	471	Uitgeest	367
Oostzaan	471	Doesburg	366
Vianen	470	Coevorden	364
Assendelft	470	Breukelen	360
Son en Breugel	470	Schoonhoven	359
Made en Drimmelen	467	Neede	349
Hoogkerk	464	Purmerend	335
Roermond	463	Axel	332
Smilde	463	Middelhamis	317
Baarn	463	Borculo	316
Naarden	461	Goor	315
Oud Beijerland	458	Lochem	314
Sassenheim	457	Geldermalsen	314
Strijen	456	Dinxperlo	296
Holten	447	Hulst	284
Hattem	447	Groenlo	280
Gorle	446	Spijkenisse	266
Blaricum	446	Schagen	223

Scores factor VI: Industrie per gemeente

Vierde kwartiel (772-563)		Derde kwartiel (560-486)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Krommenie	772	Dordrecht	560
Goor	765	Bergeyk	560
Goirle	746	Landsmeer	552
Rijssen	731	Huissen	551
Wormerveer	723	Olst	549
Neede	719	Boxtel	548
Leerdam	716	Heeze	547
Zaandam	689	Leiden	545
Assendelft	685	Schoonhoven	543
Borne	682	Tubbergen	542
Hengelo (O)	674	Swalmen	542
Oldenzaal	668	Susteren	540
Krimpen aan de IJssel	667	Heer	539
Doesburg	659	Markelo	537
Culemborg	656	Veldhoven	534
Weerselo	652	Hilvarerbeek	534
Helmond	649	Gouda	533
Brunssum	643	Hoogkerk	527
Koog aan de Zaan	635	Cuyk en St. Agathe	527
IJsselstein	635	Nieuwe Pekela	524
Hardinxveld/Giessendam	632	Waalre	520
Oude Pekela	625	Eijsden	520
Schijndel	624	Asten	518
Waalwijk	620	Oost- en West-Souburg	517
Gorinchem	618	Eersel	512
Dinxperlo	618	Made en Drimmelen	512
Eijgelshoven	616	Appingedam	511
Valkenswaard	610	Spijkenisse	511
Groenlo	606	Hilversum	510
Veenendaal	596	Vianen	508
Denekamp	590	Borculo	506
Oisterwijk	589	Alphen aan de Rijn	505
Sliedrecht	587	Haarlem	504
Bunschoten	587	Vlissingen	504
Uitgeest	586	Maarsen	504
Almelo	585	Oostzaan	504
Maassluis	585	Zuidwolde	501
Weesp	585	Zwijndrecht	498
Deventer	579	Wageningen	496
Oss	577	Geleen	495
Didam	567	Zutphen	491
Vlaardingen	566	Waddinxveen	487
Eibergen	566	Laren (G)	487
Delft	563	Oud Beijerland	486

Scores factor VI: Industrie per gemeente

Tweede kwartiel (465-429)		Eerste kwartiel (428-289)	
Gemeenten	Scores	Gemeenten	Scores
Ambt Delden	485	Bussum	428
Geldermalsen	485	Lemsterland	427
Hattem	484	Sneek	426
Zelhem	483	Maasdriel	425
Zeltbommel	481	Delfsen	423
Harlingen	478	Diemen	421
Ouiven	477	Lochem	419
Purmerend	475	Middelburg	416
Boskoop	474	Assen	415
Hendrik Ido Ambacht	472	Veghel	415
Heesch	468	Heerhugowaard	413
Breukelen	468	Langedijk	412
's-Hertogenbosch	467	Axel	406
Hengelo (G)	466	Sessenheim	401
Enkhuizen	466	Dubbeldam	397
's-Gravendeel	464	Baarn	397
Kampen	463	Dokkum	396
Zwolle	463	Goes	395
Ruurlo	463	Zundert	393
Winschoten	459	Coevorden	393
Vorden	459	Ommer	392
Arnhem	458	Vinkeveen en Waverveen	391
Breda	458	's-Gravenzande	390
Heemskerk	458	Smilde	390
Wijhe	458	Driebergen/Rijsenburg	390
Grootebroek	455	Beilen	389
Staphorst	454	Roermond	383
Hoorn	454	Harderwijk	379
Klundert	453	De Lier	375
Alkmaar	452	Strijen	375
Meppel	451	Delfzijl	370
Hillegom	449	Zierikzee	367
Elsloo	448	Middelharnis	365
Hulst	448	Voorburg	362
Bolsward	447	Schagen	358
Groningen	446	Leiderdorp	353
Leeuwarden	446	Zoetermeer	351
Son en Breugel	442	Heemstede	349
Urk	441	Rijnsburg	348
Laren (NH)	439	Zandvoort	322
Holten	437	Bergen	319
Steenwijk	433	Maasbracht	306
Neerden	433	Eelde	291
Sittard	429	Blaricum	289

Bijlage VIII

A. Nulde-orde correlaties tussen de onafhankelijke variabelen van het operationele model voor zowel de totale onderzoekspopulatie (N= 176) als de hoofdurbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten (N= 44) en stedelijke gemeenten (N= 70).

Variabelen:

- a) aantal inwoners
- b) bevolkingsdichtheid
- c) index economische diversiteit
- d) index cijfersproducerende instanties
- e) % beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs
- f) index normatieve integratie

Correlatiematrixes:

Totale onderzoekspopulatie

	a	b	c	d	e	f
a	---					
b	.60	---				
c	.26	.24	---			
d	.38	.45	.34	---		
e	.38	.36	.30	.45	---	
f	-.33	-.39	-.59	-.42	-.59	---

Plattelandsgemeenten

	a	b	c	d	e	f
a	---					
b	-.05	---				
c	-.00	.28	---			
d	.10	.20	.19	---		
e	.09	-.15	-.23	.19	---	
f	.01	-.21	-.58	-.00	.04	---

Stedelijke gemeenten

	a	b	c	d	e	f
a	---					
b	.54	---				
c	-.04	.02	---			
d	.27	.28	-.03	---		
e	.32	.31	.26	.27	---	
f	-.10	-.11	-.56	-.08	-.51	---

B. Vierde orde correlaties tussen de onafhankelijke variabelen van het operationele model voor zowel de totale onderzoekspopulatie (N= 176) als de hoofdurbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten (N= 44) en stedelijke gemeenten (N= 70).

Variabelen:

- a) aantal inwoners
- b) bevolkingsdichtheid
- c) index economische diversiteit
- d) index cijfersproducerende instanties
- e) % beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs
- f) index normatieve integratie

Correlatiematrixes:

Totale onderzoekspopulatie

	a	b	c	d	e	f
a	---					
b	.49	---				
c	.09	-.07	---			
d	.07	.24	.14	---		
e	.18	-.02	-.13	.23	---	
f	.05	-.17	-.52	-.04	-.47	---

Plattelandsgemeenten

	a	b	c	d	e	f
a	---					
b	-.06	---				
c	.01	.11	---			
d	.09	.21	.26	---		
e	.06	-.15	-.28	.28	---	
f	.00	-.10	-.58	.18	-.16	---

Stedelijke gemeenten

	a	b	c	d	e	f
a	---					
b	.47	---				
c	-.10	.03	---			
d	.10	.13	-.07	---		
e	.17	.13	.02	.19	---	
f	-.01	.03	-.50	.01	-.43	---

Nulde-orde correlaties van de onafhankelijke met de afhankelijke variabelen van het operationele model voor zowel de totale onderzoekspopulatie (N= 176) als de hoofdurbanisatiegraadcategorieën plattelandsgemeenten (N= 44) en stedelijke gemeenten (N= 70).

Onafhankelijke variabelen:

- a) aantal inwoners
- b) bevolkingsdichtheid
- c) index economische diversiteit
- d) index cijfersproducerende instanties
- e) % beroepsbevolking met meer dan alleen lager onderwijs
- f) index normatieve integratie

Afhankelijke variabelen:

- 1) faktor vluchtgedrag
- 2) faktor agressief gedrag
- 3) echtscheidingen
- 4) zelfmoord
- 5) vermogensmisdrijven
- 6) agressieve misdrijven

Correlatiematrices:

Totale onderzoekspopulatie

	1	2	3	4	5	6
a	.55	.38	.60	-.00	.54	-.09
b	.55	.34	.56	-.02	.49	.03
c	.50	.12	.46	.11	.30	.03
d	.49	.33	.46	.00	.47	.06
e	.62	.00	.59	.20	.25	-.35
f	-.76	.05	-.71	-.38	-.25	.25

Plattelandsgemeenten

	1	2	3	4	5	6
a	.07	-.05	.37	-.15	.04	-.20
b	.11	.45	.20	-.38	.54	.53
c	.26	.18	.19	.02	.37	.18
d	.09	.23	.00	-.04	.38	-.09
e	.28	-.31	.06	.29	-.13	-.42
f	-.59	.21	-.47	-.32	.01	.03

Stedelijke gemeenten

	1	2	3	4	5	6
a	.61	.41	.61	-.07	.48	-.22
b	.47	.30	.50	.00	.32	-.07
c	.38	-.19	.32	.35	-.07	-.23
d	.18	.35	.14	.02	.38	.15
e	.52	.02	.48	.34	.17	-.28
f	-.51	.31	-.37	-.66	.11	.39

LITERATUUR

- ABU-LUGHOD, J.L. (1969): Testing the theory of social area analysis; the ecology of Cairo, Egypt. Amer. Sociol. R. 34, 198-212
- AKERS, R.L. (1968): Problems in the sociology of deviance; social definitions and behavior. Soc. Forces 46, 455-65
- ALPERT, H. (1952): Suicides and homicides. Amer. sociol. R. 17, 673
- BECKER, H.S. (1963): Outsiders: studies in the sociology of deviance. New York, Free Press
- BENNIS, W.G., and H.A. SHEPHARD (1964): Group observation. In: W.G. Bennis, K.D. Benne and R. Chin (eds.): The planning of change. Reading in the applied behavioral science. New York, Holt, Rinehart and Winston
- BION, W.R. (1961): Experience in groups and other papers. London, Tavistock Publications
- CLINARD, M.B. (1968): Sociology of deviant behavior; 3rd ed. New York, Holt, Rinehart and Winston
- COHEN, A.K. (1960): The study of social disorganization and deviant behavior. In: R.K. Merton, L. Broom and L.S. Cottrell Jr. (eds.): Sociology today. New York, Basic books
- COHEN, A.K. (1966): Deviance and control. New York, Prentice Hall
- DEVRIES, A.G. (1968): Model for the prediction of suicidal behavior. Psychol. Rep. 22, 1285-1302
- DODGE, D.L., and W.T. Martin (1970): Social stress and chronic illness. Notre Dame
- DROP, M.J. (1970): Kenmerken van gemeenten en verschillen in ziekte en afwijkend gedrag; dimensies in coping behavior. Sociol. Gids 17, 368-92
- DROP, M.J. (1971): Kenmerken van gemeenten en verschillen in ziekte en afwijkend gedrag; resultaten eerste onderzoekfasen. Leiden, NIPG/TNO. Interim-rapport

- DROP, M.J. (1972): De geldigheid van de geregistreeerde frequenties van afwijkend en ziektegedrag. Maandbl. Geest. Volksgezondh. 27, 2-11
- DROP, M.J. (1973): Problemen rond het registreren van gegevens in de gezondheidszorg. Maandbl. Geest. Volksgezondh. 28, 61-71
- DUNCAN, O.D., and B. DAVIS (1953): An alternative to ecological correlation. Amer. Sociol. Rev. 18, 665-6
- DUNCAN, O.D., and L.E. SCHNORE (1959): Cultural, behavioral and ecological perspectives in the study of social organization. Amer. J. Sociol. 55, 132-46
- DUNHAM, H.W. (1964): Anomie and mental disorder. In: M.B. Clinard (ed.): Anomie and deviant behavior. Glencoe, Ill., Free Press
- DUNHAM, H.W. (1968): Epidemiology of psychiatric disorders as a contribution to medical ecology. Int. J. Psychiat. 5, 124-46
- DURKHEIM, E. (1952): Suicide: a study in sociology; transl. by J.A. Spaulding and G. Simpson. Chicago, Free Press
- DURKHEIM, E (1965): The division of labor in society. New York, Free Press
- DYNES, R.R., A.C. CLARKE, S. DINITZ and I. ISHINO (1964): Social problems; dissensus and deviation in an industrial society. New York, Oxford University Press
- EDWARDS, A. (1973): Sex and area variations in delinquency rates in an English city. Brit. J. Criminol. 13, 121-37
- EKELMANS, J. (1971): De mondige sterveling. Med. Contact 26, 791-5
- ELIAS, N.(1939): Ueber den Prozess der Zivilisation. Zweiter Band. Basel, Verlag Haus zum Falken
- ELIAS, N. (1971): Was ist Soziologie? München, Juventa Verlag, 2. Auflage

- ERIKSON, K.T. (1962): Notes on the sociology of deviance.
Soc. Probl. 9, 307-22
- ETZIONI, A., and E.W. LEHMAN (1967): Some dangers in "valid"
social measurement. A. Amer. Acad. Polit.
Soc. Sci. 373, 1-15
- FARIS, R.E.L., and H.W. DUNHAM (1939): Mental disorders in
urban areas. Chicago, University Press
- FEBER, G.H.A. (1933): De criminaliteit der Katholieken in
Nederland. Roermond-Maaseik, Romen & Zn.
- FEBER, G.H.A. (1940): De criminaliteit onder de Katholieken
in Nederland. Praeadvies, uitgebracht voor
de Rechtskundige afdeling der Katholieke
Wetenschappelijke Vereniging. 's-Gravenhage,
Ten Hagen
- FENELON, B. (1971): State variations in United States
divorce rates. J. Marr. Fam. 33, 321-7
- GALLE, O.R., W.R. GOVE and J.M. McPHERSON (1972): Popula-
tion density and pathology; what are the
relations for man? Science 176, 23-30
- GALTUNG, J. (1969): Theory and methods of social research;
2nd ed. London, Allen and Urwin
- GARDNER, M.J., M.D. CRAWFORD and J.N. MORRIS (1969): Patterns
of mortality in middle and early old age in
the county boroughs of England and Wales.
Brit. J. Prev. Soc. Med. 23, 133-40
- GERARD, D.L., and L.G. HOUSTON (1953): Family setting and
the social ecology of schizophrenia.
Psychiat. Quart. 27, 90-101
- GIBBS, J.P. (1962): Rates of mental hospitalization: a study
of societal reaction to deviant behavior.
Amer. Sociol. Rev. 27, 782-92
- GIBBS, J.P., and W.T. MARTIN (1958): A theory of status inte-
gration and its relationship to suicide.
Amer. Sociol. Rev. 23, 140-7
- GIBBS, J.P., and W.T. MARTIN (1966): On assessing the theory
of status integration and suicide. Amer.
Sociol. Rev. 31, 533-41

- GIDDENS, A. (1978): Durkheim. Glasgow, William Collins Sons and Co. Ltd.
- GOLD, M. (1958): Suicide, homicide and the socialization of aggression. Amer. J. Sociol. 23, 651-61
- GOODE, W.J. (1961): Illegitimacy, anomie and cultural penetration. Amer. Sociol. Rev. 26, 910-25
- GOODMAN, L.A. (1953): Ecological regression and behavior of individuals. Amer. Sociol. Rev. 18. 663-4
- GORDON, R.E., and K.K. GORDON (1960): Social psychiatry of a mobile suburb. Intern. J. Soc. Psychiatr. 6, 89-100
- GOVE, W.R. (1970): Societal reaction as an explanation of mental illness; an evaluation. Amer. Sociol. Rev. 35, 873-84
- GRAAF, C.J.A.W. DE (1973): Multi-nivo analyse. Problemen bij de analyse van gegevens van onderzoekseenheden van verschillend nivo. Soc. Wetensch. 16, 168-89
- GROOT, A.D. DE (1961): Methodologie. Den Haag, Mouton
- HADDEN, J.K., and E.F. BORGATTA (1965): American Cities; their social characteristics. Chicago, Rand McNalley
- HARE, E.H. (1956): Mental Illness and social conditions in Bristol. J. Mental Sci. 102, 349-51
- HAVERDA, J.L. (1955): Het relativiteitsprobleem van afwijkend gedrag. Sociol. Gids 2, 125-9
- HAVERMANS, F.M. (1953): Over de criminaliteit onder Katholieken. Roermond-Maaseik, Romen & Zn.
- HEEK, F. VAN (1954): Het geboorteniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken. Leiden, Stenfert Kroese
- HENRY, A.F., and J.F. SHORT Jr (1954): Suicide and homicide. Glencoe, Ill., Free Press
- HOWARD, A., and R.A. SCOTT (1965): A proposed framework for the analysis of stress in the human organism. Behav. Sci. 10, 141-60

- HYDE, R.W., and L.V. KINGSLEY (1944a): Studies in medical Sociology I: the relation of mental disorders to the community socioeconomic level. New Engl. J. Med. 231, 543-8
- HYDE, R.W., and L.V. KINGSLEY (1944b): Studies in medical sociology II: the relation of mental disorders to population density. New Engl. J. Med. 231, 571-7
- JANSON, C.G. (1968): The spatial structure of Newark, New Jersey. Part I: the central city. Acta Sociol. 11, 144-69
- JONASSEN, C.T., and S.H. Peres (1960): Interrelationships of dimensions of community systems; a factoranalysis of eighty-two variables. Ohio, State University Press
- JONGMAN, R.W., W. BUIKHUIZEN en W. O Ving (1969): Ongeregistreerde criminaliteit bij studenten. Ned. T. Criminol. 11, 69-89
- KAPLAN, B., R.B. REED and W. RICHARDSON (1956): A comparison of the incidence of hospitalized and non-hospitalized cases of psychosis in two communities. Amer. Sociol. Rev. 21, 472-9
- KEMPE, G.Th. (1938): Criminaliteit en kerkgenoodschap. Utrecht, Dekker en Van der Vegt
- KERLINGER, F.N. (1966): Foundations of behavioräl research. New York, Holt, Rinehart and Winston
- KITSUSE, J.I. (1962): Societal reaction to deviant behavior: problems of theory and method. Soc. Probl. 9, 247-56
- KITSUSE, J.I., and A.V. CICOUREL (1963): A note on the use of official statistics. Soc. Probl. 11, 131-9
- KRUYT, C.S. (1960): Zelfmoord, statistisch-sociologische verkenningen. Assen, Van Gorcum
- KRUYT, J.P. (1943): Mentaliteitsverschillen in ons volk in verband met godsdienstige verschillen. Mens en Maatschappij 19, 1-28

- LEMERT, E.M. (1951): Social pathology, New York, McGraw Hill
- LIEBERSON, S. (1969): Measuring population diversity. *Amer. Sociol. Rev.* 34, 850-62
- LINSKY, A.S. (1970): Community homogeneity and exclusion of the mentally ill; rejection versus consensus about deviance. *J. Hlth. Soc. Behav.* 11, 304-11
- MARTIN, A.E. (1967): Environment, housing and health. *Urb. Stud.* 4, 1-21
- McDILL, E.L., and S.J.C. RIDLEY (1962): Status, anomia, political alienation and political participation. *Amer. J. Sociol.* 68, 205-13
- McDONALD, R.P., and E.J. BURR (1967): A comparison of four methods of constructing factor scores. *Psychometrika* 32, 381-401
- MENZEL, H. (1950): Comment on Robinson's 'Ecological correlations and the behavior of individuals'. *Am. Sociol. Rev.* 15, 674
- MERTON, R.K. (1961): Social theory and social structure. Glencoe, Ill, Free Press
- MERTON, R.K., and R.A. NISBET (eds) (1961): Contemporary social problems. New York, Harcourt, Brace and World
- MILEY, J.D., and M. MICKLIN (1972): Structural change and the Durkheimian legacy; a macrosocial analysis of suicide rates. *Amer. J. Sociol.* 78, 657-73
- MOOTZ, M., en A.P.N. NAUTA (1977): Planning and development in the Netherlands. 9, 50-66
- MOSER, C.A., and W. SCOTT (1961): British towns. A statistical study of their social and economic differences. Edinburgh, Boyd
- MUNSON, B.E. (1968): Structural analysis of the community. *Rur. Sociol.* 33, 450-60
- MURPHY, H.B.M. (1961): Social change and mental health. *Milb. Memor. Fund Quart.* 39, 385-445

- NEDERLANDSE STAATSCOURANT (1975): Aanwijzing inzake de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, woensdag 12 maart, 4-6
- NELISSEN, N.J.M. (1972): Grondbeginselen van de sociale ecologie. Utrecht, Het Spectrum. Aula-pocket 473
- PETRAS, J.W., and J.E. CURTIS (1968): The current literature on social class and mental disease in America; critique and bibliography. Behav. Sci. 13, 383-98
- PETTIGREW, T.F., and R. BARCLAY SPIER (1952): The ecological structure of negro homicide. Amer. J. Sociol. 57, 621-9
- PHILIPSEN, H. (1969): Afwezigheid wegens ziekte: een onderzoek naar oorzaken van verschillen in ziekteverzuim tussen 83 middelgrote bedrijven. Wolters-Nordhoff, Groningen
- PHILIPSEN, H. (1969a): Steekproeven. Inaugurele rede. Universitaire Pers Leiden
- PHILIPSEN, H. (1970): Afwijkend gedrag, etikettering door de samenleving en strategieën van de afwijkers. Sociol. Gids 17, 350-67
- PHILLIPS, L., and M.S. RABINOVITCH (1958): Social role and patterns of symptomatic behaviors. J. Abnorm. Soc. Psychol. 57, 181-6
- POKORNY, A.D. (1965): Human violence: a comparison of homicide, aggravated assault, suicide and attempted suicide. J. Crim. Law, Criminol. Police Sci. 56, 488-97
- PORTERFIELD, A.L. (1951/52): Suicide and crime in folk and in secular society. Amer. J. Sociol. 57, 331-8
- PORTERFIELD, A.L. (1952): Suicide and crime in the social structure of an urban setting; Fort Worth 1930-1950. Amer. Sociol. Rev. 17, 341-9
- PORTERFIELD, A.L. (1960): Traffic fatalities, suicide and homicide. Amer. Sociol. Rev. 25, 897-901

- QUINNEY, R. (1965): Suicide, homicide and economic development. *Soc. Forces* 43, 401-6
- RIKE, P. (1972): Pornografie: feiten en verboden. *Maandbl. Geest. Volksgez.* 27, 111-9
- ROBINSON, W.S. (1950): Ecological correlations and the behavior of individuals. *Amer. Sociol. Rev.* 15, 351-7
- ROCK, P., and M. McINTOSH (eds.) (1974): Deviance and social control. London, Tavistock Publ.
- ROGERS, E.S. and H.B. MESSINGER (1967): Human ecology; toward a holistic method. *Milb. Memor.Fund Quart.* 45, 25-42
- ROOY, H. VAN (1940): De criminaliteit onder de Katholieken in Nederland. Praeadvies, uitgebracht aan de Rechtskundige Afdeling van de Katholieke Wetenschappelijke Vereeniging. 's-Gravenhage, Ten Hagen
- ROSENZWEIG, S. (1945): An outline of frustration theory. In: J. McV. Hunt (ed.): *Personality and the behavior disorders*. Vol. I. New York, Ronald.
- ROSENZWEIG, S., E.E. FLEMING, and H.J. CLARKE (1947): Revised scoring manual for the Rosenzweig Picture-Frustration study. *J. Psychol.* 24, 165-208
- RUSHING, W.A. (1969): Deviance, interpersonal relations and suicide. *Hum. Relat.* 22, 61-76
- RUSHING, W.A. (1971): Individual resources, societal reaction and hospital commitment. *Amer. J. Sociol.* 77, 511-25
- SCHEFF, Th.J. (1964): Social conditions for rationality: how urban and rural courts deal with the mentally ill. *Amer. Behav. Sci.* 7, 21-7
- SCHEFF, Th.J. (1966): *Being mentally ill*. Chicago, Aldine
- SCHMID, C.F., and K. TAGASHIRA (1964): Ecological and demographic indices; a methodological analysis. *Demography* 1, 194-211

- SCHMITT, R.C. (1957): Population density and mental disorders in Honolulu. *Hawaii Med. J.* 16, 396-7
- SCHMITT, R.C. (1966): Density, health and social disorganization. *J. Amer. Inst. Planners* 32, 38-40
- SCHUR, E.M. (1969): Reactions to deviance; a critical assessment. *Amer. J. Sociol.* 75, 309-22
- SEIBEL, H.D. (1972): Abweichendes Verhalten und sozial Integration. *Kölner Z. Soziol. Soz. Psych.* 24, 1-23
- SELG, H., und G. LISCHKE (1966): Eine Faktoranalyse von Aggressionsvariablen. *Z. Exp. Angew. Psychol.* 13, 506-26
- SELLIN, Th. (1951): The significance of records of crime. *Law Quart. Rev.* 67, 596-604
- SENAY, E.C., and F.C. REDLICH (1968): Cultural and social factors in neuroses and psychosomatic illnesses. *Soc. Psychiat.* 3, 89-97
- SHEVKY, E., and W. BELL (1955): Social area analysis; theory, illustrative application and computational procedures. Stanford University Series in Sociology nr. I, Stanford Univ. Press
- SHEVKY, E., and M. WILLIAMS (1949): The social areas of Los Angeles; analysis and typology. Los Angeles, Berkeley, University Press
- SHULMAN, H.M. (1966): The measurement of crime in the United States. *J. Crim. Law, Criminol. Police Sci.* 57, 483-92
- STEIGENGA, W. (1955): A comparative analysis and a classification of Netherlands towns. *T. Econ. Soc. Geogr.* 46, 105-19
- STOUTHARD, P.C. (1973): Besprekingsartikel van C.W. Aakster's proefschrift. *Soc. Wetensch.* 16, 55-63
- SWEETSER, F.L. (1965): Factor structure as ecological structure in Helsinki and Boston. *Acta Sociol.* 8, 205-25

- SZASZ, T.S. (1970): The manufacture of madness: a comparative study of the inquisition and the mental health movement. New York, Harper and Row
- THOMPSON, W.E., and J.E. HORTON (1960): Political alienation as a force in political action. Soc. Forces 38, 190-5
- THORNDIKE, E.L. (1939): Your city. New York, Harcourt, Brace
- THORNDIKE, E.L. (1940): 144 small cities. New York, Harcourt, Brace
- TIMASHEFF, N.S. (1957): Sociological theory; its nature and growth. New York, Random House
- TURK, A.T. (1966): Conflict and criminality. Amer. Sociol. Rev. 31, 338-52
- VEREENIGING TOT HET BEVORDEREN VAN DE BEOEFENING DER WETENSCHAP ONDER DE KATHOLIEKEN IN NEDERLAND (1941): Gedachtenwisseling over de criminaliteit onder de Katholieken in Nederland door Mr.Dr. G.H.A. Feber en Dr. H. van Rooy O.F.M.. 's-Gravenhage, Ten Hagen
- WAGNER, H.R. (1964): Displacement of scope: a problem of the relationship between small-scale and large-scale sociological theories. Amer. J. Sociol. 69, 517-84
- WEBB, S.D. (1972): Crime and the division of labor; testing a Durkheimian model. Amer. J. Sociol. 78, 643-56
- WECHSLER, H. (1961/62): Community growth, depressive disorders and suicide. Amer. J. Sociol. 67, 9-16
- WERINGH, J. VAN (1968): Criminaliteit en kerkelijke gezindte, enige heroriënterende opmerkingen. Ned. T. Criminol. 10, 1-14
- WERKGROEP NATIONAAL CENTRUM GEESTELIJKE VOLKSGEZONDHEID (1972): De vragenlijst over zedelijkheidswetgeving; een kritisch commentaar. Maandbl. Geest. Volksgez. 27, 102-10

- WHITT, H.P., C.C. GORDON and J.R. HOFLEY (1972): Religion, economic development and lethal aggression. Amer. Sociol. Rev. 37, 193-201
- WILLER, D. (1967): Scientific sociology. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall
- WINSLOW, R.W. (1970): Society in transition; a social approach to deviancy. New York, Free Press
- ZIGLER, E., and L. PHILLIPS (1960): Social effectiveness and symptomatic behavior. J. Abnorm. Soc. Psychol. 61, 231-8
- ZOLA, I.K. (1972): The medicalizing of society: medicine as an institution of social control. Leiden; NIPG/TNO

DANKWOORD

Bij deze gelegenheid wil ik graag mijn dank uitspreken voor de hulp en steun, die ik bij de uitvoering, rapportage en produktie van deze studie van zovelen heb mogen ontvangen.

Prof.Dr. H. Philipsen ben ik zeer erkentelijk voor het vertrouwen dat hij gedurende deze studie in mij heeft willen stellen en voor de grondige wijze waarop hij het eindprodukt heeft bestudeerd. Zijn positieve kritiek is de kwaliteit van deze publikatie zeer ten goede gekomen.

Mijn grote waardering gaat ook uit naar de beide coreferenten,

Prof.Dr. C.E. Vervoort voor zijn snelle en interessante commentaar, dat zeker tot nadere discussie uitnodigt;

Prof.Dr. M.A.J. Romme, voor de vele tijd die hij aan de bestudering van het manuscript heeft willen besteden.

Prof.Dr. J.A.C. de Kock van Leeuwen, ten tijde van het onderzoek directeur van het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde /TNO en Prof.Dr. J. Koekebakker, hoofd van de toen nog bestaande afdeling Geestelijke Gezondheid, ben ik dankbaar voor hun medewerking waardoor het mogelijk werd deze studie te ondernemen.

Mevr. Drs. H. Merens-Riedstra en Drs. J. van der Zee ben ik bijzonder erkentelijk voor de inspanningen, die zij zich als student-assistenten voor het projekt hebben getroost. Beste Henriëtte en Jouke, zonder jullie volhardende ijver en vindingrijkheid zouden vele telefoontjes niet zijn gepleegd, vele instanties niet zijn bezocht, kaarten niet zijn getekend en, belangrijker, veel gegevens niet zijn verzameld. Hiervoor wil ik jullie graag bedanken.

Prof.Dr. R. van der Vlist, destijds adjunkt-directeur van het N.I.P.G./TNO dank ik voor zijn durende belangstelling en voor de kritische wijze waarop hij zich met mijn onderzoek heeft willen bezighouden.

Dr. M.J. Hartgerink, de huidige directeur van het instituut, ben ik dank verschuldigd voor de aandacht die hij aan de concept-teksten van deze studie heeft willen geven en voor zijn stimulerend commentaar.

Met grote waardering wil ik melding maken van de zeer plezierige en welwillende wijze waarop vele medewerkers van het N.I.P.G./TNO destijds hun medewerking aan projekt 467 hebben verleend. Speciaal wil ik noemen Mevr. M. Schaap (bibliotheek),

P. van Leeuwen, W. van Nooten en J.J. Radder (statistische adviezen), J. Hendriks (mechanische data-bewerking), P. Hop (computer-programmering) en Mevr. H.S.G. Nooy van der Kolff (hoofd typekamer) - ieder van hen heeft op eigen wijze haar of zijn deskundigheid ter beschikking gesteld en een belangrijke bijdrage aan het onderzoek geleverd.

De medewerking van de vele instanties, die de gegevens voor het onderzoek hebben geleverd, heb ik bijzonder op prijs gesteld. Ik ben mij ervan bewust dat zonder deze medewerking het projekt nooit tot uitvoering zou zijn gekomen. Hier dient nog te worden vermeld, dat de computerbewerkingen van deze gegevens zijn verricht op het Centraal Rekeninstituut van de Rijksuniversiteit Leiden.

Ook de eindrapportage van het onderzoek en de vormgeving daarvan vergden de medewerking van velen.

De aandacht en tijd, besteed aan de voltooiing van deze dissertatie pleegden een zware aanslag op het begrip en geduld van de medewerkers van de capaciteitsgroep Medische Sociologie en van het Memic. Hun lankmoedigheid en morele steun vormden essentiële voorwaarden voor de totstandkoming van dit werk. Ik ben hen hiervoor zeer dankbaar.

Mijn bijzondere dank gaat ook uit naar:

Mevr. F.E.C. Hartjesveld en mevr. H. Hageman, die de concept-tekst typten;

Mevr. L. Royen-Warnars voor de wijze waarop zij zich van de zware taak van het typen van de definitieve tekst heeft gekweten;

De heer C. Voskamp voor zijn adviezen voor de lay-out en vormgeving van deze publikatie;

De heer G. van Rooij, die met bekwame spoed de bijlagen en de tabellen fotografeerde en ook de omslag van deze publikatie heeft ontworpen en getekend;

De heer B. Meerstad voor de blijmoedige wijze waarop hij een aantal vrije avonden heeft willen besteden aan het drukken van dit werk.

Mevr. E.J. Deutekom tenslotte, dank ik van harte voor het tekenen van de tabellen en de schema's. Als mijn vriendin heeft zij mij ook in vele andere opzichten haar onmisbare steun gegeven en de lasten helpen dragen.

CURRICULUM VITAE

Overeenkomstig het gebruik aan de Fakulteit der Geneeskunde volgt hier een beknopt overzicht van mijn academische studie.

Na het behalen van mijn einddiploma H.B.S.-A aan de Eerste Christelijke H.B.S. te 's-Gravenhage in 1954, ben ik in 1956 begonnen met de studie in de westerse sociologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Het kandidaatsexamen legde ik af in februari 1960.

In 1963 werd ik als student-assistent halftijds aangesteld bij het zgn. Talentenprojekt onder leiding van Prof.Dr. F. van Heek.

In mei 1964 behaalde ik cum laude het doktoraalexamen westerse sociologie met als hoofdvak Empirische en Wijsgerige Sociologie (Prof.Dr. F. van Heek en Prof.Dr. R.F. Beerling) en als bijvakken Sociale Psychologie (Prof.Dr. J.A.A. van Leent) en Sociologische Theorie (Prof.Dr. H.P.M. Goddijn). Als wetenschappelijk ambtenaar bleef ik tot maart 1967 werkzaam aan het 'Talentenprojekt' op het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden.

Van oktober 1967 tot oktober 1974 was ik als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde/TNO te Leiden.

Sedert januari 1975 ben ik als wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan de Rijksuniversiteit Limburg.